

Amb els peus d'Artur Osona

Recull de textos excursionistes

Edició de Francesc Costa Oller

Amb els peus d'Artur Osona
recull de textos excursionistes

Edició de Francesc Costa Oller

Mataró, 2013

Dedicat a la memòria del Baró de Maldà
patró d'excursionistes

Índex

Un home de muntanya

De gent a peu sempre n'hi ha hagut, però que caminessin per una idea i de manera organitzada només ho feien els exèrcits, un dos, un dos, un dos. Això canvia a mitjan segle dinou, que ara tot era a punt perquè als pins i als xaragalls els anessin a mirar gent assenyada i disposada a trobar-ho tot bonic. Quins ¡ais! de meravella escoltaven les alzines dels ciutadans orfes de natura. De sobte una gernació de botiguers i farmacèutics i algun advocat, grimpaven per turons i dreceres. Tot començava, de nou.

L'Associació Catalanista d'Excursions Científiques fundada a Barcelona el 1876, va ser la primera colla aplegada per anar a trepitjar muntanyes d'una manera professional. Naixia "*amb el fi d'investigar tot quant mereixi la preferent atenció sota els conceptes científic, literari i artístic, en la nostra benvolguda terra*". Bons propòsits, però dos anys després els socis es varen barallar i alguns marxen per fundar l'Associació Catalana d'Excursions. Però com que no hi ha mal que duri mil anys, doncs tretze després, el 1891, fan les paus i s'ajunten en el Centre Excursionista de Catalunya, que encara dura, i per sempre més.

Un d'aquests herois de la sabates és Artur Osona i Formentí que va néixer a Barcelona l'any 1840. Es un home dels que m'agrada, d'aquells que deixen rastre, que regiren les coses, que inventen. La seva vida eren les muntanyes i les va trepitjar i les va escriure. I tot això era nou. A diaris i revistes hi trobarem la seva lletra.

Amb vint-i-set anys fa la seva primera excursió i és a Suïssa que va anar, anys després ho relata en l'article "*Ma primera excursió als Alpes, en juny del any 1867*". En aquest país hi torna sovint, per motius de feina, que era argenter, i parla de "*mes continuats viatjes en Suissa, que en aquella época verificaba sens interrupció, per lo menys tres o quatre vegades cada any*", i quan tenia una estona doncs amunt i empentes. La segona excursió per aquells verals la relata a l'article "*Un viatje en los Alpes durant l'hivern de 1875". Schwarzwald*".

Per estar al costat de les muntanyes va a estiuejar a Breda i comença a mirar el Montseny amb ulls d'amant. I de tant mirar-lo un dia les cames li van dir som-hi. Va ser l'any 1879 i ho explica a l'article: "*Excursió a la montanya de Monseny, per un propietari de la vila de Breda*". I ja no va parar que tot ho va caminar en un temps que això era insòlit. Ningú no anava a les ermites rovellades i a rodar per corriols. Ell si, ajudat de guies, sense por, aguantant xàfecs i nevades. A tocar dels llops i dels peixos que habitaven torrents ara secs. D'altres ho varen fer, també, però ell tot ho va escriure. Grafòmen impenitent,

mestre del llapis itinerant.

Estava tant content amb el Montseny que va aconseguir que el Centre Excursionista de Catalunya comprés el dia 2 de febrer de 1881 un terreny al Turó de l'Home Mort, per tal de fer-hi un refugi i una estació meteorològica. En el projecte hi varen enterrar 2840 pts, una xifra important, però només varen poder fer el fonaments.

Amic de tothom quan es va produir la ruptura excursionista ho va trobar una ximpleria. I vet aquí com ho va arreglar l'Artur Osona, apuntant-se a "*a totes dues, y son esperit de concordia's dalia per l'unió de les valioses forces que en un y altre camp s'havien aplegat, y pera mellor conèixer-les y pera anar-les encarrilant suaument a una convergencia decisiva, ara ab els socis de la Catalanista, ara ab els de la Catalana, feya excursions de montanya, en que sempre, per son coneixement del terreno y per sa pràctica ja llavors veterana, servia de mestre a sos companys*". Ressalten els amics la seva gran independència: "*pel seu caràcter independent (que I'obligava a anar sempre acompanyat de poques persones), no venia a asseure's aquí y actuar personalment en els actes socials que celebrem en aquesta sala, no per això li passaven desconeguts ni deixaven d'interessar-lo*".

En aquest excursionisme vuitcentista es barreja el desig de natura i l'esperit regionalista. I és que Osona va formar part d'aquell moviment que naixia amb empenta i quan es funda el Centre Català l'any 1882 participa en la mesa d'agricultura. Pere Pagès parla d'Osona i explica que "*volia, a la nostra terra, ben catalana y ben lliure* [i recorda] *les memorables eleccions de Vilafranca de no fa molts anys, en les que alguns amichs nostres d'aquell districte varen proposar a un diputat que fos genuinament de la terra; encara recordo aquella mena de creuada de Pere l'Ermità en la que tots nosaltres, sense experiència política, ens escampàrem, plens d'entusiasme y bona fe, pel Panadés y comarques veïnes, y allavors haguéreu vist al Sr. Osona anant per les serres d'Ordal visitant pobles y masies cridant als seus amichs, incitant-los a que's recordessin que havia arribat l'hora de deixondir-nos, que havia començat el moment de les revindicacions y que calia que enviéssim a les Corts de l'Estat espanyol a una persona catalana que allí fos el ressò de lo que volen els bons fills de Catalunya, fos la veu encoratjadora pera començar la regeneració de la nostra terra*".

Un dels moments més importants de la seva vida es va produir l'any 1896 quan va ser nomenat fill adoptiu d'Andorra en mèrit a la seva labor de donar a conèixer les belleses del Principat. Vet aquí la notícia amb el gust de l'època: "*Lo Concell General de les Valls d'Andorra ha nomenat fill adoptiu de dita República a nostre estimat consoci del Centre l'infatigable excursionista en*

Artur Osona; y per lo qual li ha sigut entregat un pergamí en que hi consta la carta de naturalesa andorrana, la que ha policromat lo reputat calígrafo senyor Flos y Cálcat, y en caràcters góthichs diu aixís: "Lo M. I. Concell General de les Valls d'Andorra, atenent als especials serveys y sacrificis que vos, N'Artur Osona y Formentí, haveu dispensat a la nostra República; per tant, en sessió del dia d'avuy, acordó declerarvos Fill adoptiu d'Andorra, donantvos la present carta de naturalesa pera que siau considerat en aquesta República y en tots los demés Estats com verdader fill d'aquestes Valls, gosant dels meteixos privilegis y excepcions que'ls naturals andorrans. Donada en la Casa Palau de les Valls als XXII de Desembre de MDCCCXCVI.—Lo President Síndich, Procurador general, -Bonaventura Maestre.—Lo Secretari, Salvador Sansa"."

Però tot s'acaba, i passejar per les muntanyes també. L'Artur va emmalaltir quan tenia seixanta anys i després de sis setmanes al llit va morir el dia 16 febrer de l'any 1901. El varen enterrar al fossar de les Corts de Sarrià, però ell volia reposar a Sant Marçal del Montseny, en aquelles muntanyes que tant havia estimat. Al testament les guies que havia escrit les va deixar en propietat al Centre Excursionista de Catalunya amb la condició que "*ab son producte's construís una barraca-refugi al cim del Montseny, en el turó de l'Home, que portés el nom de Refugi Osona*".

Ens va deixar, als seus hereus de muntanya, dotzenes de caminades per llocs que encara reconeixem i trepitgem, però que el temps ha canviat. Zones feréstegues ara plenes d'edificis. Carreteres on hi havia camins i passos estrets. Enyoro la mirada verge d'Osona per un territori encara medieval. Els hostals adobats que acullen el que arriba. Però ja no hi és la casa de Penyacans i ningú no recorda els que varen morir de fred sota la neu.

Vet aquí uns textos curiosos de la seva ma:

Idea de la dona catalana. "*Molt difícil, per no dir impossible, té d'ésser al home que pren estat com se sol dir y mes sens haberla buscada, trovarse ab una muller que tinga perfecta afinitat de caràcter, ideas, génit, costums, gustos y aficions ab son espòs; es dir, ab "La mitja taronja." Aquesta sort tan portentosa Deu me la dispensà, puig al casarme, fà ja la friolera de 27 anys, me trobí ab una senyora que tot essent molt virtuosa y cristiana, practicant sempre bonas obras, no oblidant may la caritat, com també portant al puny la administració econòmica domèstica, era ensemps un ver Sportman. Vejau la casualitat. La coneguí l'any 1865, anant jo d'excursió, mentres ella ab uns parents seus 's dirigia à Sant Cugat del Vallés. Jo també hi anava: pel camí d'etzar 'ns trobàrem, no 'ns habíam vist may, férem coneixensa, ella passà una temporada à Sant Cugat y com jo hi anava sovint, de la mútua simpatia*

'n vingueren relacions, à las que en breu temps un capellà hi donà la benedicció. Ella era una amassona; sabia anar à cavall ab totas las reglas de l'equitació, saltant obstacles quan 's presentaven. Caminava com un correu d' espardenya 8, 10 y mes horas sens descans, fent excursions ab mi y també cassant, empaytant las perdius y perseguint los cunills que vos dich no 's reyan pas d'ella: De pescar no 'm parlem pas, ab la trema no n'había agafat poch de peix en las rieras de Sant Miquel del Fay, de Gallifa y de Sant Llorens Savall, com també en lo Tordera Superior, rius d'Arbucias, de Breda, riera Major, y en las altres corrents d'ayguas del Montseny, axís com també en las de Collsacabra y de las Guillerías. Pera acabar, vos diré: que si may aneu pel Montseny, ó per la regió de Sant Feliu de Codinas, encare trovareu moltas personas que tenen ó deuhen tenir mes de 40 anys, que vos parlaran de una senyora que la gent senzilla de la montanya anomenava "La Cassadora." (...) ¡Podeu contar si un matrimoni ben avingut com eram, dotats abdós conjugues de una naturalesa vigorosa y robusta, no havent tingut la ditxa de poder gosar del incomparable plaher, de l'inmensa satisfacció de tenir fills, volent distréurens d'aquesta pena ab prou delit y medis, no'n fariam pocas d'excursions! Sobre tot en l'estiu, pera no dir en tot temps".

Idea de la civilització. "*La civilisació, com es un progrés, y 'l progrés es una lley incontrastable de la Naturalesa, es sempre un bé, pero la civilisació moderna, mirada baix lo prisma de la imparcialitat, ha resultat un mal en algunas de sas manifestacions. Se pot afirmar que es una calamitat en lo present y un perill en lo pervindre de la humanitat., puig ha afeminat tant al home ab lo luxo, las comoditats y la molicie, que sembla nos hagi transportat als Imperis orientals ó á las postrimerías del Imperi romá. Lo faust, l'oripell, l'orgull y la vanitat informan las costums de totas las classes socials, y han acabat per dissort ab aquellas costums senzillas y patriarcals que en temps de nostres antepassats estavan encarnadas en la nostra terra. Are l'únich ideal que tot ho domina, es donarse totas las comoditats, viure ab gran pompa, ab luxo enlluhernador que tant, contrasta ab la miseria del pobre, bufar molt y donarse ayres de gran senyor; en una paraula, viure pera gosar, y sols pera gosar. ¡Los sentits!.,. ¡Lo materialisme! Tals son los fruyts d'aquesta societat corrompuda, que no participa del passat, pero tampoch del pervindre, no; que ja s'ovira la aurora d'aquell dia de gloria pera la humanitat, en que las costums puras, la laboriositat y la práctica de las sublims doctrinas cristianas regenerarán al home y 'l farán ascendir per lo camí de la perfecció y acostarse á Deu, de que avuy per desgracia ne viu tan apartat. Los fruyts de la verdadera civilisació haurian de ser la educació viril del home, costums senzillas, modestia, humiliat y sobrietat y horror al luxo y als plahers materials. Si aixís no s'educa á l'home, se va indefectiblement al cáos. Y are que parlo d' aixó 'm recordo que alguns escriptors se planyen de que la minúscu-*

la Andorra sia refractaria al progrés, y no s' hagi col.locat al nivells dels pobles cults. Donchs fan mal en plányersen. Cert que 'ls moradors d'aquellas valls viuhen en las tenenebras de l'ignorancia, mal vestits, mal alimentats, en llars casi primitivas... ¿Pero que té que veure aixó ab sa felicitat? Ells son ditxosos, perqué están apartats del mon y no coneixen sas miserias, y están bé ab las costums patriarcals, que entre ells regnan. Lo dia en que 'l ferro-carril creuhi aquellas valls deliciosas y atravessi aquellas montanyas coronadas d'inmaculada blancor, lo dia en que lo telégrafo y 'l teléfono portin allá la paraula feta llamp de totas las regions del globo, llavors podrán ésser tal vegada richs, il-lustrats, podrán gosar de tots los bens asequibles al home, pero ¡ay no serán felissos, si no saben conservar sas patriarcals costums. Serán felissos materialment, pero moralment no pas com are. Y entre las dues felicitats es preferible la moral!... Quedi, doncs, Andorra tal com es pera recort de temps més ditxosos y pera ensenyansa dels presents".

Un viatge per no oblidar. L'any 1854 "*tingué lloch la guerra d'Orient y l'exèrcit inglés va adquirir un gran nombre de matxos en la nostra terra, y en especial en Vich, Olot y la Cerdanya; foren menester un regular nombre de homes pera la conducció y cuydado dels esmentats matxos durant la guerra; inútil dir que se buscaren los mes inteligents traginers, que foren molt ben pagats. "En Jaume" assistí à aquella guerra que termenà ab la presa de Sebastopool. Feta la pau, nostre home 's troba ab bastants quartets, perquè no va gastar res, y luego eran molt ben pagats y mantinguts los traginers catalans del exèrcit de Lord Ragland, que foren repatriats pel compte del gobern inglés. "En Jaume" deixantse portar per sa flaca, puig la mania de córrer mon lo va dominar fins al morir, va demanar à la administració militar inglesa una indemnisació en metàlich pera rellevarla de la obligació que tenia de repatriarlo ab llurs companys, puig digué que volia anarsen à peu cap à Olot. Aixó va fer molta gràcia als inglesos que li varen otorgar esplèndidament lo que demanava, y veus aquí l'home que desde Constantinopla passant per la Rumelia, Bulgària, Rumanía, Hungría, Àustria, Alemania y Alsacià, s'en anà tot passejant à peu, y permaneixent molts días à las principals ciutats, cap à París, hont hi feu una llarga estada. Per tot allí hont passà tot ho va voler véurer y quan vegi que'ls dinerons se li acabavan, desde París s'en anà passant per Lyon cap à Olot à peu, hont arribà ab la bossa buyda, y altre volta à fer de traginer*".

Memòria

Ramon Arabia i Solanas recorda Osona

A la bona memoria de n'Artur Osona
Amich del cor:

Si'l dimecres de cendra d'aquest any, dia, ay!, en que, jayent malalt al llit, vaig saber sobtadament ta impensada mort, no puguí acompanyar tes mortals despulles al lloch d'etern repòs, res m'impedirà avuy dedicar-te un públich record pera fer constar la bona memòria que guardo de l'amich estimadíssim, que may haguera jo sospitat que havia de pendre-m la davantera en el darrer viatge. Mes faci-s la voluntat de Déu! Mentres jo visqui, bo o malalt, sempre la remembrança de ta amistat y de les placentes hores passades en ta companyia endolciran l'amargura de mes llargues hores consagrades al dolor. ¡Benehida sia, donchs, ta influencia benefactora y ta memòria caríssima !

Conegui a l'Osona en Juny de 1880, dies en que entre la Catalanista y la Catalana (com s'anomenava llavors abreviadament a les dues societats, de quina benhaurada fusió havia de nàixer, temps a venir, l'actual Centre Excursionista de Catalunya) regnava una rivalitat mal dissimulada, si bé per altra part molt propria dels entusiasmes jovenívols y dels hardits projectes que una y altra associació halenaven. L'Osona pertanyia a totes dues, y son esperit de concòrdia's dalia per l'unió de les valioses forces que en un y altre camp s'havien aplegat, y pera mellor conèixer-les y pera anar-les encarrilant suaument a una convergència decisiva, ara ab els socis de la Catalanista, ara ab els de la Catalana, feya excursions de montanya, en que sempre, per son coneixement del terreno y per sa pràctica ja llavors veterana, servia de mestre a sos companys.

En una de tals ocasions vaig fer sa coneixença personal. Presidia jo aleshores la Catalana, y, acceptant de molt bon grat sa iniciativa, vaig deixar-li an ell l'organisació complerta de l'excursió, sometent-me en absolut a sa direcció experimentada y a ses indicacions saturades d'esperit pràctich. Va ésser la primera excursió que férem al Montseny, llavors la nina dels ulls de l'Osona, que havia ja publicat sa primera Guia trilingüe de la xamosa montanya. Va rebre-ns ab esplèndida y efusiva hospitalitat en sa casa de Breda, aon va reunir pera l'ocasió a molts veins y entitats de la vila, dedicant-nos una veritable vetllada d'expansió carinyosa, en que la tònica dominant fou l'amor a la terra y el desig d'enlairar son nom.

L'excursió fou de les més agradables y profitoses que jo recordo: en nostres Butlletins y Anuaris queda consignada. Més lo que vull consignar aquí és que

molt abans d'acabar-la, y durà quatre dies, s'havia establert ja entre l'Osona y jo una amistat fondíssima, que sols la mort ha pogut trencar: no era possible sostraure-s a l'influencia d'aquella franquesa de cor; d'aquella jovialitat, sempre sostinguda y sempre de bona mena; d'aquella falta absoluta de pretencions.

Després d'aquella, ¡quantes y quantes excursions férem plegats! Unes vegades sols, altres ab altres companys, sempre, en tota excursió en que ell vingués, portava ell la batuta: tots li donàvem la dreta, jo'l primer, no sols per sa major coneixença del país que anàvem a recórrer, sinó per l'esperit pràctich que'l distingia y que aplanava totes les dificultats. Ell coneixia'ls guies, els hostals, els traginers: sabia tractar ab tota eixa gent ab un tacte especial y s'en feya verdaders amichs. Lo que un altre tal volta a copia de diners no haguera lograt, ho obtenia ell per sa afabilitat, sa franquesa y son 'savoir faire' ingènit. Aixís és que una excursió organisada per l'Osona, a més de resultar sempre ben aprofitada en el sentit de veure en el més curt espay de temps el major nombre possible de llochs interessants, solia reeixir còmoda y barata, dues condicions que, no per ésser accessòries, si's vol, deixen de tenir son atractiu y segons pera qui, dintre de la col·lectivitat, una importància capital.

Era un caminador de primera força, no un alpinista, com ha dit algú. Les timbes, les coves, els precipicis, els passos perillosos, els equilibris forçats l'esfereïen, perquè'l cap li rodava, y ben sabut es que contra aquesta fluixedat de nervis no hi ha força de voluntat que hi valgui; més, en cambi, no reculava davant de cap camí, per trencat, llarch y aspre que fos. Feya unes jornades que esparveraven, y més de quatre cops havia arribat a rendir als guies, sobre tot en certes regions poch muntanyenques en que no abunda la gent de cama forta. Gros y corpulent com era, semblava mentida que s'empassés les distancies ab aquella aparent facilitat: caminar vuit y dèu hores diàries, y això molts dies seguits, era pera ell cosa ja habitual y com qui digués reglamentaria. Suava, això sí, suava molt, però aquesta suor era pera ell mitja vida; la que no podia sofrir, com ell deya en son pintoresch llenguatge, sempre humorista, era la que li produïa la sola vista de la monòtona vinya, és a dir, la de les regions baixes de nostra terra. Realment, ell era un apassionat de l'alta montanya, dels panorames grandiosos, dels cims dominants, dels horitzons amplíssims.

Y ¡com, arribat a un d'eixos enlairats observatoris de la Naturalesa, se sadollava d'aire pur, de vistes immenses, d'halenades tòniques y vivificants! ¡Y com li parlaven a l'ànima aquells turons, aquelles serres, aquells boscos, aquells penyals! Y com tots els coneixia y com tots els havia petjats, ajudat de sa prodigiosa memòria local els anava nomenant un per un com vells amichs, y de tots tenia una historia pera contar-ne y els animava y feya viure

retrayent-ne típichs episodis de ses propries excursions, salpicats de casos y cuentos, de costums y rondalles, que referia ab un llenguatge sovint hiperbòlich, més sempre verídich, ingenuo y natural.

Fins en terreno desconegut l'ajudaven a sortir-se de qualsevulla accidental dificultat altres dues qualitats que caracterisen al ver excursionista y que posseïa en grau eminent: la d'orientar-se y la d'apreciar les distancies, Llegia en el terreno a vol d'aucell com en un mapa, recordava ab meravellosa precisió'ls accidents topogràfichs, y d'una ullada n'apreciava l'engranatge y n'endevinava la resultant. Aixís és que, portant quasi sempre guia, molt sovint el guia de son guia era ell mateix; vull dir que ell era qui sabia relacionar l'encontrada que recorrien ab les demés que'Is rodejaven y que'l guia moltes vegades no coneixia ni de nom.

Desde ses primeres campanyes son esperit pràctich el portà a pendre notes de ses excursions, notes tant minucioses, tant vives y exactes, que ab elles a la vista pogués qualsevol repetir l'excursió. Anava caminant y apuntant: accidents del terreno, rumbos, distancies, noms de casals y masies, fets notables esdevinguts, tot anava descapdellant-se en son llibre de memòries; arribat a posada, no s'assentava a taula ni se n'anava al llit que no tingués sa relació al corrent; marxa y redacció eren paraleles. Aixis nasqueren ses Guies, y per això s'hi adverteix un cert perfum boscà, certa virginitat d'estil, que conserva encara tot l'agre del terrer. La veracitat és absoluta; els detalls, minuciosos; la nomenclatura, riquíssima: per ella sola les Guies Osona tindrien y tindran sempre un valor incalculable per lo valiosíssim y autèntich cabal que aporten a l'estudi de nostra toponomàstica. No hi ha dubte de que en conjunt són l'obra capdal, de més empenyo y aplicació immediata de l'excursionisme català.

Per tot això fou l'Osona una veritable autoritat y ses Guias un document imprescindible, quan d'estudiar nostre terrer se tractava. A sa experiència acudíem quants volíem organisar alguna excursió a comarques per ell recorregudes, y ell, ab sa amabilitat may desmentida posava sempre a nostre servey sa practica consumada y ses nombroses relacions. En el Club Alpin Français tenien en gran estima'ls datos que ell els facilitava, y a cada punt li consultaven aparents anomalies o positives incògnites els qui, com l'enginyer militar M. Prudent, treballaven en el Mapa de Catalunya desde l'oficina, y sobre datos reunits per altres mans. L'Osona, ab sa fidelíssima memòria, aclaria tots els dubtes y resolia séns apel·lació totes les dificultats. Era un arxiu vivent, y ses Guias un arsenal inagotablede datos exactíssims.

Indubtablement era'l català que mes havia corregut la nostra terra: si l'Estat Major General de nostre exèrcit hagués creat un còs de guies de montanya,

ningú ab més mèrits que ell hauria pogut pretendre esser-ne nomenat comandant. Ab son casco a l'inglesa, sa corpulenta humanitat, son trajo de vellut, ses espardenyes y son gayato, arribà a ésser un tipo llegendari, un nou Jueu errant conegut en tot Catalunya, desde'ls Pireneus al Montsant, desde la Serra de Cadí a les de la Costa, desde la Cerdanya y la Vall d'Andorra al Priorat. Y tant com era conegut era estimat per tot arreu per sa bondat, sa senzillesa y lo bé que sabia avenir-se ab la gent y adaptar-se a les circumstancies. Era excessivament sobri y dormia molt poch: per dematí que s'hagués d'empendre la marxa, una hora abans al menys ja estava llevat y cantava als companys, a tall d'escayenta diana, el butlletí meteorològich del dia: temperatura, pressió baromètrica, vents, estat del cel. Sa previsió no's descuidava res, sobre tot de lo que pogués fer agradable als companys la pràctica d'un exercici, que en certes comarques de la nostra terra no deixa d'oferir encara entrebanchs considerables.

No presumia d'escriptor, y, no obsiant, en sos llibres 'Mas excursions pels Alpes' y 'En Jaume de ca'n Valent, historia d'un guia', sobretot en el primer, hi ha pàgines verament eloqüents y descripcions magistrals, que donen l'impressió de la realitat. Es que l'Osona sentia la naturalesa y, no aspirant a altra cosa que a trasmetre'n l'impressió rebuda, li resultava un quadro acabat, vivent, emocionant. El temporal de neu en el Colle del Sempione no'l descriuria mellor cap de nostres novelistes de cartel·lo: ab quatre tochs y una sobrietat de medis extremada acosegueix l'Osona un efecte meravellós: fa venir propriament carn de gallina. L'Historia del guia Jaume de ca'n Valent' és una monografia model, escrita ab una naturalitat encisadora, un retrat que parla, d'un humil tipo de la nostra terra, a qui'ns-e sembla que estem veyent. En determinats punts de ses Guias hi ha també troços de pujat valor literari.

Es que l'Osona havia viatjat molt, coneixia'l món, tenia suma facilitat pera expressar-se, llegia contínuament, sabia escoltar y posseïa una instrucció, encara que no brillant y vasta, molt sòlida. Havia residit alguns anys a França y parlava'l francès tant bé com el català. Jo havia aprofitat, en mos temps presidencials, aquesta condició seva pera encarregar-li la traducció catalana d'alguns treballs que rebiem de nostres consocis francesos pera publicar en nostres Butlletins. Per cert que, una vegada, abans de marxar a Breda, aont havia de passar una curta temporada, vaig donar-n'hi un de bastant llarch, si no recordo mal, sobre Andorra, repetint-li, sobre tot, que no corria cap pressa y que me l'enviés quan bonament pogués. Més això no era compatible ab son caràcter frisós pera servir: el dia mateix que arribà a Breda's posà a la tasca y passà la nit en blanch: l'endemà m'enviava'l treball traduit. Era un home aixís: no podia sofrir tenir entre mans coses entretingudes: de cop y volta; aixis feya les Guias, aixís servia als amichs.

Era un company excel·lent, un amich de debò, un fill exemplar de Catalunya, a la que estimava ab deliri; un home que valia més de lo que ell mateix pensava. Sa modestia era suma; més, aixís com ell no tingué may pretencions, no podia sofrir-les en els altres: la pose, la vanitat li atacaven els nervis. Volia'ls caràcters planers, al revés de la terra. Son tracte, sempre igual, era obert, franch, noble ab tothom, fins ab els inferiors; son cor era un veritable tresor.

Quan a mi la meva insidiosa malaltia'm privà d'acompanyar-lo més en ses excursions (y, ¡ay!, fa d'això bastants anys), sa bona amistat no's desmentí un sol moment; me visitava tot sovint y em donava compte dels incidents de ses últimes passejades y dels projectats itineraris pera noves excursions. Aixís vaig saber sa caiguda en el poble de la Riba, que durant algun temps va obligar-lo a sospendre-les. Després de restablir-se, per més que no ab l'empenta dels primers anys, encara trescava per 'montes et colles' y anava afegint suplements a sos llibres. Ben merescut hauria tingut el retiro qui com ell comptava en sa fulla de serveys 20 anys no interromputs d'activa y gloriosa campanya, acreditada per nombroses y meritíssimes publicacions; més en temperaments tant actius com el de l'Osona, el repòs ha de venir imposat físicament, no és may decisió de la voluntat. Fa ja algun temps que vaig reparar que aquell còs se demacrava a ulls vistos: vaig atribuir-ho a l'edat. Més no temia un desenllaç fatal, sobre tot a curt terme. Me vaig equivocar: la mort nos reserva a tots aquestes sorpreses crudels, y jo ploro avuy a l'amich, quan esperava encara d'ell dies de consol inefable. ¡Déu el tinga en sa santa glòria y li dongui'l premi reservat a sos fills predilectes! Imitem nosaltres son exemple, y la pàtria ens en sabrà grat. Llegit el dia 19 d'Abril 1901. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1901).

Pere Pagès i Rueda recorda Osona

Avuy ens reunim aquí a recordar coralment a tres bons patricis. Es això un acte just y convenient. Es un consol, y conforta l'esperit de tots els que treballen a la major glòria de nostra benvolguda pàtria, el saber que, quan Déu disposa que efectuïn el trànzit d'aquesta a l'altra vida, els que resten ressegueixen l'obra del company que'ls ha deixat, ponderen sos mèrits, alaben ses bones intencions y les presenten com a exemplaritat al jovent que, assedegat de bon amor a la pàtria benhaurada, ve a reconfortar-se estudiant y admirant l'obra dels que esventaren la polsaguera de l'olvit o de la mala fe que emmascarava Ies belleses de tota mena que omplenen les planes hermoses de la nostra historia.

Són ben necessaris aquests actes; és precís que covi en nostres cors l'aconsolador afecte de la gratitut envers els que's neguitejaren pera portar llur con-

curs a la grandiosa obra de fer renàixer la, per nosaltres, tant estimada personalitat de Catalunya. Sigui gran, sigui petit el resultat que aquells hagin obtingut, a tots cal agrair-los la bona intenció y la ferma voluntat que demostraren. Són ben necessaris aquests actes pera treure de nostre caràcter aquest apocament, aquesta modèstia humiliant com si fóssim d'una raça inferior. Són necessaris perquè'ns hem de redreçar, hem de ponderar l'obra total dels patricis que treballen honrada y desinteressadament, hem de crear reputacions, hem de donar halè als que se senten ab cor pera anar a la lluita, perquè aquests cors grans que poden y saben lluitar són els núcleus aon cristallisen, aon s'hi acoblen els esforços y prenen direccions y formes profitoses els treballs realisats individualment.

Hem de convence-ns de que cada hú ve obligat a treballar pera tots y tots pera cada hú; hem d'esser més altruistes sense descuidar el nostre jo; hem d'acoblar el nostre esforç ab el del nostre costat; hem de buscar a tothom en ses bones qualitats com a llaç d'unió y no en sos defectes pera rebutjar-lo; a tots hem de cridar a la nostra obra, fent-los saber que llur concurs és esperat y agrait y may serà discutit, ni bescantat mentres la bona fe hi traspuï per tots indrets.

Prou els enemichs de la nostra terra ens tenien amagades totes les nostres glòries; prou procuraren enrunar totes les belleses de la nostra pàtria; prou han procurat y conseguit dividir-nos a tots; prou treballen desesperadament pera que no'ns tornem a unir; però nosaltres, donant-nos compte d'aquesta deplorable situació, hem de lluitar esforçadament pera unir a tots els catalans en una sola aspiració suprema y salvadora: en l'amor entranyable a tot lo nostro, a la terra, a l'idioma, a les costums, a les lleis, a la música, als monuments, a l'indústria, al comerç, als homes que s'assenyalaren, a tot, a tot lo que és vida, a tot lo que caracterisa nostra personalitat, sense barreja de cap mena que la desnaturalisi.

Si en el comerç de la vida moderna'ns trobéssim a faltar quelcom, endrecem nostres mirades cap al Nord: és allí ont hi ha la vida esplendent d'aquell còs social que pel treball y l'estudi cada dia acobla noves forces materials y intel·lectuals. No gireu may vostres mirades cap a ponent, perquè allí la descomposició y el rebaixament han anulat totes Ies energies.

Això és lo que barroerament brolla de mon pensament al concentrar-me y reflexionar sobre l'acte disposat pel Centre Excursionista a la bona memòria del nostre amich y company entusiasta D. Artur Osona. Y pot-ser se m'ha acudit per haver-ho enraonat tots dos, quan, ell darrera y jo al davant, anàvem pels corriols o per les carreteres, pujant y baixant montanyes o seguint avant per Ies valls catalanes donant explay al nostre còs y al nostre esperit, respi-

rant amplement l'aire pur de les nostres montanyes, al mateix temps que ell anava apuntant en sa llibreta 'Is noms de serres, turons, fonts, masies, rieres o ermites o runes glorioses, tot lo que pogués guiar als aimadors de la nostra pàtria a l'anar-hi a espigolar lo molt y bo que encara hi resta d'aquell passat gloriós, o bé als que solament hi vagin a admirar els grandiosos y feréstechs o gemats y poètichs llochs que's troben arreu per la nostra estimada terra.

L'Osona n'era un d'aquests homes entusiastes que cal memorar, ja que tenia per ideal la grandesa de la nostra terra per damunt de tot y desitjava tenir aptituts especials pera lograr-ho. Davant d'una obra tant gegantina's convencia de lo impotent que és l'home isolat y comprenia la necessitat de l'esforç col·lectiu y continuat per algunes generacions. Per això fou un dels que més treballaven en l'obra del nostre Centre, y sempre deya que calia anar depressa, que la feina era gran y el temps curt; ens halenava a tots a resseguir la nostra pàtria, ens guiava en el camí que haviem de seguir y, bo y caminant adalerat, anava indicant, a dreta y esquerra, aont hi havia quelcom que calia conservar, enlairar o estudiar.

Y la volia, a la nostra terra, ben catalana y ben lliure, y per això y per son caràcter especial odiava d'una manera aparatosa y ostensible als que l'han desnaturalisada y subjugada. Quan, després d'arribar al cim d'una enlairada serra, dominàvem un bon troç de la terra que'ns ha vist néixer, al girar-se cap a ponent deixava anar tota una lletania d'insults a tot lo que d'aquell indret ens ve: desde'l vent xardorós que tot ho corseca fins a l'esperit semítich que ensopeix totes les energies. Son entusiasme'l feya traspassar el Pireneu, la nostra montanya generadora, baixava cap al Conflent, al Vallespir y al Rosselló, corria per les planes de la França, pujava als cimals més enlairats y passava'ls poètichs llachs de la Suiça, s'endinzava en les misterioses selves o en el llegendari riu d'Alemanya, s'admirava en la monumental Itàlia septentrional, respirava tot aquell ambient de civilisació y retornava envejant de no poguer portar tot aquell esperit pera deslliurar a sa pàtria desgraciada, en mal hora junyida a una inqualificable companyia.

Ell ne protestava a tot'hora del jou que les injustícies internacionales posaren als catalans, y pera treure-se'l de sobre (encara que no més fos nominalment) havia provat moltes vegades de naturalisar-se ciutadà alemany, suiç o francès. No poguent-ho lograr directament per les riguroses formalitats que són necessàries, procurà congraciar-se l'afecte dels andorrans y se féu nombrar fill adoptiu d'aquella república catalana pera usar de la prerrogativa que tenen sos fills de posar-se sots la protecció de França quan són fóra del seu país. D'aquesta manera's feya l'il·lusió que havia lograt escapar d'aquell jou que tant odiava.

En ses nombroses y continuades excursions per les terres d'Europa's relacionà ab reputats excursionistes estrangers, ab els que cambiava'ls coneixements y datos adquirits sobre les particularitats característiques de la nostra terra. El coronel Prudent tot sovint li enviava a consultar sos treballs.

Més de 20 anys d'excursionejar per Catalunya li havien donat un extens coneixement de la nostra pàtria y d'una manera especial la topografia, hidrografia y folk-lore catalans, que és tot lo que constitueix el material de sa col-leccíó de Guies itineraries. Llegint-les se té un coneixement abocetat de tot lo que hi ha a Catalunya, ab indicacions ben útils als que han d'anar, com s'acostuma dir, sobre'l terreno a fer estudi particular o seriós sobre alguna de les branques constitutives de la personalitat de Catalunya. Són de gran utilitat, perquè faciliten el treball d'una manera extraordinària; al desembrossar el camí que s'ha de seguir, ha fet que s'hi pogués caminar ab molta mes facilitat. Això ha sigut una tasca de bon patrici, és una tasca humil que hauria passat desapercebuda si'ls seus companys de Centre no l'haguessin aixecat al nivell dels bons catalans el dia que la Mort el feya baixar a sota terra.

És un acte digne, l'acte que tots junts ara estem aquí realisant, és un acte de mutual correspondència afectuosa que va de l'Osona al Centre y del Centre a l'Osona. El Centre Excursionista era pel Sr. Osona la condensació dels seus principals afectes, perquè era aquí aon se desenrotllaven les idees que l'animaven. Si per sa manera especial d'esser, si pel seu caràcter independent (que l'obligava a anar sempre acompanyat de poques persones), no venia a asseure-s aquí y actuar personalment en els actes socials que celebrem en aquesta sala, no per això li passaven desconeguts ni deixaven d'interessar-lo.

De tot s'enterava, tot ho discutia, ab els que anàvem en sa companyia, expressant idees y donant parers, exposant projectes y indicant persones que poguessin realisar-los. Algunes de les idees que aquí s'han portat a la pràctica han nascut en aquestes sessions que ab ell celebràvem abans o després d'haver-se celebrat les del Centre.

Aquest entusiasme per la nostra corporació va sentir-lo fins an aquella hora solemne que l'home dicta les disposicions que vol que's cumpleixin després de sa mort, disposicions sagrades que és d'esperar se cumpliran escrupulosament, ja que és la darrera prova d'amor que pot donar-se als que hem estimat.

Va disposar en son testament que nombrava marmessors, pera cumplir sa darrera voluntat, a socis de la nostra corporació (als quals, fins ara, ningú ha dit res); va ordenar al seu hereu, que ha resultat ésser sa viuda D.ª Manela Vila, que després que ella morís entregués tota la biblioteca al Centre Excursionista de Catalunya, o a la societat similar que l'hagués sustituit o en son defecte a la biblioteca Arús. Va disposar també que, desseguida d'esser ell

mort, el Centre entrava en possessió de la proprietat de ses Guies itineraries y que ab son producte's construís una barraca-refugi al cim del Montseny, en el turó de l'Home, que portés el nom de Refugi Osona, encarregant-me particularment que les anessin perfeccionant tot lo possible en les edicions successives.

Sembla que la biblioteca serà entregada al Centre mitjansant inventari, sense esperar la mort de la viuda, y que quan s'entregui la biblioteca s'enraonarà com pot fer-se'l traspàs de la proprietat, perquè hi ha qui opina que això del Refugi també podria fer-ho la viuda, però que per deferència al Centre miraran si aquest pot encarregar-se de l'administració de la proprietat de les obres quan estigui cobert el deute que per ara tenen.

Bo y esperant el cumpliment de ses darreres disposicions, tots nosaltres, el Centre Excursionista, ha de quedar profundament agraït del generós impuls que va dictar-les. És una hermosa mostra de solidaritat en el cumpliment de la nostra tasca social el voler ajudar-nos fins després de mort per medi de ses obres benemèrites, y el voler que tots aquells llibres, que ell havia escullit pera formar sa valiosa biblioteca y que havia sigut l'aliment intel·lectual de son esperit, servissin també pera conreuar l'intel·ligència dels seus companys y contribuissin, per lo tant, al major perfeccionament de l'obra y fi que persegueix la nostra corporació.

Aquestes dugués disposicions pòstumes tenen exemplaritat pera les persones adinerades; són una hermosa indicació pera que després de pensar en la família pensin una mica en la col·lectivitat social, de la que tots ens hem de preocupar, qui ab sos caudals després de la mort o ja en vida, o bé ab sa cooperació personal perquè si nosaltres no'ns cuidem de lo nostre se n'acostuma cuidar en profit seu un estrany que tot ho malmena o un espavilat que tot ho arreplega.

Era'l Sr. Osona un bon ciutadà que al mateix temps que's cuidava escrupulosament de lo seu s'interessava per la cosa pública de tal modo, que sempre se'l trobava a punt d'una manera entusiasta. Encara recordo les memorables eleccions de Vilafranca de no fa molts anys, en les que alguns amichs nostres d'aquell districte varen proposar a un diputat que fos genuinament de la terra; encara recordo aquella mena de creuada de Pere l'Ermità en la que tots nosaltres, sense experiència política, ens escampàrem, plens d'entusiasme y bona fe, pel Panadés y comarques veïnes, y allavors haguéreu vist al Sr. Osona anant per les serres d'Ordal visitant pobles y masies cridant als seus amichs, incitant-los a que's recordessin que havia arribat l'hora de deixondir-nos, que havia començat el moment de les revindicacions y que calia que enviéssim a les Corts de l'Estat espanyol a una persona catalana que allí fos el ressò de lo

que volen els bons fills de Catalunya, fos la veu encoratjadora pera començar la regeneració de la nostra terra.

Si ell fos viu, en els moments actuals seria també un dels que treballarien ab més fe y entusiasme. Era d'aquells que may se descoratgen, dels que diuen que si no reixeix a la primera, se'n surt a la segona, y si no a tercera. El veurí-eu, com allavors, excitar als seus nombrosos amichs a que, com a bons ciuta-dans, contribuïssin a l'elecció dels catalans que han d'anar a representar als catalans. El Centre, donchs, se complau en tributar un homenatge de respecte al bon amich y company, a l'entusiasta cooperador de les tasques de nostra corporació, al bon patrici y a l'honrat català. Llegit el dia 19 d'Abril de 1901. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1901).

Antonio Cortón parla d'Osona

Ahora, en estos días, llora el Centro á uno de sus socios más andariegos, más útiles: á Arturo Osona, excursionista empedernido, corazón de oro y pies de hierro, que se pasó la existencia viajando, tomando notas, escribiendo guías ó itinerarios, de los cuales deja más de mil. Su nombre traspasó la frontera, y los excursionistas franceses de mayor fuste, desde el conde de Saint Sam hasta el coronel Prudent, le consultaban frecuentemente, le pedían datos... Caminando á pie se tragaba leguas y mas leguas, á pesar de lo cual, según cuenta un biógrafo, había sido en su mocedad declarado inútil para el servicio de las armas, porque, á juicio del médico, no hubiese podido hacer Osona largas caminatas. Original hasta en el mismo ataúd... En su esquela mortuoria, después de su nombre, no aparecen más que dos títulos: "Socio del Centro Excursionista de Cataluña é hijo adoptivo de la República de Andorra". Títu-los ambos, y singularmente el segundo, que dan honra y prez a un mortal. *El Liberal* (Madrid, 4/3/1901).

Bibliografia

El nostre amic Osona va caminar molt, però també va escriure molt. Vet aquí doncs una llista dels articles que va publicar als butlletins de l'*Associacio d'Excursions Catalana*, de l'*Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, del *Centre Excursionista de Catalunya* i a la revista *La Renaxensa*. I també les guies, que va publicar amb tant d'èxit i que reeditava incorporant alguna novetat. Notem que a *l'Excursionista*, butlletí mensual de la *Catalanista*, hi ha la ressenya de moltes excursions comanades per ell. De tota manera aquest llistat no té la intenció de ser exhaustiu.

1879 Excursió a la montanya de Monseny, per un propietari de la vila de Breda.

1880 Guia general de las montanyas del Montseny.

1881 Al Puigsecalm y cinglera deIs Ayats.

1882 A Ripoll, al Montgrony y á las fonts del Llobregat. Al gorch de Perxa-Astorch y Castell de Montsoriu. Ascensió de hivern á Santa Fé (Montseny). Aplech d'excursions verificadas desde Coll de Pruit (Collsacabra). Al Puigsecalm y cinclera dels Ayats, primera excursió de hivern ab senyoras.

1883 Excursió particular al Cingle d'Ayats, Sant Miquel, d'En Bas, Sant Pere de Falgars, Grau d'Olot, Rotllada, Padró de Rajols y Sant Llorens de Dosmunts. Per la regió occidental de la provincia de Girona. Al salt ó cascata de Gualba y al Gorch negre de Gualba. Al Corredor, dólmens de Pedra Gentil (Vallgorguina) y de Pedra Arca (Villalba Sasserra), VaIl del Montseny, Plá de la Calma y GuiIlerías regió del Montseny.

1884 A Pineda, serras del Montnegre, Vallgorguina y Sant Celoni. A Sant Miquel del Fay y Centellas, per Caldas. A Reminyó, Orsavinyá, Montnegre y Fuyarosos. De Arenys de Mar á Palautordera. Al plá de la Garga, serras de Bertí, de Safaja, de Posas y de Gallifa y al alt Vallés. Per las serras de Sant Llorens y de Coll d'Ases fins al Estany y Vich. De Sardanyola a Sant Joan de Horta per Sant Iscle de las Freixas.

1885 Al Santuari de la Serra y al arrunat Convent de Templaris de Roca Rossa. Al castell de Sant Miquel ó de Montornés y als turons de Sant Mateu y de Sellechs. Llegendas de la Schwarzwald.

1886 A Castellcir y Sauva Negra. Al puig de Santa Creu de Olorde. Varias excursions desde lo Port de la Selva, prov. de Girona. Guía del Montseny.

1887 De Montnegre al Corredor. Al castell de Montbuy (Santa Margarida, al Sayó y á Tous). Guia del Alt Pla de Barcelona y del Baix Vallès.

1888 De Sant Feliu del Pinyó per Castelltersol á Santa Coloma Sassera, Collsuspina, y per dalt de las cingleras á Sant Marti de Centellas, Pla de la Garga, l'Abella, Valldeneu, Montmany, Puiggraciós y Sant Vicens de Riells del Fay. Guia itineraria del Vallés superior, ó sia del Congost al Llobregat. Guia itineraria de las serras de Collsacabra y de la Magdalena fins als Pirineus ó sía del Fluviá al Ter. Guia itineraria de las serras de la Costa de Llevant, ó sia del Besós al Tordera. Una Excursió a la Schwarzwald: Selva Negra y llegendas de la encontrada.

1889 Notas itinerarias de I' excursió col.lectiva á Santa Coloma de Queralt y

Rubió. Guia itineraria de las regions del Llusanès, Pyrineus, Cerdanya, serras de Cadi y Andorra, ó sia de las fonts del Bastareny y del Llobregat á las del Segre y á las del Ter y Riutort. Mas excursions pels Alpes: records de las excursions de ma jovenesa (Renaxensa 225 y 241) . Ma primera excursió als Alpes. Un viatje en los Alpes durant l'hivern de 1875 (Renaxensa 465 y 481).

1890 Guía itineraria de las serras de la costa de Ponent de Barcelona, ó sía, del Noya inferior al mar y del Llobregat inferior al Panadés. Guia de les regions compreses des de Montserrat al Camp de Tarragona i des de la Degarra al Panadès.

1891 Excursió colectiva á Centellas Sauva, Negra, Castellcir, Sant Quirze de Safaja, y per Sant Feliu de Codines á Caldes de Montbuy.

1892 Excursió á Lorita, Serra y Turó de Montal, Corredor, y Montnegre. De mas excursions: "En Jaume de ca'n Valent" Historia de un Guia.

1895 Excursió oficial á Carme, Santa Candia, Orpí y Miralles. Guía itineraria de las regions compresas desde Montserrat al Camp de Tarragona y desde la Segarra al Panadés ab la descripció de las concas dels rius Noya, Foix y Gayá.

1896 Guia itineraria de las Serras de Vallvidrera. Guia itineraria de tota la regió del Vallés. La República d'Andorra y Ressenya geográfich-histórica de las Valls.

1898 En Patata (biografia d'un guia català). De Berga a Bescaran y Andorra. Excursió a Berga, Bescaran y Andorra: de Berga anant a voltar per les serres de la Nou, tornant a travessar lo Llobregat per les mines de Figols, rebassant lo Pedraforca, y atravessant lo macís de les serres de Caí pera pujar al punt culminant de les de Bescaran y baixar a Andorra.

1899 Guia itineraria de la regió del Montseny y Guillerias.

1900 Guía itineraria dels llochs més pintoreschs de las serras situadas al noroest, nort y norest del Camp de Tarragona.

Nota

He fet una transcripció automàtica dels textos i ho he repassat, tot i així el resultat no té un caràcter filològic i la reproducció només té finalitats documentals pels afeccionats a la muntanya.

Antologia de textos

Excursió á la montanya de Montseny, per un propietari de la vila de Breda [1879].

A la Associació Catalanista d'Excursions Científicas.

Per un dever de companyerisme y á impuls de ma bona voluntat, dedico aquesta tan modesta obra, resultat de mon entussiasme per una montanya tan desconeguda com admirable, á la A.C. d' E.C., de la que m'honro en formar part. Serán complertas mas aspiracions, si aquest petit treball es acceptat per la Associació y si es motiu de que altres de mos companys, ab mes dots que jo, fassan altre tant, pera fer coneixer tantas bellesas y grandiositats, com posseheix la nostra patria. Lo Autor.

Breda, á mitja hora de la estació del seu nom, coneguda per sa especialitat en la industria de plats i ollas. Ruinas del Monastir de monjos de Sant Benet, cual ressenya publicá acompanyada de una lámina heliográfica en son Album Pintoresch, la Associació catalanista d'excursions científicas. Lo guia mes práctich del Montseny es en Joan Llorens (a) Rafaló, valent, honrat y prudent, y per mosso de peu en Joseph Esturgó (a) Ros, que te bon matxo. Hostals: can Duran, can Pons i lo Beco, en la plassa, i carrer amunt can Pedrosa. Monastir de Breda, á 150 metros sobre lo nivell del mar.

Camí pla y amunt, entre alsinas sureras y bordejant lo riu de Breda. A má esquerra á mitja hora de Breda, gran precipici sobre la riera, y poch mes amunt á la dreta del camí, ruinas de l'edat mitjana, ditas de can Pega. A 1 hora se passa la Riera que se deixa á la dreta pera no trobarla mes, se puja a can Roig de Riells, 3,100 passos, 1 hora de Breda y 350 metros sobre lo mar. Vegetació admirable.

Passat can Roig comensa l'ascensió per prats i boscos de castanyers per la font d'en Jaume, á 1,900 passos de can Roig. Dista 1 quart d'hora llarch y 500 metros, fins al pla de Saba, á 1 quart llarch y 800 passos de la font, altura 620 metros. Camí horriblement penós, altament accidentat, entre barranchs y rocas que cuasi se tenen d'escalar, pujada de cabras, terra de sauló i bosch baix. (Las caballerías no poden franquejar eix camí y seguirán lo camí de ferradura de Santa Fe, á partir de can Roig fent mes de 1 hora de marrada.)

Font de Corts, 1 hora y 1,600 passos de Pla de Saba, altura 990 metros. Panorama magnífich del vall del Tordera, limitat per las montanyas de Montnegre que se comensan á dominar y per lo mar.

Continua lo mateix camí tan infernal, fins arrivar al Coll del Vent, á mitja hora de la dita font á 800 passos, altura 1,100 metros. Lo panorama es grandiós; se divisa lo vall de Santa Fe, coronat per lo Turó de Morou, Coll del Espinal, Agudas y Turó Gros, lo riu y lo vall de la Gualba als peus, ab vistas al Vallés, al Tordera, al Montnegre y al mar.

Per la dreta segueix lo camí, pla y amunt molt suau; á l'esquerra queda lo vall de Santa Fe y lo riu, que fent un soroll poétich, murmura per precipitarse al Gorch Negre y al Salt de Gualba, á la part extrema inferior del dit vall, als limits del vall de Gualba. Lo salt de Gualba dista 2 horas de Santa Fe.

Dominant lo riu en mes ó menos altura y entre frondosos boscos de faigs s'arriva á la vista del Santuari de Santa Fe, se passa'l riu per la palanca y se descansa en lo desitjat

Santuari de Santa Fe, á mitja hora curta del Coll del Vent, 1,800 passos, altura 1,180 metros. En lo dit Santuari se venera la imatge de la Santa titular. Hostal bastant cómodo y no caret, se trova tot lo necessari pera reparar las forsas perdudas en la penosa ascensió, vi excelent, cambras espayosas y relativament bons llits ab matalassos; bona euga per bagatxe y montar á las cimas de las montanyas. Lo hermitá en Francisco, gran cassador, es molt práctich per fer l'ascensió als turons. Lo vall es molt fresch y deliciós, hi ha grans boscos de faigs y abets, é innumerables fonts; entre aquestas son notables la de Fra Miquel y la de la Teula, ahont naix lo riu de Breda.

De las estacions de Palau Tordera y de Sant Celoni se pot pujar á Santa Fe per camins de carros bastant ruins, que transportan la llenya á las ditas estacions que distan unas 4 horas de Santa Fe, respectivament. Turó de Morou, mitja hora y 1,650 passos del Santuari, altura 1,410 metros. Magníficas vistas de Arbucias y Breda, vall del Tordera y Ampurdá. Turó del Coll de Té á 5 quarts d'hora de Santa Fe, 4,950 passos, altura 1,310 metros. Magnífich panorama del vall d'Arbucias. Los turistas que hagian visitat Sant Miquel del Fay poden molt bé prescindir de baixar al Gorch Negre y Salt de Gualba, puig no compensa la fatiga del camí molt fatigós, essent molt inferior á la de Sant Miquel del Fay, baix tots conceptes.

Ascensió á las crestas de Montseny, per Santa Fe.

Se deixa lo camí de Santa Helena á l'esquerra y se fá l'ascensió suau, entre bosch baix, faigs y abets fins al Coll de Montllubá, 1 hora y mitja y 1,200 passos de Santa Fe, altura 1,500 metros. Panorama grandiós y sublime; se

segueix constantment la carena fins lo Turó del Home y las Agudas. Coll de l’Aire, á 1 quart d’hora y 600 passos de Montllubá, altura 1,560 metros. Turó Gros, á 800 passos, mitja hora del Coll del Aire, altura 1,810 metros. Turó de Coll de sas Bassas, á mitja hora y 750 passos del Turó Gros, altura 1,850 metros. Turó del Home, á 1 quart d’hora llarch, 400 passos del Turó del Coll sas Bassas, altura 1,910 metros sobre lo nivell del mar. Turó de las Agudas, á 1 hora, 3,400 passos del Turó del Home, altura 1,905 metros. Los magnífichs é innumerables panoramas que se presentan, dels Turons del Home y de las Agudas, gegants de la baixa Catalunya, sont tan seductors y grandiosos que seria molt difús parlarne; l’espectacle que se gosa y lo que lo cor sent desde aquestas alturas, la ploma no ho pot expressar.

Se baixa per un camí infernal á la Font de Briansó, á 1 hora y 2,900 passos de las Agudas, á mitja hora y 1,100 passos del Turó del Home, altura 1,640 metros. Hermós panorama, bosch d’abets enfront, cosa rara en las comarcas del mitj dia. La font de fresca y cristallina aigua es lo naixement del riu de Gualba que com lo de Breda son afluents del Tordera.

Per mitg d’abets, faigs y bosch de gabella, se segueix un camí molt mal, se baixa al Coll del Pla del Espinal, que dista 1 hora y 1,500 passos de la dita font, altura 1,330 metros, en lo Coll. Lo camí se divideix, á la dreta en direcció á Santa Fe, que dista mitja hora, y á l’esquerra á Sant Marsal, á 1 hora y mitja. Del Coll á Sant Marsal lo camí es molt deliciós y elevat, dominant lo vall d’Arbucias y vista de Sant Hilari; es de lo mes pintoresch. En 2 horas curtas y 6,500 passos del Coll del Espinal, s’arriva á la antigua iglesia bizantina (avans parroquia) de Sant Marsal, altura 1.140 metros, bon hostal, se trova tot lo necessari per la vida, bons llits y preus molt arreglats.

Se deu recomanar al turista la direcció de Sant Segimon y Viladrau per Matagalls que dista per lo menos 5 horas y mitja. Essent tancat Sant Segimon 8 mesos del any (del 15 d’octubre al 15 de juliol) no se trova habitació humana fins a l’Arola, prop de Viladrau y, per lo tant, no será mai de sortir de Sant Marsal ab alguna provisió, per no caminar desprevingut: lo trajecte de Sant Marsal per Matagalls á Viladrau (5 horas y mitja) es molt pesat.

A 200 passos de Sant Marsal se troba la Font del Tordera, ahont naix dit riu que fertilisa una gran comarca, altura 1,130 metros del mar.

Coll de Sant Marsal, camí directe de ferradura á Viladrau, altament pintoresch, distancia 2 horas y mitja. Vistas al Vall del Tordera y á las Guillerias, creu de fusta, y pedra-taula, partió dels tres bisbats de Vich, Girona y Barcelona, á 250 passos de Sant Marsal, y 1,160 metros sobre del mar. En dita creu hi ha una taula en la cual poden menjar tres bisbes sense mourers cada hu del seu bisbat.

Ascensió á las crestas de Matagalls. Part occidental del Montseny.

De Sant Marsal, se deixa lo coll á la dreta y se verifica la ascensió per la vertent que domina lo vall del Tordera, tenint á la dreta la montanya, y á l'esquerra las vistas de Sant Marsal y del dit vall del Tordera. La ascensió es molt pesada, se camina sempre per boscos de grans faigs, ahont lo sol difícilment hi penetra, fins al Coll de sas Portadoras, á 1,550 metros y mitja hora de Coll de sas Pregarias. Magnífich punt de vista ; á la dreta grans precipicis y barranchs, panorama de las Guillerías, y á l'esquerra los valls y vertents del Pla de la Calma qu'es la vertent mes baixa del Montseny. Lo camí es molt deliciós, entre boscos de faigs y abets.

Pla y amunt s'arriva á Coll de Pregonas á 1,640 metros á mitja hora de Coll de sas Portadoras, ahont hi ha boscos frondosos d'abets y magnífica vista á la dreta, de las Guillerias y valls del Ter.

De Coll de Pregonas arrenca lo camí que puja á la creu de Matagalls. La pujada es molt pesada ; després de mitja hora forta que fa bufar, s'arriva á la Creu de Matagalls á 1,900 metros del mar. Dista 2 horas y mitja, 4,300 passos de Sant Marsal. La vista que's descubreix desde tan elevada cima del Montseny occidental, digne rival del Turó del Home y de las Agudas, es superior y mes vasta, per lo menos tan dilatada, com la dels seus rivals. Vich y sa plana pareix que se tocan ab la ma, axís com també los Pirineus que son molt mes elevats, dominant també Sant Llorens del Munt y Montserrat. Als peus se veu lo Congost, lo Vallés, Barcelona y son pla, Monjuich y mitja Catalunya, á lo menos tota la part baixa y lo centro del Principat que se domina completament.

Trepitjant herbas sense cap arbre, se baixa fins á la Font de Matagalls, á 1,690 metros y á mitja hora de la Creu, y seguint per la carena de la montanya se deixa la Font de l'Escot á la dreta del camí al fondo de una vall, y á l'esquerra se veu lo esplendent panorama de la Cordillera del Pla de la Calma, d'altura 1,400 metros, que no se deixa may de vista, mentres que per la dreta s'estasia contemplant la plana de Vich, los valls del Ter y las montanyas de Fransa. De repent, sense veurerlo fins al arrivarhi, se topa ab lo Collet y Ermita de Sant Miquel dels Barratons, á 1,420 metros del mar sobre lo inmens precipici de Sant Segimon que se contempla com si estés penjat de las rocas. Mitj quart de perillosa baixada de zig zag per lo precipici, per camí regular, ampla, sobre roca y relliscós, condueix, disfrutant sempre de la mateixa deliciosa vista general expressada, al grandiós Santuari de Sant Segimon á 1.360 metros del mar, de propietat de D. Francisco de Puig y de Borja, administrat per lo virtuós sacerdot D. Jaume Montanya, persona que no pot esser mes hospitalaria. Tant recomendable circunstancia convida á permaneixer en tant

fresch y pintoresch siti, un dels mes deliciosos del Montseny, puig la vista es admirable. Te lo santuari moltas cambras y bons llits. Lo turista s'hi trova molt bé. Sant Segimon dista 1 hora y mitja de la Creu de Matagalls.

A 140 passos de Sant Segimon, camí de matxo, per Seba se va á l'estació dels Hostalets, ferro-carril de Barcelona a Vich, 3 horas.

Sota lo santuari hi ha la rica font dels Capellans y lo camí de Viladrau á 3 quarts d'hora y 750 passos ; es camí de matxos, pero molt accidentat, y baixant sempre s'arriva á la Cascata de l'Oratori, gran salt d'aigua á 1.040 metros del mar. Seguint lo camí per un gran bosch de castanyers á mitja hora de la Cascata, 1,200 passos y á 920 metros se trova l'hermita ó capella de la Verge de l'Arola, que perteneix en propietat á la Rectoria de Viladrau, de ahont dista solament 1 hora curta.

A 2,700 passos entre 2 valls y 2 rieras se troba Viladrau á 840 metros del mar. Viladrau es un siti lo mes deliciós á l'estiu, pintoresch en extrem y molt fresch. Bon hostal á casa la Rita, molts matxos de sella y bons á 1 duro per dia.

A tres quarts d'hora de Viladrau y prop de la confluencia de las 2 rieras que baixan una a l'esquerra de Sant Segimon trencant lo camí de Seba y l'altre á la dreta per lo camí que va de Viladrau á Sant Segimon, se trova lo Gorch Negre de Viladrau.

De Viladrau a Arbucias bon camí de matxo.

Coll de Borduriol, á 1 quart llarch de Viladrau, altura 970 metros.

Serrat dels Serdans á 3,100 passos y 1 hora de Viladrau, altura 865 metros. Divisió de las aiguas del Tordera y del Ter. Magnífich panorama: á l'esquerra Pla de las Arenas y Espinelbas, y vall d'Arbucias, al frente Matagalls y Agudas á la dreta.

Coll dePla d' Úful á 750 metros ; baixada molt rápida y fatigosa, fins á trovar la Riera d'Arbucias, poch mes ó menos 1 hora de mal camí ; passada la riera, que sempre se segueix, á la dreta s'admira la rica vegetació del preciós Vall d'Arbucias, brillant panorama á la dreta, Matagalls, Coll de Sant Marsal, Agudas, Coll del Espinal, Pich de Coll de Té y de Morou. Riera avall tanca l'horisont lo Castell de Montsoriu. Admirant eix panorama, en menos de una hora desde la riera ó rieral per un camí deliciós, cómodo y pla s'arriva á la pintoresca Vila d'Arbucias que dista 6,500 passos y 2 horas y mitja del Serrat dels Serdans y 's trova á 270 metros del mar.

Sense dubtarne la vila d'Arbucias es de las mes agradables de Catalunya, á

mes de que es moltíssim cómoda ; te una bona fonda y la separan del ferro-carril de Fransa 3 horas y mitja de una magnífica carretera que segueix per lo vall, serpentejant com l'aigua del rieral fins á la vila romana de Hostalrich. Sense cap dubte la carretera travessa uns sitis tant pintorescos, que sense la menor exageració cuasi podem sostenir la competencia ab molts valls de Suissa que l'autor de eixas mal desgrenyadas ratllas te mes recorreguda ó á lo menos tant com Catalunya, á caball y á peu.

Donarem fíi a la nostra excursió al Montseny, y tot tornantnos á Breda, visitarém lo Castell de Montsoriu. Se segueix la carretera fins á can Verdaguer al costat de la riera y basa de la montanya de Montsoriu á 200 metros del mar y á 1 hora y mitja d'Arbucias se deixa la carretera á l'esquerra, y per la dreta, girant luego a l'esquerra, se pren lo camí de la montanya que es cómodo, pla y suau, sempre amunt, y en 3 quarts d'hora se guanya lo Coll de Castellar á 475 metros de altura del mar.

Deixant lo camí y la casa que dona nom al Coll á la dreta, voltejant á l'esquerra lo frondós bosch que cubreix tota la montanya desde la basa al cim, seguint un curriol cuasi imperceptible, molt accidentat y dret, asbofegant molt y molt, avans de mitja hora curta se guanya la cónica cima ahont lo turista podrá admirar las ruinas del Castell de Montsoriu.

La historia de eixa grandiosa fábrica del temps feudal que recorda moltas glorias dels antepassats, historia per cert molt detallada, ab preciosos datos que destrueixen las mil tradicions y cuentos de la comarca y tanta superstició com certa gent sencilla conserva encara, ha sigut publicada per la patriótica y entusiasta Associació Catalanista d'Excursions Científicas. Dita historia ó ressenya va acompanyada de una lámina heliográfica que fou publicada en lo Album pintoresch de la mentada Associació, y que recomaném al lector, puig mereix esser coneguda dels amants d'eixa terra de treball y de glorias, digna de millor sort.

De lo alt de las ruinas de las murallas del tercer clos, ó recint murat, com de las ruinas, fins allí ahont se pot arrivar, de la torre del homenatje, se disfruta d'un esplendent cop de vista : pues se descubreix lo rieral d'Arbucias, vall de Tordera, las montanyas vehinas de l'altra part de la riera, de Sant Feliu de Buixalleu, totas las cimas de las altas carenas del Montseny y en fi tota la preciosa plana de Breda, que se veu als peus, com també l'hermita pintoresca del Turó de Santa Ana de Breda que se domina.

Lo dit castell dista 2 horas grossas d'Arbucias y está situat á 620 metros sobre'l mar.

Se baixa per frondosos boscos de alsinas sureras, alsinas comuns y pins á

Coll de Norri, que dista 3 quarts de hora y se trova á 230 metros del mar. Mitja hora de bon camí de matxo entre boscos de suros, alsinas y pins s’arriva de retorn á Breda que dista del Castell 3.600 passos baixant 1 hora y mitja. Pero pujant hi ha que trascar molt per arrivar á dalt en menos de 2 horas y mitja, que es la distancia que calculan los habitants de Breda poch mes ó menos.

Un propietari de Breda, admirador del Montseny.

Excursió á la montanya de Montseny per un propietari de la vila de Breda. Imprenta Barcelonesa (Barcelona, 1879).

Al gorch de Perxa-Astorch y Castell de Montsoriu. Dias 3 y 4 de Juny de 1881.

Havent, disposat l'Associació verificar una excursió al histórich "Gorch de Perxa-Astorch" y al que fou important "Castell de Montsoriu," tenint jo que ésser un de tants excursionistas y trobantme accidentalment á Breda lo dia convingut en la sessió preparatoria, que era lo 3 de juny, á las 3h 30 minuts de la tarde, deixava la vila, y á las 3h 45 arribava á la estació de Breda, en lo precís moment que baixava del tren de Barcelona mon distingit company y digne presídent D. Ramon Arabía, ab qui tot seguit nos posárem en marxa cap al esmentat Gorch.

Prenguérem lo camí de carros per lo pas á nivelI de la meteixa estació, dirigintnos en direcció Sud, cap al riu Tordera. Pochs passos ans d' arribarhi, girárem á má esquerra, seguint per los carrils que las rodas dels carros imprimèixen sobre la sorra y pedregam, que son lo únich indici de camí; atravessárem la riera de Breda, prop de sa confluencia ab lo Tordera, y als pochs passos, deixárem á nostra esquerra lo Mas y la Ermita de Sant Jaume, que per l'aplech del 25 de Juliol, tanta gentada atrau de tota la encontrada y regió del Tordera. Res hi vejérem, que 'ns cridés l' atenció.

Seguírem lo camí ral , antigua vía romana, que passa molt prop de las salzeredas de la vorera esquerra del riu, durant uns 15 minuts, pera inclinarse luego al Nort, deixant la espessa salzereda al atravessar lo pas á nivell del ferro-carril.

Durant 15 minuts segueix lo camí tenint la ferrada vía á má dreta, fins que s' troba la caseta del guarda de la vía, en lo pas á nivell, per lo qual passárem en

direcció Sud, girant tot seguit á la esquerra, cap al Est, aproximantnos á las salzeredas, que deixárem á la dreta del camí, passant per entre vinyas y terras de conreu, inclinantnos llavors al Nort-Est.

Als 15 minuts de haver deixat la caseta del pas á nivell, coneguda per la caseta del "Gorch d' En Plá," trobárem dúas petitas casas á la esquerra del camí, á pochs passos la una de l'altra: la primera té per nom "Perxa-Astorch" y la segona "Ca'N Sant del Camí-ral." Prenguérem llavors un caminet que hi ha entre aquestas dúas casas, bastant ample y plá, deixant lo camí ral á nostra esquerra y dirigintnos cap al riu Tordera. Atravessant uns prats, inclinantnos un poch á la dreta, als pochs passos arribárem al llegendari "Gorch de Perxa Astorch", situat al peu de las magnificas y ombrívolas salzeredas del Tordera. Los vapors produhits per l'abundó de las ayguas deIs gorchs, la corrent del riu y los reguerols de dels prats, cubrían Ilegerament la atmósfera y donavan al conjunt del quadro un tó obscur y tétrich; un poeta haguera cregut veure dibuixarse entre las vaporosas sombras y voltejant al entorn del gorch, l'espectre del malhaurat Comte Ramon Berenguer Il, Cap d'Estopas, fugint del traidor punyal del fratricida.

La encontrada, conservant pura la tradició del fidel Astorch, que Ramon Berenguer II, Cap d'Estopas, tenía a la má subjecte de la perxa, al ésser assessinat, y qual astorch, voltejant al entorn del gorch, feu descubrir lo crim, doná al siti hont tingué lloch, lo nom de "Gorch de Perxa Astorch," que s' ha conservat sens alteració fins avuy en dia.

Lo esmentat Gorch está alimentat per un petit rech de cristallina aygua, que s' desvia del Tordera, per entre la verda herba del prat. Son perímetre es de uns 60 á 70 pams de Nort á Sud, y de uns 50 á 60 del Est á Oest, essent sá profunditat de 18 á 24 pams. Está situat á sota meteix de la atapahida salzereda, quals espessas brancas li tapan los raigs del sol á Llevant, y voltat en part per arbrets y jonchs. 300 passos més avall, en direcció á Hostalrich, se troba lo "Gorch d'En Sant," alimentat per las ayguas sobreras del de Perxa-Astorch. Lo "Gorch d'En Sant" es molt més gran y de més profunditat; está tot ell voltat per grans y espessos arbres, que li donan un aspecte pintoresch y alegre, que fa contrast ab lo poch afalagador y tétrich del de Perxa-Astorch.

En Desembre de 1082, estava cassant Ramon Berenguer Il, Cap d' Estopas, en las salzeredas del Tordera, quan fou sorprés y assesinat per son germá bessó, En Berenguer Ramon Il, lo fratricida, qui, pera ocultar lo crim, sepultá lo cadavre al fons del gorch, d'ahont, descubert més tart per lo fidel Astorch, qui ab planyívols crits voltejava al entorn, fou extret y transportat, ab tota la pompa de soberá, á la Catedral de Girona, hont encara s' guardan sas despullas.

A las 5h 15 deixávam aquell lloch y, desfent lo camí fet, ab 45 minuts escassos arribárem á la estació de Breda. Allí, pujant á la tartana que fa lo servey de la vila del meteix nom, ab 15 més arrivárem á Breda, hont las autoritats, Junta del gremi de ollers, president y director de la societat coral "La Bredense" y moltas personas principals passáren tot seguit á saludar al Sr. Arabía, fentli ensemps mil oferiments.

A las 8 del vespre, malgrat que fins á las 9 no devia tenir lloch la conferencia, la plassa del Monastir y voltants de la Casa de la Vila estavan plens de gom á gom. Lo local primitivament destinat pera aquest acte era lo que serveix pera escola municipal; mes en vista de que tothom volia anarhi, lo Sr. Alcalde, de acort ab lo Sr. Arabia, determiná que s' dongués la conferencia desde lo balcó de la Casa de la Vila, col-locantse los oyents al aire lIiure en la gran plassa que s'exten entre aquella y la iglesia. Tot lo poble hi acudí, guardant un ordre perfecte durant la hora y mitja que durá l'acte. Lo Sr. Alcalde y altres indivíduos del Ajuntament, algunas senyoras y senyoretas y varios representants del gremi de ollers y cassinos fóren los únichs que pujáren á la sala del Consistori, desde quin balcó disertá lo senyor Arabía. Original espectacle era lo que ofería la gran plassa, plena de gent, dominada per la massa imponent del sever campanar románich que repercutía com inmens tornaveu la paraula del orador, y tant aviat il-Iuminada per claríssima lIuna com enfosquida per los núvols que pausadament rodolávan per l'espay. En tals moments, la rojenca claror de las atxas, furiosament agitadas pe 'l vent, donava á la escena un aspecte verament fantástich y més semblant á un conciliábul deIs sigles passats que á una conferencia del sigle XIX.

Lo Sr. Arabía no pogué estar més inspirat y causá un inmens entussiasme en lo auditori. Lo poble en massa li feu una ovació tant espontánea com sens igual; lo propagador infatigable del excursionisme va ésser felicitat per los Srs. Alcalde, jutge de pau, secretaria, metje, Junta directiva del olIers y altras personas importants que, al meteix temps, l'acompanyáren á la casa ahont va hostatjarse. Lo extracte de aquesta conferencia (V. Secció oficial de aquest número) dona sols una pálida idea de lo que fou, y es verament de lamentar que no s' taquigrafiés y que no puga publicarse íntegra.

A las 11h 45 fou obsequiat lo conferenciant ab una serenata ab honors de concert, per la llorejada societat coral de la vila, "La Bredense," composta de 45 veus y dirigida per lo acreditat professor D. Francisco Xena, de Sant Celoni, que va cantar ab sentiment, gust y gran afinació las mellors pessas de son repertori, entre las quals va descollar, "Lo Prometatje", del mestre Cuspinera, magistralment executada.

Lo endemá, diumenge 4 de Juny, á las 8h 30 del mati, pujáren á reunirse 'ns á

Breda los germans D. Francisco y D. Mariá Maspons y Labrós pera verificar la ascensió al Castell de Montsoriu. A las 9 en punt sortíam tots quatre de la vila, passávam als 20 minuts per "Ca 'N Rafeló," á las 9 y 35 deixávam á má esquerra á "Ca 'N Llorens," y als pochs passos, á la dreta, "Coll de Norri." Seguírem desde aquí per lo camí de carros, que per suáu pujada, deixant á "Ca 'N Massaguer" á sota y á la dreta al mitj de una vall, per entre boscos de suros, pins y roures, ab 20 minuts nos portá prop de son extrem, en un petit plá de la carena; llavors agafárem un curriol, girant á la dreta, tenint preciosas vistas sobre lo rieral d'Arbucias; ab 15 minuts més, guanyárem lo "Coll de Montsoriu," de ahont ab 20 minuts escassos, per dreta y forta pujada, passant per boscos de suros, pins, roures y alzinas, pujárem al enderrocat Castell feudal de Montsoriu, arribanthi á las 10'30.

Res diré del Castell roquer de Montsoriu, un deIs més hermosos de CataIu-nya, puig son tantas las excursions que s'hi han fet y tant conegut es de mos companys, que sería ridícul repetir lo que plomas més ben trempadas que la meva han estampat tantas vegadas; me limitaré sols á dir, que de lo alt del recinte superior s'ovira un preciós panorama, format per la vall y rieral de Arbucias, lo plá de Breda, la regió del Tordera inferior, y sobretot, lo macis del Montseny. L'altitut es de 640 métres aproximadament.

A las 11h 30 deixávam lo Castell, y, desfent lo camí fet, á las 12h 30 arribá-vam á Breda. A las 3 passárem á visitar lo Monastir y enderrocats claustres, essent molt ben rebuts per lo virtuós y amable senyor Rector D. Joan Canta, y el las 4h 45 prenent comiat deIs germans Srs. Maspons y del president senyor Arabía, ab la major recansa vaig deixarlos en la tartana, que 'ls portá á la estació, hont prenguéren lo tren de las 5h 15 pera Barcelona.

Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana (1882)

Excursió particular al Puigsecalm y cinglera dels Ayats [1881].

Ab l'amich y company D.Joseph Canal, sortírem de Barcelona lo dia 23 de octubre, per lo tren de las 5'55 matí, meridià de Madrid, a las 9'30 arrivabam a Girona, visitant a corre-cuita sa preciosa catedral, la iglesia de Sant Feliu y la de Sant Pere de Galligans; a las 12 y 1/2 sortírem ab los cotxes d'en Paret, pera Banyolas, ahont arrivàrem a las 2 y 1/2 visitant tot seguit al soci delegat D. Pere Alsius, distingit historiador y naturalista tant sabi com modest, qui possehix una regular col·lecció de fòssils, entre ells un de reno,cosa molt rara

en la nostra temperada regió; després de donarli la més expressivas gracias per sa franca y coral recepció, passàrem à visitar al altre soci delegat de Banyolas, lo virtuós sacerdot y entussiasta catalanista, lo Reverent D. Joaquim Garriga, qui portà sa amabilitat al extrem d' acompanyarnos constantment, visitant la iglesia parroquial de Santa Maria, lo Monastir, y voltant lo pintoresch llach de Banyolas, que té una hora y 1/2 de circunferencia per 1/2 de ample, anàrem a la Iglesia parroquial de Porqueras, preciosa fàbrica romànica, que fou consagrada en 1182.

La esmentada iglesia es una de las mes preciosas joyas de la arqueologia de Catalunya, ja per son conjunt com per la riquesa de detalls, com també per lo molt ben conservada que està; després de haber sigut obsequiats per lo senyor Vicari, Rnt. D, Joan Campanaria, nos dirigírem cap à las Rocas Tunas, potent banch de toba calissa quartejat per los més furiosos terra-trèmols dels vehins y estingits volcans d'Olot. Al retornar à Banyolas passarem per la Font Pudosa y establiment de banys sulfurosos, ahont tanta gent va, sino en busca de remeys radicals, al menos pera aliviar sas dolencias; arrivats à la "fonda de Flora", per cert bastant careta y no molt confortable, nos despedírem de Mossèn Garriga, regraciantlo de tot cor, per son sens igual companyerisme y extremada galanteria.

Lo dia 24 a las 5 del matí, sortirem de Banyolas, passant per Serinyà a las 5 y 45 minuts; la iglesia de dit poble, de primitiva construcció bizantina ó romànica, mereix la pena d' ésser visitada per mos companys aymadors de l'arqueologia; a las 7 arrivabam ja a Besalú marcant lo termòmetre C° 90 y lo baròmetre 748mm; visitarem tot seguit la iglesia parroquial de Sant Vicents y la del antiquíssim Monastir de Sant Pere, ricas joyas de l'arquitectura romànica, com també la fatxada del Hospital; luego pujàrem al enderrocat Castell Senyorial dels antichs comptes de Besalú, visitant los restos de la que fou la preciosa iglesia de Santa Maria. La descripció de las riquesas arqueológicas y dels recorts histórichs que guarda la típica ex-capital de l'edat mitjana, es tasca molt y molt superior a las mevas forsas, y com jo no vull plagiar als nostres historiadors, recomano a mos benèvols lectors, de una manera molt especial, la obra del erudit historiador Pare Villanueva tilolada "Viaje a las Iglesias de Espana", puig la esmentada obra dona preciosos detalls de la Historia del Comtat de Besalú y sobre tot de la Iglesia de Santa Maria, avuy per desgracia derrocada. Recomano a mos companys excursionistas l'hostal de "Can Paret," bastant net, bon serviment y no gens car.

A las 9 surtíam ja pera Olot, ahont, ab una tartana de Banyolas, arrivàrem à las 12 y nos allotjàrem à la "Posada de la Estrella", de un confort regular y que no te res de barata, per qual rahó recomanem als excursionistas la "Posada de Montserrat", ó sia "Can Resplandis". Visitàrem la Iglesia Parroquial de

Sant Esteve y la de Nostra Senyora del Turó, ab dúas de molt bon gust y bonàs proporcions, però de construcció moderna. Nos esperaba ja à Olot, pera servirnos de guia durant tota la excursió, "En Jaume Puig de Can Valent" del poble de Sant Esteve d'en Bas, vehí d' Olot, (puig sols dista 2 horas) qual guia es lo millor de tota la regió baix tots conceptes: lo recomano als turistas y excursionistas. A las 12, hora de nostra airivada à Olot, marcaba lo termòmetre C.° 150; a las 10 de la nit 120, y à las 3 del matí del dia 25, 8.° Baròmetre 728.

Sortírem de Olot lo dia 25 à las 4 y 1/2 del matí, seguint per la carretera fins à uns 45 minuts de Olot, ahont, enfront de la casa anomenada "La Caseta," se deixa la carretera, que queda à l'esquerra; se pren à la dreta lo camí de carros de Sant Privat, als pochs minuts se trova à la dreta la casa solar de "Bentrellat," passant tot seguit lo riu Fluvià, que se deixa als pochs moments à l'esquerra; als 15 minuts de la esmentada carretera passàrem per lo vehinat de la "Poca farina"; 15 minuts després per la vila del "Mayol", qual iglesia es de estil romànich; à 45 minuts de la dita vila se trova lo poble de "Sant Privat", siti altament pintoresch, quina iglesia es del sigle passat y res té de notable. "Sant Privat" està situat à la entrada de la vall de Sellent, ó millor dit, anfiteatro de Sellent, que tanca al Nort las altas cingleras del "Salt de Sellent", cascata que se precipita de uns 200 metres, (al costat de la cascata passa lo camí de la dressera que puja al Puigsecalm "per las escalas de Sellent", quals grahons sont fets à cops de picot sobre la roca.)

No essent practicable ab matxos lo camí de la dressera, desde Sant Privat pujàrem per lo de ferradura, que es un mal camí molt estret de zig-zag; à una hora del esmentat poble, nos internàrem seguint lo zig-zag à un frondós bosch de faigs; 30 minuts després tocabam ja las gegantinas cingleras, ahont sobre lo mateix camí, à mà esquerra, dins de una cova oberta ab picots y barrinadas, quals obras se estan acabant ja, se venera la imatge de la "Mare de Deu de las Olletas"; seguint à l'esquerra lo camí, entra tot seguit en la "Canal de las Olletas" y seguint sempre en zig-zag per una molt penosa pujada, entre una gran espessor de gegantins faigs que no deixan penetrar la llum del sol, als 30 minuts de marxa s' arriva à la ermita y casa de Santa Magdalena, que pochs recursos ofereix al turista. La primera es una pobre construcció feta en 1736. A las 9 del matí marcaba lo termòmetre Centígrado 150; Baròmetre Aneróide 655; calculo que l'altitut de la esmentada ermita passarà de 1200 metres.

De Santa Magdalena se pot pujar al Puigsecalm per la dressera guanyant lo cingle que domina lo santuari, ab una hora llarga, pero es menester tenir un cap molt seré, puig no està exent de perill pera las personas de temperament nerviós. Sortirem de la ermita à las 11, passàrem al peu dels cingles de Puig-

secalm, seguint sempre per regular camí de matxos, encare que bastant estret, sempre per grans boscos de faigs y boixos, tenint als peus las cingleras de Sellent y lo salt del meteix nom, que à la mitja hora llarga perdérem ja de vista per quedar enderrera; baixàrem un poch, fins atravessar la "Riera de Sallent", à las 12 poch mes ó menos, y pujant per la ubaga de "Mas fret", per entre boscos de faigs y boixos, à la 1 arrivàrem à la casa de "Pla Traver", que fou fà uns 30 anys una dependència de la "Remunta de Conanglell" pera la recria, puig derrera de la casa se veuhen encare las cuadras mitj enderrocadas, que habitaban una centena de caballs y matxos de la dita remunta de Conanglell. A las 2 de la tarde lo termòmetre marcaba 200 C° y lo aneróide 650; calculo que dita casa estarà situada à 1250 metres d'altitut poch mes ó menos.

A las 2 deixàbam "Pla Traver," passàrem per "Costa Llisa", seguint sempre per sobre de las enlayradas cingleras, y ab 1 hora de camí gens penat, lo més deliciós que darse pugui, per entre prats, faigs y boixos, guanyàrem lo alterós "Puigsecalm". Seria difús parlar del esplendent panorama que se disfruta desde la torre de pedra y cals que corona lo cim: es mes que esgarrifós treure lo cap sobre lo vuyt del abisme, que volta las tres quartas parts del cim del "Puigsecalm"; basta dir que la cinglera tindrà lo menos de 500 à 600 metres d'altitut. A las 3 de la tarde marcaba lo termòmetre 18° C°; lo baròmetre aneròide 635; altitut 1530 metres.

De Puigsecalm baixàrem per la part de la soleya fins à la font de Sant Bartomeu, à mà esquerra de la carena, ab una 1/2 hora; desde la dita font, passant per lo "Collet de Sant Bartomeu", per lo "Collet de Balsura" y per lo "Coll de Bracons", atravessant sempre per grans boscos de faigs molt espessos, que poden sostenir ab ventatja la competència ab los del Montseny, y per altres boscos de roures y boixos, ab 2 horas y 1/2 de marxa baixàrem al poble de la "Bola", ahont arrivabam à las 6 y 30 minuts de la tarde, allotjatnos al "Hostal del Farré", ahont nos serviren molt bé per pochs diners. Termòmetre à las 10 nit 12° C° y lo aneróide 685.

Lo dia 26 à las 7 del matí surtírem de la "Bola" marcant lo termòmetre 8°, 5 C.°; passàrem per la vora de la Riera de Fornés, atravessàntla devant la casa del "Prat de la Bola"; introduhintnos per grans boscos molt frondosos y atapahits de gegantins y grossos faigs, que privan la entrada à la llum del sol, en totas las vessants que miran cap al Nort, y en las que miran à Mitjdia corpulents roures seculars, fins al Coll de Sant Julià de Cabrera, ahont arrivabam à las 8 y 30 minuts, baixant fins à la iglesia del Poble de Sant Julià de Cabrera, d'estil romànich, que deixàrem à la dreta del camí, com també lo camí de "Can Tonigrós," y pujant entre boscos molt espessos de roures, boixos y faigs, per un penat camí molt ràpid en zig-zag, ab 1 hora pujàrem al "Coll del Bram"; à las 9 y 30 minuts marcaba lo termòmetre C.° 160, Bar° aneróide

668, altitut la calculo à 1100 metres aproximadament.

Del "Coll del Bram", per un ample camí empedrat que franqueja per un dret zig-zag lo precipici, ab 30 minuts pujàrem al Santuari de la Mare de Deu de Cabrera, arrivant'hi à las 10 del matí, marcant lo termòmetre C.° 14°y lo Baròmetre aneròide 648. La altitut la calculo en 1300 metres aproximadament. A 15 minuts escassos del Santuari se pot pujar planejant, al cingle del "Osca de Cabrera", punt culminant de las cingleras de la serra de Ayats, que tindrà uns 10 metres mes d' altitut que la planta del Santuari. Aquest res ofereix dé particular y fou edificat en 1611; lo altar es de bon gust, estil del renaixement. Lo panorama que se gosa de tan enlayrats cingles, no se pot descriurer, es de lo més encisador que darse puga.

De Cabrera baixàrem al "Coll del Bram", que deixàrem à la dreta, seguint lo camí que volta lo cingle de Ayats, per entre faigs, boixos, avellaners y roures; passant per la "Canal de Ayats", ab 1 hora de camí gens penat y molt deliciós, arrivàrem al "Hostal de la Rotllada" à las 12 poch mes ó menos; à la 1 de la tarde marcaba lo term. G.° 16º y lo aneròide 690. Lo dit hostal està situat en lo centre de un gran anfiteatro ó sot, que tancan al Nort y Nor-oest las cingleras dels Ayats, al Oest lo Coll de "Can Tonigrós", que dista uns 20 minuts, al Sud lo "Serrat de Moncau" y al Est lo "Coll de Coma Joan." A la 1 dinàrem ab molt apetit; l'hostaler nos serví un espléndit dinar, à 6 rals per cap.

A las 2 y 30 minuts deixarem l'"Hostal de la Rotllada", pujant per lo "Collet de Coma Joan" y passant per "Can Torrents de Collsacabra" se baixa cap à "Can Colell de Pruit" y luego à "Can Alou"; després passa lo camí per "Renyius" cap à sota la "Torre del Coll de Pruit", seguint per lo Cim del Clot del Papalló, que deixàrem à la dreta, à las 5 arrivabam al tant celebrat Santuari de la Salut, que té preciosas vistas sobre la Vall de Hortoles, Finestras y Rocacorba.

Lo dit Santuari, que inspira molta devoció en tota la encontrada, fou fundat en 1646 per un pagès molt devot, En Joan Carbonés de Sant Pere de Sacosta, sufragànea de las Planas. Bon hostal trovarà lo viatjer en lo Santuari y preus arreglats: A las 10 de là nit marcaba lo aneróide 680. Crech que sa altitut no arrivarà à mes de 906 metros. Term.° C° 14°, y à las 6 matí del dia 27, 10° C°, Lo dia 27 sortirem de la Salut à las 6 del matí, passant per lo plà de la Salut, per la casa de "Madans", y sempre per entre boscos de faigs y roures, passarem per "Coll de Condreu", la "Font del Llop," la "Casa de las vinyas" y la hermita de "Santa Agna", arrivant al Santuari de la "Mare de Deu del Far" à las 8 del matí, marcant lo termòmetre C.° 130, baròmetre aneróide 670. Calculo aproximadament una altitut de 1050 metres maximum.

Lo esmentat Santuari, després del Cim de "Puigsecalm" y del "Osca de Ca-

brera" (Ayats), es lo punt de vista més encisador: està edificat sobre una cinglera, que en forma de bauma s'avansa en lo espay, com la proa de un navío tallant las onas del mar agitat per furiosa tempestat. Lo punt de vista que se gosa del Santuari y hostal del Far (que si be té bonas cambras res té de provisions) edificats sobre la meteixa vora del cingle, val la pena de fer'hi una excursió, mes pera donar la volta al edifici passant per la vora del esgarrifós precipici se necesita una serenitat à tota prova. Se coneix que las cingleras del Far han sigut somogudas per furiosos terratrèmols, puig son moltas las escletxas y algunas bastants fondas; las rocas son de conglomerat, los fòssils hi abundan en gran manera, sobre tot las nummulites; recomanem als geólechs una excursió al Far.

A las 9 sortirem del Far: baixant per lo "Collet de las Vinyas" passàrem per "Can Om de Gallisana" y sempre per atapahits boscos de faigs, trèmols, besos, avellaners, oms y altres grossos arbres, emprenguérem clot amunt, seguint y travessant reiteradas vegadas lo "rieral del Om", molt abundant de peix, sobre tot en magres, barbs y alguna truita, fins arrivar prop del "Coll de Papelló", que queda à la dreta del camí (com també lo bosch de roures, ahont en lo tronch de un roure molt corpulent, està clavada una gavia de ferro, dintre dela cual per espay de molts anys, durant lo primer ters de aquest sigle, estigué lo cap del cèlebre lladre y facinerós "En Farriol" que fou lo terror de tota la encontrada); trencant llavors à l'esquerra cap al "Hostal del Bellonch", passàrem per la iglesia parroquial del Prohit, per la casa nova del "Colell del Prohit" y per la gran casa del "Bach de Collsacabra", que tant va donar que parlar durant la última guerra civil; à la una y mitja dinabam ja al "Hostal de Tonigrós"; à las 2 tarde marcaba lo term.° C.° 19°, baròmetre aneròide 695. Calculo sa altitut sobre 750 metres mínimum.

La jornada d'avuy ha sigut la millor de l'excursió, tota ha sigut feta à peu: del Far à "Can Tonigrós" havem passat sitis los més deliciosos: de "Can Om de Gallisana" fins al "Coll del Papellò" no té rival lo pintoresch del paissatge; no sols es molt superior al Montseny y als Pirineus, sino que també ho seria de molt y molt, si la riera tingués molta més aygua, à las més hermosas regions dels Alpes y de la Selva negra.

De Can Tonigrós, que esta edificat sobre grans rocas llisas y planas com llescas, ab una hora, passant per ample camí, sempre sobre rocas, com las ja esmentadas, baixàrem al poble del Esquirol, passant per lo magnífich pont gótich de dúas arcadas sobre la "Gorga", riera afluent del Ter que divideix lo poble; à las 5 de la tarde descansabam de la fatiga de la jornada al "Hostal del Noymon", ahont trovàrem molt bon aculliment per pochs diners. A las 10 de la nit marcaba lo Term.° C.° 14°, y lo baròmetre aneròide 705.

Lo dia 28 à las 8 sortirem del Esquirol marcant lo term.° C.° 13°, baixant cap à las "Palancas", pont y casa de pagès ahont se bifurcan dos camins: lo de la dreta se dirigeix cap à Manlleu, y lo de l'esquerra à Roda, que es lo que prenguérem, y passant per lo pont de Sant Martí, a las 10 arrivabam à Roda, de ahont à las 11 marxabam cap à Vich, per medi de una tartana, arrivant à l'antiga ciutat d'Ausona ab pluja à las 12 tocadas, marcant lo term.° C.° 12°, y l'aneróide 720; y à las 5 tarde regressabam à Barcelona, ab lo tren, arrivant à l'estació de la ciutat comtal, à las 8 de la nit del nostre meridià.

Seria faltar à un deber de gratitut y à un acte de justícia, si no diguessem que l'éxit de eixa excursió se deu al guia Jaume Puig (a) Valent, de Sant Esteve den Bas, home de més de 56 anys, antich traginer, molt amable, actiu, servicial y prudent, que coneix com ningú tots los camins, caminets y curriols de la encontrada y de molta part de Catalunya; ademés es conegut y amich de totas las casas de pagès, per dedicarse desde molts anys al ofici de marxant. Las personas que se proposin fer una excursió per la encontrada descrita y per las altras que vaig à continuar, que avisin ab vuit dias de antelació al precitat guia, dirigint la carta à "Sant Esteve den Bas, provincià de Girona (per Olot)", que ell acudirà al punt, lo dia y hora que se li senyalarà. També debém recomenar al amable jove celler En Rafel Estruch, carrer Superior, n.° 14, à Olot, qui nos acompanyà dos dias ab dos excel·lents matxos de sella, possehintne sis mes, també de sella, los mellors de la encontrada; los lloga à preus molt módichs.

Desde l' Far se pot variar l'excursió, seguint lo següent itinerari, ab la seguretat de que aquella serà en extrem agradable.

Dirigirse en direcció al Nort fins a trovar l'Hermita de Santa Agna; tocant à la meteixa, a la dreta, per lo "Grau de Santa Agna" se salva lo gegant cingle per un camí en zig-zag, entre boscos de faigs, avellaners, trèmols y roures, que ab 45 minuts porta, baixant sempre ràpidament, al poble de Sant Martí de Cantallops. En la casa coneguda per lo hostal difícilment s' hi trova res pera menjar.

De Sant Martí de Cantallops, se baixa ab 2 horas, per boscos molt frondosos de roures, alsinas, avellaners y castanyers, sempre per camí de matxos molt pedregós, à Susqueda, passant lo pont prop de ahont se llensa al Ter la forta riera de Sant Joan de Fàbregas, formada per la riera del Om que baixa del Clot del Papelló, y la de Rupit, que baixa del Prohit y Collsacabra. Susqueda poseheix dos magnífichs ponts tinguts per romans, un sobre la riera de Sant Joan y l'altre grandiós, de 4 archs, sobre lo Ter; sa iglesia es romànica. Susqueda, no obstant de estar dintre de una de las regions més fredas de la nostra terra, es sumament calent, tant es aixís, que es quasi lo únich poble de la regió, que cultiva la vinya ab bons resultats, per la rahó de ésser situat en un

sot molt fondo. Molt bon hostal es lo de "Can Marés"; es sumament barato y l'hostaler, que es molt amable, facilita eugas y matxos de sella y també guías.

De Susqueda, passant lo pont sobre lo Ter, ab una hora per camí de ferradura, se franqueja lo "Coll Nafré", deixant à mà esquerra lo camí que baixa à Ossor (ab una hora) y seguint à la dreta, pujant sobre la carena, ab una hora molt curta, s'arriva al Santuari tant renomenat de la Mare de Deu del Coll, parrò-quia rural del meteix nom, habitada per un rector molt amable y complascent. Dit Santuari es dels més importants de Catalunya, ja per ésser de los més grans y concorreguts, ja per la devoció que inspira y per sa antigüetat. La iglesia es gran, tota ella de magnífica pedra picada, de gust romànich; fou fundada lo segle X per En Benet de Cabrera pera conmemorar la victorià obtinguda sobre'ls alarbs, en la qual fou ferit aquest capdill cristià; y en lo meteix siti que caigué ferit sens esperansas de vida, feu edificar lo Santuari, en acció de gracias, per haver salvat sa vida y alcansat victorià tant brillant per la intercessió de la Verge Maria. Durant molt temps, fins 1482, lo Santua-ri fou habitat per monjos de Sant Benet, baix la jurisdicció del Abat de Amer. Calculo l'altitut del Santuari de 750 à 760 metres. Desde l' meteix, ab una hora de forta pujada, se guanya lo Coll de Portabarrada, de ahont ab una hora y mitja se baixa al fondo del Rieral de Sant Hilari, pujant luego ab 1/2 més à la tant celebrada "Font picanta", fins are sens rival, de ahont ab 1 hora curta se puja à Sant Hilari de Sacalm.

Se recomana la ascensió al "Pich de Sant Miquel de Solterra", baix lo següent itinerari:

De Sant Hilari per entre terras de conreu y boscos d'avellaners, se puja ab 2 horas, à la casa de pagès de "Can Borrell", pera pujar luego ab 1/2 més, per un camí molt estret, pedregós, sumament ràpit y relliscós, sols practicable a peu, fins a franquejar lo precipici de la carena, sobre quals agudas rocas està edificada una molt petita ermita baix la advocació de Sant Miquel, de ahont se disfruta de un esplendent panorama local; calculo que sa altitut es de 1150 à 1200 metres aproximadament. Per lo meteix camí se baixa à Sant Hilari ab menos de 2 horas.

De Sant Hilari se baixa al poble de Juanet ab 1 hora curta, de ahont ab 1 hora y 1/2 se và, baixant sempre, à Arbucias. D' Arbucias à Hostalrich hi ha cotxes à cada tren. De Sant Hilari se pot fer la següent excursió de tornada, que si be es més llarga, es molt superior à la esmentada y també practicable, sempre ab matxos de sella. De Sant Hilari se va à Viladrau ab 3 horas curtas, passant per lo deliciós y fresch pla de las Arenas, Coll de Ravell y Espinelbas. Bon hostal à Viladrau, Casa la Rita; matxos de sella à 5 pessetas per dia. De Viladrau se và à Vich, fent mitja hora de marrada, ab 4 horas, passant per lo tant celebrat

Santuari de la Mare de Deu de Puiglagulla, per lo poble de Vilalleons, qual iglesia romànica es preciosa, y per las Torras romanas de Salasdeuras.

De Susqueda à Vich per lo deliciós cami de Rupit.

Se passa per entre vinyas y boscos d'alsinas y castanyers, per "Can Sabaters" que's trova à 15 minuts; als pochs passos se passa la riera de Sabaters, que queda à la dreta; 30 minuts després, seguint riera amunt, s'arriva à "Can Puig de Rajols"; se gira à la dreta, y per entre boscos d'alsinas y castanyers, se puja ab 1 hora al "Coll de Sant Joan de Fàbregas", desde ahont, girant cap à la dreta, se puja en 36 minuts al poble de Rupit, situat en una clotada deliciosa, y passant per la casa de las "Vilas de Sant Llorens" y Collet del meteix nom, ab 1 hora y 45 minuts, sempre per un preciós camí, se và à "Can Toni-grós", desde ahont per lo Esquirol y Roda se và à Vich en 4 horas.

De Susqueda à Vich per las Guillerias.

Se passa per "Puig de Rajols", cap à la pujada "de las Rupiteras", y luego se puja per la ubaga de Castanyers, per l'esquerra, fins à "Coll de pandis", se gira à l'esquerra y se passa per "Can Munroca", sempre per boscos, fins à Sau, que dista 4 horas de Susqueda. Per Sau se passa lo pont sobre lo Ter y s' arriva à Vilanova de Sau, ab 30 minuts; al cap de una hora llarga se passa per sota lo históric y poétich "Castell de Sabassona", que sols dista uns 45 minuts de Folgarolas, desde ahont, per lo camí que passa per "Coll de Tenas", ab 1 hora y 15 minuts se pot arrivar à Vich.

Ascensió al Puigsecalm per Vidrà.

Se deixa lo tren à l'estació de Sant Quirse de Bessora; à l'Hostal Nou de aquest poble s' hi trovan matxos de sella. De Sant Quirse à Vidrà s'hí puja ab 2 horas. Hostal de Vidrà, "Can Paret", per matxos de sella y guías à "Can Santa". Se surt de Vidrà per lo camí de matxos, se passa per la casa de "Las Llansas" pujant cap à Ciuret, casa de pagès, desde ahont se puja à la collada del meteix nom y, girant à la dreta, ab 2 horas y 30 minuts s' arriva à la casa de "Pla Traver", de ahont ab una hora, caminant per los deliciosos prats, entre faigs y boixos, sobre las carenas de las altas cingleras de "Costa Llisa", ab una hora, sempre per suau pujada, se guanya lo enlayrat cim del Puigsecalm.

Ascensió à la ermita de la Mare de Deu de Bellmunt.

Desde la estació de Torelló se và à Sant Pere de Torelló ab una hora. L'Hostal de "Can Tauma" dona aculliment y proporciona matxos de sella y guia. Se puja per la costa de la Soleya, per entre boscos de roures y altres arbres, per camí de zig-zag; à mitj camí se trova una font, guanyant la cima ahont està edificat lo Santuari, ab 2 horas de forta pujada, poch més ó menos, pera gosar

de un dels millors panoramas que darse pugui. Lo ermità té sempre algunas provisions. La ermita de la Mare de Deu de Bellmunt inspira molta devoció en tota la encontrada de Torelló.

Barcelona 30 Octubre de 1881.

Nota de gastos de la Excursió.

1881	Rals. Cts.
Dia 23 d'Octubre:	
2 billets 3ª classe à Girona	50'00
per 1 id. 3ª classe pera lo criat desde Breda à Girona	10'25
per 3 esmorsars à Girona	6'75
per 3 assientos pera Banyolas	16'00
per 3 cafès à Banyolas	2'25
gastat à la font Pudosa de Banyolas	1'75
per 3 cafès à Banyolas	2'25
gastat en la fonda Banyolas	60'00
propina id. id.	2'00
Dia 24 d'Octubre:	
per 3 esmorsars à Besalú	13'00
per la Tartana desde Banyolas à Besalú y Olot	100'00
propina al mosso de la tartana	4'00
comprat à Olot, pa, vi, arròs y sucre	11'50
fonda de Olot per 3 personas	88'00
Dia 25 d' Octubre:	
gastat a Santa Magdalena	5'25
gastat à Pla Traver, entre lo criat, lo guia,mosso de peu y nosaltres dos, 5 personas	8'00
sopar y dormir a la Bola los meteixos	30'00
gastat per los meteixos à Cabrera	3'00
Dia 26 d'Octubre:	
5 dinars y propina a la Rotllada	34'00
a Rafel Estruch per los 2 matxos de 2 dias	100'00
Dia 27 d'Octubre:	
gasto de 4 personas a la Salut	14'00
burro desde la Salut al Far y Tonigrós	10'00
propina al Far	2'00
dinar y propina a Tonigros	36'00
Dia 28 d'Octubre:	
per lo gasto de 4 personas al Esquirol	24'00
pagat al guia Jaume Puig en Roda, 5 dias	60'00
gasto de Roda	1'50
3 assientos de tartana de Roda à Vich	6'00
3 esmorsars à Vich	15'50
2 billets 3ª classe de Vich à Barcelona	33'00
Total gastat	750'00

Correspon à cada hú 375 rals; havent durat l'excursió 6 dias, resulta à rals 62'50 per dia à cada hú, tipo relativament barato, tenint en consideració que dos dias se viatjà ab 2 matxos (encare que sens mantenirlos), pero menjant 5 personas; 4 dias menjàrem 4 y 3 dias 3 essent sols 2 à pagar, no es excessiu lo gastat, tenint en consideració las distancias.

Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana (1881).

Aplech d'excursions verificadas desde Coll de Pruit (Collsacabra) [1882].

I. Excursió a Sant Pere de Sacosta.

Lo dia 25 d' Agost, à las 8 del matí, en companyia del guia Jaume Puig de Sant Esteve d' En Bas, sortia de la casa del coll de Pruit, passant per Ca 'N Torrent, casa vehína de la del Coll y à pochs passos distant; pujàrem tot seguit cap al Coll del Torrent, prop de la casa del meteix nom, d' ahont, prenent lo camí ral de matxos, ab 45 minuts escassos anàrem al tant celebrat y venerat Santuari de la Mare de Deu de la Salut.

Al arribar al Santuari, en la plassa del meteix, en direcció Sud, prenguérem lo camí ral de matxos, que porta à las Planas, y per entre boscos de faigs, roures y avellaners, disfrutant de un bonich panorama à nostra dreta sobre la xamosa y rica vall d'Hostoles, ab 30 minuts baixàrem à la casa del Masnou, hont se guarda la clau de la iglesia de Sant Pere Sacosta, tancada tota la setmana; provehits de la clau, ab uns 10 minuts baixàrem à la iglesia parroquial de Sant Pere de Sacosta, sufragànea de las Planas, hont sols se celebra missa los diumenges y dias de precepte. La iglesia es antiquíssima, à mon entendre romànica; en los anys 1677 y 1762 s'hi feren reparacions; ara que amenassava enderrocarse, també estan reparantla; es bastant gran, de una nau de canó y sols conserva de algun interès lo retaule gótich del altar major, bastant averiat per desgracia, y una tosca pica d' aygua beneyta d' escàs mèrit. De la iglesia s' disfruta de un magnífich cop de vista, à vol d' aucell, del poble de las Planas y de tota la vall de Hostoles y Castell del meteix nom, limitant l'horisont Finestras y Rocacorba. L'altitut de Sant Pere de Sacosta la calculo, aproximadament, en uns 700 metres. A las 10 del matí deixàvam la iglesia, y ab 1 hora y mitja, passant per lo meteix camí, tornàvam al Coll de Pruit, ahont arribàvam à dos quarts de dotze.

II. Excursió als "Esquellons" y al "Cap d'en Farriol"

Lo dia primer de Setembre, à las 6 del matí, ab lo guia En Jaume Puig, sortíam de Coll de Pruit. Pujàrem cap à la Creu del Coll, prenent allí lo camí que porta à Ca 'N Vilar (deixant à la dreta lo de Bellonch y Rupit); seguírem uns 30 minuts lo esmentat camí, fins à las envistas de la casa d' En Vilar; llavors giràrem à la esquerra, passant per entre terras de conreu, en direcció del Clot del Papalló, ahont entràrem, ab 10 minuts més de marxa, baixant per lo esmentat "Clot del "Papalló", que, sens la menor exageració, es lo més deliciós que la imaginació puga concebir, per la frondositat de sas faitgedas. Seguírem clot avall durant 15 minuts, per entre las esmentadas ombrívolas faitgedas, atravessant per tres vegadas la riera, que allí té lo nom del Clot, y més avall se coneix per la Riera del Om; caminàrem, poch més ó ménos, sobre 10 minuts, per la vorera esquerra; de aquesta fins que trobàrem un caminet ó curriol, que puja à mà dreta, per sobre de una bassa canamera; llavors, deixant lo camí ral, emprenguérem per lo curriol y, ab 15 minuts més, pujàrem suaument al peu de un grupo de volcànicas rocas, de uns 20 metres d' alsada, que de certa distancia aparentan la forma de bolets, y que son conegudas ab lo nom de "Los Esquellons".

Tocant à las meteixas, mirant à llevant, està edificada una casa, qu' en lo primer ters d' aquest sigle fou teatre de un crim esgarrifós. Lo facinerós "Farriol" que durant molt temps fou lo terror de Collsacabra y encontradas vehinas, logrà sorpendre als habitants de la esmentada casa, que llavors com ara era de propietat del gran "Mas Casassa", que tot lo més distarà mitja hora dels "Esquellons"; y una volta dins, ell y dos companys (un dels quals sols tenia 14 anys) assessinàren al amo y à sa muller, acribillant també à punyaladas, en termes que'Is deixaren per morts, à una nena de 9 anys, filla del sacrificat matrimoni, al pastor y à la criada. Aquest crim, després de tants com n'havia comès lo cèlebre criminal, causà tal terror en la encontrada, que sos habitants, no creyentse segurs enlloch, s'aixecaren en sometent, tenint la sort lo de Vidrà, de pendre als criminals, que fóren tancats en la presó de Vich y luego en la de Barcelona, hont foren judicats, essent condempnats a reclusió perpètua lo jovenet, per ésser de menor edat, y à mort En Farriol y son company. La sentencia s'executà en Barcelona, en lo any 1828, essent penjats abdós delinqüents, y passat per sota la forca lo jovenet.

Lo cadavre d'En Farriol, que era natural del Esquirol, fou esquarterat, essent penjat lo cap dins de una gavia de ferro, en lo tronch de un roure, enfront meteix de la casa "dels Esquellons." Los 4 trossos del tronch del facinerós foren penjats, dins de gavias de ferro, en altres tants arbres, un en lo pla de la Salut, l'altre en Coll sas Vilas, l'altre en la pujada del Grau de Olot, y l'últim en Coll de Condreu, prop de la Casa de Madans ó Armadans. En l'actualitat

encara s' veu, penjada en lo tronch de un roure enfront de la casa "dels Esquellons" la gavia de ferro, en forma de meló, que contingué lo cap d'En Farriol. Fà molt poch temps que lo cràneo encara estava dins de la gavia, mes havent caygut aquesta, un dia que feya un vent molt fort, lo propietari del Mas Casassa, à fí d'evitar que fós profanat, lo reculli y encara l'guarda en sa casa. Aquesta fou construida en el 1300, 1600 y 1700, y en ella s' conservan alguns mobles molt antichs, entre ells una biblioteca ab un centenar de volums, la major part llatins. Hi vegí també un antich exemplar de las "Constitucions de Catalunya."

Sota d'aquesta casa, à uns quinze minuts, y en la vessant d'enfront, à la vorera dreta de la riera del Clot de Papalló y sobre de la meteixa, hi ha una petita cova natural en las rocas de una cinglera, que fou lo refugi d' En Farriol y sos companys de crim. De la casa tornàrem à baixar a la riera, atravessantla també tres vegadas, y al ésser al cim del Clot del Papalló, pujàrem seguint riera amunt fins à la Bassa ó Estanyol del Cabanyot, à una mitja hora de la casa "dels Esquellons." Del Estanyol del Cabanyot, pujant cap al pla de la Salut ó dels Ortells, ab 15 minuts anàrem al celebrat Santuari de la Mare de Deu de la Salut, hont dinàrem, retornant luego cap al Coll de Pruit, ab uns 45 minuts.

III. Excursió als Hostalets, Sant Esteve d'en Bas, Olot y Sant Joan Sas Fonts.

Lo dia 5 de Setembre, à las 5 del matí, ab lo guia En Jaume Puig, deixàvam Coll de Pruit. Ab 20 minuts baixàrem al Grau de Olot y ab 55 minuts la vertiginosa costa en zig-zag del Grau fins al llit del Fluvià, qual riu atravessàrem, arribant ab 15 minuts més al poble dels Hostalets d' En Bas. Vaig visitar la iglesia, en la qual res vegí que m' cridés l'atenció, y à las 7 sortíam del poble y, passant per los quatre camins, atravessàrem lo riu Fluvià per lo pont de Ca 'N Benet, arribant al poble de Sant Esteve d' En Bas à dos quarts de 8.

Lo poble es bastant antich y sumament pintoresch, puig està edificat al cim de un petit serrat. Sa altitut es de 460 metres. Esmorzàrem en lo Hostal de Ca 'N Estebot y tot seguit vaig visitar la iglesia, qu'es romànica, de tres naus, sostingudas per 6 archs, que tenen 6 capitells notables, dos sobre tot; en lo altar major hi ha 2 retaules gótichs, un altre en lo altar de Sant Salvador y altre molt deteriorat damunt del baptisteri; en la porta lateral, una antiquíssima pica d'aygua beneyta, que no dubto en creure qu'es romànica primitiva. La porta principal es un arch molt tosch, primitiu, com també lo rosetó y lo campanar. Derrera de la iglesia, à uns 15 minuts, en lo cim de un turonet, se veu una torre enderrocada, que serví de fort quan la guerra dels set anys, essent llavors destruida la antigua ermita de Sant Antoni, que hi havia al meteix costat.

A las 10, ab lo carret de l'Estebot, sortíam d'En Bas y à dos quarts de dotze

arribàvam à la pintoresca é important vila de Olot, de la qual res diré, puig es coneguda de tots mos lectors. Nos hostatjàrem en lo Hostal de Ca'N Resplàndis ó de Montserrat, y à las 2 deixàvam Olot, dirigintnos al pintoresch y sens igual poble de Sant Joan Sas Fonts, situat en la vall del Fluvià; à las 2 y 30 minuts arribàvam ja à la vorera esquerra del riu; encisat vaig contemplar la deliciosa vall, ahont lo riu, ab poètica remor, passa oprimit entre volcànicas rocas, que, despresas de las montanyas que limitan la vall del Fluvià, li disputan lo pas. A una y altra vorera brolla l'aygua de per tot y per tot arreu se véuhen fàbricas de variadas industrias, que reben la vida de las ayguas del riu, com també nombrosas casas que serveixen de morada als obrers de las meteixas.

Durant 15 minuts seguírem per la vorera esquerra; luego passàrem per un gótich pont à la oposada y, seguint corrent avall, ab 15 més passàrem per lo carrer únich del poble, prop de un pont gótich de 5 archs, y ab altres 15 à la preciosa iglesia parroquial de Sant Joan Sas Fonts, qu'es una de las mellors joyas arqueológicas, que conserva la nostra terra; fou la iglesia de un convent de Caballers de la ordre del Temple y es d'estil romànich y una obra perfecta d'art.

En la fatxada s'admira lo portal, que té 6 capitells notables; llàstima que sían tant deteriorats; lo fris de l'arcada es hermosíssim y ben conservat, com també los dos murs y l'àbside; lo baptisteri es més que una obra notable, es una obra mestre; lo baix relleu que volta la pica, es preciós; sobre del baptisteri, en un àngul de la paret, se veu una pintura al fresch, que dona à conèixer que la pintura ocupava tota la paret, qu'està blanquejada ab cals; en lo altre àngul vegí un retaule del Roser del sigle XVI.

La iglesia té tres naus, la central molt més elevada que las laterals, sostingudas per vuyt archs, ab 16 columnas, que tenen altres tants capitells notabilíssims. En lo primer altar de la esquerra s' venera un antiquíssim Cristo de fusta, ab lo nom de Santa Magestat, que inspira molta devoció en tota la encontrada; en lo altar de la part del Evangeli, al meteix costat del altar major, hi vegí quatre sitials ab respaldos, tots en pedra marbre blanca; lo altar crech qu' es del sigle XVII, é hi vegi un notable retaule representant la degollació de Sant Joan Baptista. En lo chor sols hi ha de notable una grossa Creu, sumament antigua, que té tres medallons, ab dos drachs y un aucell; segons tradició, la esmentada creu la tenia, Sant Segismon quan feya penitencia en las montanyas de Montseny. En la sacristía s' conserva un retaule gòtich de Sant Esteve; un notable palio ó frontal, brodat à l'arquimia; un quadro de la Mater Dolorosa; un altre de la Mare de Deu del Roser y un altre de la Crucifixió de Jesucrist; dúas creus parroquials molt antiguas; una safata ó plat de coure, y lo perolet de coure pera l' ús de la sacristía, abdós objectes també molt antichs.

Sens tenir res que agrahir al senyor Rector, qui no s' dignà rebrem, essent absent lo senyor Vicari, la anciana majordona fou tant amable y atenta, que à ella dech lo haver pogut visitar lo temple y sacristía. A dos quarts de 5, després de donarli moltas mercès, prenguí comiat de tant amable fàmula, y m' dirigí à la fàbrica de paper continuo de drap de "Torras germans", à la de paper continuo de palla de "Corominas y Antiga", que vaig visitar, com també la de "Capdevila y Comp.ª", totas las quals fan honor à la indústria catalana. A las 6 deixava ab recansa la riallera Vall, qual excursió recomano especialment à mos companys que visitin Olot, hont me trobava ja à las 7 del vespre, completament mullat, per havernos sorprés una forta pluja à mitj camí.

Lo dia 6 de Setembre, à las 6 del mati, deixàvam Olot (creyent un deber recomanar à mos companys, l'Hostal de Montserrat ó de Ca 'N, Resplàndis.) Passant per las Presas y En Bas (Sant Esteve), y pujant per lo Grau de Olot, ahont arribàvam à las 9 y 15 minuts y n' sortíam à las 11, à dos quarts de 12 éram ja de retorn al tant pintoresch Coll de Pruit.

IV. Excursió al Puig Clarà y Puig dels Moros.

Lo dia 8 de Setembre, à las 5 del matí, sortíam à peu, de Coll de Pruit ab lo guia En Jaume Puig; per lo Coll d' En Torrent, ab 30 minuts pujàrem cap al Plà de la Salut; ab 20 més baixàrem al Clot de Comas-Morts; ab altres 12, arribàrem à la casa de Armadans ó Madans, ahont tinguérem que aixeplugarnos de una forta ruixada, durant una mitja hora; y de la casa, per un curriol que atravessa lo conreu d'enfront de la meteixa, ab 10 minuts baixàrem al Coll de Condreu.

Del Coll esmentat pujàrem, entre prats y faitgedas, per la esquena de la carena ab 15 minuts, al cim de Puigclarà. Pochs minuts avans d'arribarhi, s' véuhen prop del cím, situats en direcció de llevant à ponent, tres enormes blochs calcàreos. Lo qui està en mitj dels tres y lo qui mira cap à ponent son de dimensions colossals; no crech pas sían primitius ó del primer alsament geológich, puig pareix que no tenen allí carta de naturalesa, en una regió en que tot lo sol es un pa de terra y en la que no son gens nombrosas las rocas calcàreas.

Lo veure espargidas, en abdós costats de las carenas properas al Puigclarà, fins bastant avall, tant gran nombre de rocas, de molt més reduhidas dimensions, pero de la meteixa naturalesa, me fa creure en un gran alsament geológich, ó tal volta en un gran sàcudiment ó terratrèmol, produint potser per los estingits volcans de las serras del Corb ó de Santa Margarida (prop de Olot) o bé dels de la vall de Hostoles, que llensàren de las entranyas de la terra, elevantlos à sa superfície, los colossals blochs y rocas esmentats. Segurament lo geólech que visiti eixa regió de Collsacabra, trobarà vast camp d'estudi, sobre

tot en las rocas de la serra que termina en las espadadas cingleras del Far, seguint fins à Sant Joan de Fàbregas, Rupit, Avench, Padró de Rajols, Sas Finestras y Tavertet.

Al arribar al Cim de Puigclarà, un fort xàfech, que durà uns 15 minuts, nos obligà à baixar més que corrent, pera soplujarnos sota de un buyt que forma una de las colossals rocas descritas; passada la pluja, tornàrem al cim, y de allí per lo pla de la carena, baixant y pujant luego suaument, ab uns 10 minuts pujàrem al cim de un grupo format per regulars y aisladas rocas volcànicas uniformes, que simulant un castell, s' elevan uns 8 metres sobre del turó, coronant lo cim de la serra y confirmant ma opinió referent als blochs de Puig-Clarà. Aquest cim es conegut per lo "Puig dels Moros", sentint ignorar la etimologia de aquest nom. Es lo punt culminant del Plà de Collsacabra y s'hi gosa de un esplendent panorama sobre Collsacabra, Guillerías, Plà de la Selva y de Girona, lo curs del Ter, plà d' Anglès, de la Sellera y de Amer, aixís com la Vall de Hostoles, que s'ovira als peus, à vol d' aucell.

A dos quarts de vuyt, y ab un petit ruixat, vaig fer aquesta observació: Therm. G.° 120; bar. aner. 670m; altitut, la calculo aproximadament en 1070 a 1080 metres. La pluja aumentà en tal manera, que de un petit ruixat que feya al arribar al cim, se convertí prompte en un fort xàfech, que'ns posà com esponjas, per qual rahó ab 10 minuts de vertiginosa baixada, sens camí, tirant pe'l dret, nos aixeplugàrem en la casa de las Vinyas. La pluja durà uns tres quarts; à dos de 9 deixàvam la casa y ab 15 minuts arribàrem à Coll de Condreu; de allí, per lo camí ral de matxos que porta à las Planas, ab 15 més baixàrem cap à la casa del Masnou, deixàrem allí, à mà dreta, lo camí de Sant Pere Sacosta y de las Planas, y per suau pujada, en mitja hora curta y plovent copiosament dèsdè lo últim ters del camí, sens que bastessin las espessas brancadas dels grossos roures y faigs à preservarnos del diluvi, arribàrem al tant freqüentat Santuari de la Mare de Deu de la Salut, hont, mercès à un bon foch, que feu lo ermità, 'ns poguérem secar la roba y lo calsat.

A las 12, havent parat la pluja, 'ns entornàrem à Coll de Pruit, mes no volent Deu que hi arribéssem sechs, à mitj camí tornà lo cel à obrir sas cataratas, y malgrat los atapahits faigs, que pareixen parayguas, arribàrem à la casa, a las 12 y 40 minuts, fets dos peixos.

V.—Excursió a la Vall de Hóstoles.

Lo dia 9 de Setembre, à las 6 del matí, ab lo guia En Jaume Puig sortíam a peu de Coll de Pruit. Baixant per lo camí de la Bauma dels Murris, que sempre passa per grans boscos de faigs y roures regats per repetidas fonts, ab una hora de contínua baixada arribàrem à la Casa de Riu Brugent; passant successivament per 5 molins, atravessàrem lo Torrent de la Font grossa, y ab mitja

hora més, arribàrem à Sant Feliu de Payarols. Lo camí de Collsacabra à Sant Feliu no pot ésser més agradable, puig més de las tres quartas parts estan rublertas de atapahits faigs y corpulents roures, essent nombrosas las fonts que per tot arreu hi brollan.

En la pintoresca vila de Sant Feliu, hermosejada y fertilisada per la riera ó riu de Hóstoles ó de Sant Feliu, vaig visitar sa iglesia parroquial, edificada en 1604, en la que hi vegí un Ecce-Homo de marbre; en son altar hi ha uns retaules gens dolents; en lo altar d' enfront una Mare de Deu en marbre, que té lo fillet als brassos, y que no dubto es romànica; lo altar de Sant Joan, qu'es de la època en que fou edificada la iglesia, es bó; lo altar major, plateresch ó barroch, es sumament pesat. En una casa de la plassa, enfront de la iglesia, se veu una bonica finestra gòtica. L' altitut de Sant Feliu es de 460 metres. Lo mellor Hostal, "Ca'n Mànagas."

A las 9 deixàvam la vila, pujant ab una hora al enderrocat Castell feudal de Hóstoles; de las runas sols se destaca la orgullosa torre del homenatje, mitj enderrocada, pera recordar encara lo despotisme y poder dels que un jorn foren Senyors de la Vall de Hóstoles. Igual orgull sapiguére'l posar à ratlla, ab terrible escarment y exemplar càstich, los oprimits y vexats habitants de Sant Feliu, matant al últim Senyor feudal, que morà en lo esmentat Castell. Magnífich panorama de la Vall de Hostoles. L' altitut no passarà de 700 metres.

Del Castell ab 45 minuts, vaig baixar à Sant Feliu, arribant 'hi à las 11. Lo amable y molt instruhit Sr. Dr. D. Miquel Bosch, metje de la vila, me digué que à uns 20 minuts de la meteixa, sota de Ca'N Carbonés, dins de un bosch de roures, hi ha una pedra traballada, qu'ell creu d' origen celta; sento no haver pogut pujarhi, per por de la pluja, que no tardà gayre à caure ab molta abundància.

A las 12 prenia comiat del Sr. Bosch, dirigintme cap al camí de la Torre; als 15 minuts, en los camps anomenats Camps Roigs, vegí una pedra esfèrica, que fou un jorn pedestal de una Creu de pedra, sentada allí meteix, qu'es lo siti hont morí lo derrer Senyor feudal de Hóstoles à mans dels pagesos de Sant Feliu. A una hora de Sant Feliu hi ha la antigua iglesia de Cogolls, en quin arxiu se conservan documents importants del Castell de Hóstoles y una campaneta del sigle XI ó XII.

Sobre dels Camps Roigs hi ha un petit serrat, en qual cim hi havia lo cràter del extingit volcan de la Vall de Hostoles. Dels Camps Roigs ab 15 minuts, baixava al Pont de la Torre, per ahont passàrem à la vorera esquerra del Riu de Hóstoles, que té son origen en Coll de Bas y en la Veu de Brugent; seguírem riu avall, sempre per terreno volcànich, ab forta pluja batent, deixant à la dreta las dúas fàbricas de paper y, atravessant la riera ó riu de Hóstoles per las

passeras del Molí d' En Vila, ab 30 minuts més arribàvam, à la 1, al poble de las Planas. Visitàrem la iglesia, que té un altar major barroch ó plateresch, ab 4 retaules, que representan lo martiri de Sant Cristòfol; darrera de la porta vegí una columna truncada, de uns 80 centímetres, sumament antigua, posada allí pera impedir que s' obri la porta. Prop de la iglesia hi ha una casa que té duas finestras góticas. L'altitut de las Planas es de 340 metres. Dinàrem molt rebé en lo Hostal de Ca 'N Cadet, que recomano à mos companys.

A las 3 deixàvam lo poble; ab 30 minuts baixàvam al Clot del Mal Pas, siti lo més deliciós baix tots conceptes, hont se veu lo riu que s'llensa per un salt de uns 8 metres; atravessàrem lo riu per unas passeras de grossas pedras volcànicas, seguint curs avall per sa vorera esquerra. Als 10 minuts, lo riu se precipita per unas rocas en forma de bauma, en una cascata de uns 30 metres, per la bauma, y per conseqüent per sota de la cascata s'hi passa fàcilment, y tant es aixís, que quan la riera vé forta, no essent franquejable per las passeras del Clot del Mal Pas, llavors lo camí es precís ferlo per la bauma ó per sota de la cascata esmentada, ab una marrada de uns 5 minuts.

A 5 minuts de la cascata, passàrem per la Farga, ahont avans, aprofitant lo salt, hi hagué una farga de aram; de la Farga ab 30 minuts, passant per la vorera esquerra, sempre per terreno volcànich, rublert de pedras, que destrossan los peus més durs, la meytat del camí sobre de una cinglera de 25 à 30 metres d'altura, tenint la riera als peus, arribàrem al Hostal del Fanch, nom justificat per lo fanch que 'ns cubría los peus fins à mitja cama, per haver plogut feya poch. Del Hostal, als pochs passos, atravessàvam la riera que baixa de las Ansias, per lo punt hont se llensa al riu; als 10 minuts, passàvam per lo Molí d'Oliveras; ab 10 més, atravessàvam també lo Torrent de Bernatallada, per hont se llensa al riu; 5 minuts després, prop de las salzeredas de la font d' En Fàbregas, atravessàrem lo riu per las passeras de la presa del canal, y seguint tenint lo riu à la esquerra y lo canal à la dreta, à las 5 arribàvam à la vila de Amer, hostatjantnos en la Fonda del Fuster Soler.

De la pintoresca y rica vila de Amer res diré, puig vaig fer sa descripció en ma "Excursió à las Guillerías" en Juny d' aquest any.

Lo dia 10, à las 5 del matí, sortíam de la vila de Amer per lo Molí y 'ls horts, dirigintnos à las salzeredas de la Font d' En Fàbregas, de ahont, passant per sota lo terraplé del ferro-carril de Olot, en construcció, per plà camí, ab 30 minuts, arribàvam a Ca 'N Colomer; derrera meteix de la casa esmentada d' En Colomer, agafàvam lo camí de matxos, que per entre boscos de roures y castanyers (alguns gegantins), per ràpida pujada en la primera meytat del camí, y suau en la segona, ab una hora y 30 minuts guanyàrem lo poble de Sant Martí de Sacalm ó de Cantallops, situat à 800 metres d'altitut aproxima-

dament. En la iglesia res hi vegí de particular y, no volent deturarnos en lo poble, à dos quarts de 8 seguíam ja altra volta la marxa, pujant ab 45 minuts cap al Grau de Santa Agna, per ahont, guanyant per un camí de zig-zag la espadada cinglera, ab 15 minuts més pujàvam, passant per la petita ermita de Santa Agna, à la Mare de Deu del Far, Santuari situat à 1050 metres d' altitut. A las 9 del matí, lo Therm C. marcava 150 y lo Aneróide 666 m.

A las 10 deixàvam la ermita. Del Santuari del Far. ab 35 minuts baixàvam à la casa de las Vinyas; ab 15 més, passàvam per Coll de Condreu, pujant cap à la casa d'Armadans ó Madans ab 15 minuts; y per las Comas Morts, ab 25 més, baixàvam al tant acreditat Santuari de la Mare de Deu de la Salut, qual Verge es fama per tota la encontrada que cura tots los mals, fins los més incurables. Tant prompte arribats al Santuari, esclatà una furiosa tempestat que 'ns hi retingué fins à las 5 de la tarde, per qual rahó eran las 5 y 40 minuts quan arribàvam à Coll de Pruit.

VI.—Excursió al Santuari de la Mare de Deu de Bellmunt.

Lo dia 13 de Setembre, à las 6 del matí, ab lo guia En Jaume Puig sortíam de Coll de Pruit, passant per las casas de Renyins, Alou, Culell y Torrentó; à dos quarts de 8 arribàvam al Hostal de la Rotllada. A las 8 ne sortíam, passant als pochs passos per sobre del Molí de la Aulina, de ahont ab 15 minuts baixàrem al Clot de la Masallera; seguírem per lo camí que passa per sota de la casa de la Masallera, dirigintnos cap à la Serra del Feu (que dista uns 45 minuts del Clot esmentat), de ahont ab una hora y mitja, passant per lo pont del Riu Ges ó la riera de Sant Pere Targarona, arribàrem à Sant Pere de Torelló. Hostal: Ca 'N Tauma.

A las 11 deixàvam Sant Pere de Torelló, passant per lo carrer del Alzinar; per suau pujada, ab 30 minuts, passàvam per Ca 'N Plà; ab 30 més, pujàvam al Padronet de Sant Pere, sentat sobre de un precipici, pera hont se penetra en la Canal dita "Lo Clot de l'Alzina Grossa de Bellmunt", y per un preciós camí en zig-zag entre boscos de roures y boixos, à 30 minuts del Padronet passàrem per la gegantina y secular Alsina grossa, de ahont, ab 30 minuts més, pujàrem al Santuari de la Mare de Deu de Bellmunt, edificat sobre d' enlayradas rocas. La iglesia es de volta de canó; la primitiva fàbrica fou romànica, reedificada en 1607 y restaurada en 1854. En ella sols hi vegí de notable la Verge, que penso es del sigle XIII; está sentada tenint lo fillet als brassos; té uns 25 centímetres y està molt ben tallada en marbre blanch. A las 2 de la tarde vaig fer la següent observació meteorològica: Thermómetre C. 10°, aneróide 652.m Altitut, calculo serà, tot lo més, de 1200 metres.

Lo panorama que s'ovira del Padró, situat à pochs passos sobre del Santuari, no pot ésser més encisador. Està limitat, al Sud: per Tagamanent, Sant Llo-

rens del Munt, Montserrat y Còdol Rodon (sobre de Calaf); al Oest: per las serras de Queralt (Berga), Peguera. Pedra-forca, Greixa y Puigllansada (Serra de Cadí); al Nort: Puigmal, Milany y Santa Magdalena de Cambrils; al Est: Montseny, Guillerías coronadas per Sant Miquel de Solterra, Ayats, Cabrera y Puigsecalm.

A las 4 deixàvam lo Santuari, baixant per entre avellaners, faigs, teys y boixos ab 30 minuts à la casa mitj enderrocada de Ayera de Massa, de ahont, ab 30 més, passàvam per la de Coll de Vidrà, y ab altres 15 arribàrem al tant pintoresch poble de Vidrà, hostatjantnos à Ca 'N Santa. Lo dia 14, à las 10 del matí, deixàvam Vidrà, passant per Coll de Vidrà Ca 'N Clarella, Molí de Clarella y Ca 'N Adam; ab 2 horas, baixàrem à Sant Quirze de Besora, dinàrem al Hostal Nou, à l'altra part del pont, prenent allí comiat del guia Jaume Puig, que s' dirigí cap à En Bas, mentres jo esperava lo tren pera anar à Vich, y de allí, lo dia següent, retornar ja à Barcelona.

20 de Setembre de 1882.

Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana (1882).

Ascensió de hivern á Santa Fé (Montseny), dia 12 de Febrer de 1882.

Sr. D. Ramon Arabía y Solanas, President de l'Associació d'Excursions Catalana, Barcelona.

Molt Senyor meu y distingit amich: En cumpliment de la promesa que li tinch feta de pujar á Santa Fé totas las vegadas que vinga á eixa vila, mentres que lo temps, ó mellór dit, mas ocupacíons ho permetian, á fi de vigilar l'observatori y las observacions del observador, tinch lo gust de dirigirli la present.

Ahir, á las 7 del matí, acompanyat per lo guía del Montseny En Joan Llorens, dit Rafeló, baix un cel cobert, amenassant pluja, emprenguérem l' ascensió á Santa Fé passant per ca 'N Roig de Riells, Font d' En Jaume, Plá de Saba, Font de Corts yColl d' AIsinellas, ó sia per l' itinerari ó excursió senyalada ab lo nº 13, en ma "Guía del Montseny".

A las 8 y 30 minuts arribávam á Plá de Saba, ahont férem alto pera esmorzar. A las 9 ja tornávam á estar en moviment arribant 45 minuts després á Font de

Corts, áhont comensárem á trobar algunas petitas congestas, y als 15 minuts girávam á la dreta , enirant á la vall de Santa Fe per lo Coll d' Alsinellas. De sopte quedárem enlluhernats per la blancor de la neu, que feya destacar mes lo color cendrós del cel, que comensá á regalámosla á grossos borrellons espessos y' molt seguits; tot lo que alcansava la vista estava blanch, fins los faigs. L'espectacle que del Coll s'ovirava donava una idea de las regions glacials, descritas per los mártyrs de la ciencia, que las han exploradas.

Malgrat los perills que podía oferirnos un camí de mitja hora sobre un terreno molt nevat, decidírem probar fortuna; baixárem donchs á la neu, y allí comensáren los traballs, puig com tot n'esta va rublert, no 's distingia cap camí ni curriol, de modo que caminávam á la ventura; lo cendrós mate del cel, fent reflexar lo blanch de la neu, nos cegava; no 'm bastavan las ulleras verdas; lo vent, qu' era fret, nos en tirava á la cara; en los llochs arrecerats en qu' era toba, patírem molt; en los sitis enlayrats en que estava glassada, menos mal; sa espessor era molta, de modo que ahont ne trobárem menos n'hi hauría 2 pams. Caminárem per sitis en que no era glassada, arribantnos fins á genoll y mitja cuixa; ahont era glasada feyam vía, puig 'ns sostenía molt be. Sumament fatigats, á las 11 arribárem á Santa Fe, havent empleat mes del triple del temps desde lo Coll esmentat, de modo que per una distancia de 15 á 20 minuts, per causa de la neu, necessitárem una hora.

Gran fou la sorpresa del ermitá En Francisco Pintu al veure'ns; digué que feya mes de vint dias qu' estava sitiat per la neu, puig va nevar tres días y mitj sense parar may, que fóren lo 1, 2, 3 y part del 4 del corrent.

En Francisco I'ermitá 'ns digué que á primers d'aquest sigle, ó bé á últims del passat, estant sitiats durant molts días per la neu, los habitants de la casa de Penyacans (á 45 minuts de Santa Fé) situada sota 'l coll de Santa Elena sortlren per la finestra, intentant baixar montanya avall pera dirirígirse á Fogás per rahó de haver agotat las provisions; mes als pochs passos trobáren tots la mort, personas y bestias, quedant soterrats en las congestas. Aquesta catástrofe, que 'Is vells de la encontrada recordan haver sentit contar llurs pares, demostra lo perillós qu' es lo Montseny durant las grans nevadas tant freqüents en las esmentadas montanyas.

Aquesta excursió 'm recordá alguns viatjes que tinch fets en trineo, en lo cor del hivern, á través deIs ports deIs Alpes, en las montanyas de la Suabia (Wurtemberg) y en la Selva Negra (Badén}; pera que ma ilusió fós complerta, hi faltava sols un trineo.

Vaig fer á Santa Fé las següents observacions: á las 2 de la tarde.- Thermometre C.- 1º 5; Barométre anéroide 663. -Vent: Est, molt fort, dit en la encontrada Llevant de Rosas. Neva copiosament.

En Pintu, l'Observador ermitá, no podent donar curs als 2 bulletins de las Observacions meteorológicas de Santa Fé, me 'ls ha entregat, y 'ls hi envío adjunts.

A las 3 de la tarde segueix nevant copiosament, ab probalitats de ferho durant tota la nit, per qual rahó, á fi d'evitar lo quedar sitiats alguns dias en lo Santuari, nos despedírem d' En Francisco, donantli las gracias per l'aculliment y dinar. Baixant per la Font de la Teula, que per cert, malgrat que dista sols 5 minuts del Santuari, ab prou traballs poguérem arribarhi després de mitja hora de caminar, ab neu fins á genoll y mitja cuixa moltas vegadas, trepitjantne sempre, y sempre nevant, anárem á la casa deIs Bimanés, ahont deixarem las últimas congestas. Seguint fins lo itinerari indicat en ma esmentada Guía ab lo nº 14, sempre ab forta pluja passárem per ca'N Sach , Perarnau; ca 'N Joya, extenuats de fatiga, ab lo calsat destrossat y 'ls pantalons romputs , convertits en peixos; á las 7 y mitja retornávam á Breda y per la meva part ben convensut, estimat amich , qu' en lo nostre Monseny també hi han Tourmentes com en los Alpes, encara qu' en més petita escala, ja per la menor altitut, com també per la diferencia de latitut.

Sento molt, amich Arabia, que vosté no hagués pogut acompanyarme en aquesta excursió, en circunstancias que no son molt comuns en las nostras regions, y que sens dubte li haguéran recordat las montanyas de Suissa, que té tant conegudas.

Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana (1882).

Excursió col.lectiva a Ripoll, al Montgrony y a las Fonts del Llobregat, dias 24 a 27 de Mars de 1882.

Lo 24 de Mars sortírem de Barcelona lo President de la Associació D. Ramón Arabía y Solanas, D. Gabriel Miró y lo infrascrit, á la 1 y 25 minuts de nostre meridiá, marcant lo barómetro aneroide 760 mm. A las 7 del matí, á Barcelona, lo Barómetre Fortín marcava 770,10. Ab considerable retrás arribarem á la pintoresca vila de Ripoll á las 6 y 30 minuts; á la estació trobárem lo Dr. D. Joseph Raguer, metje, consoci nostre, secretari de la delegació de Ripoll, y ab sa agradable companyia, visitárem á corre cuyta, sense perdre un minut, á la débil llum del crepúscul vespertí, lo enderrocat Monastir de Sta. María, admirant los claustres, la portada y lo precios ábside, ab la silueta del grandiós

campanar románich. Desprès de haver ben sopat en la Posada del Univers, anárem á visitar lo magnífich local de la Sociedad Coral Euterpense, ahont fórem molt obsequiats per lo amable y distingit farmacéutich D. Antón M.ª Ginestá, president de la Societat. Lo espayós, la bona distribucíó y bon gust del local, quals obras están termenantse ja, parlan molt alt en favor del esmentat senyor president, del director de las obras y de la Societat coral, y honran molt á la vila de Ripoll.

A las 6 del matí del 25 marcava lo barómetro Fortín 700m 40 y lo thermómetre C. 4º, en la galería del primer pís de la posada.

A las 6 y 30 minuts, montats ab los matxos de sella de Joseph Guillem y ab la tant amable com agradable companyía de D. Joseph Raguer, anárem á Montgrony, portant per guía "En Bora", conegut ab eix nom, tant á Ripoll com á Sant Quirze de Besora.

Seguírem una 1/2 llora curta per la carretera de Ribas, fins al petit pont de Baups, que deixárem á la dreta, baixant al torrent del meteix nom, lo qual passárem avants de llensarse al riu Fresser; als pochs pams també atravessárem aquest riu, entrant luego en lo llit de la riera de Mardás, que seguírem corrent amunt, per la vora esquerra, passant por lo arrabal dit de la Creu de Campdevánol; á las primeras casas descavalgárem (á las 7 del matí) pera admirar la preciosa creu gótica que dona nom á l'arrabal ó caserío: dita creu deu ésser del sigle XIV; está molt ben esculpida en pedra fina bastant ben conservada; lo senyor Arabía feu un dibuíx de la meteixa; sa alsada, á partir de la base ó pedestal, es de 5 metres 30 cent.; del nivell del primer grahó á dalt del pedestal, 41 cent.; del plá del pedestal ó base, al capitell, 3 metres 82 cent.; lo capitell té 34 cent, y del capitell al remato 1 metre 14 centímetros.; la secció del fuste de la creu té 76 cent, de perímetre. La esmentada creu de Campdevánol marcava lo terme ó límit de la jurisdicció senyorial del abad de Ripoll.

A las 8, altra volta á caball, y vora esquerra amunt de la Riera de Mardás (que prompte pert lo dit nom per lo de Riera de Sant Llorens); als pochs passos á l'altra vora de la meteixa mirant al Nort, vejérem las grans guixeras de Campdevánol; pujant sempre, tenint á má esquerra y á mes ó menos profunditat la esmentada riera, á las 9 passávam per la iglesia de Sant Llorens, de fábrica románica, qual frontis y campanar, per cert aquest molt pur, una má ignoranta blanquejá ab cals. Baixárem á un petit torrent, passat lo qual pujárem al camí vell de Gombreny, deixant lo nou á ma dreta, y ovirárem tot seguit lo pintoresch y típich poblé de Gombreny, ahont, passant per algunas petitas congestas de neu arribárem á las 10 en punt.

AI posar peu á terra, Deu nos preservá de una terrible desgracia, que haguera

pogut portar lo dol á tots los aymadors del excursionisme catalá, puig los matxos tingueren rahons, provocadas per lo batallador "Cabrit", que montava lo Sr. Raguer, y aquell animal tira dúas fortas cossas al pit del digne president Sr. Arabía, qui per fortuna, apart del susto conseqüent, sols sufrí dúas fortas contusions sens graves conseqüencias.

Visitárem la iglesia, del sigle passat, que res ofereix de particular. Lo Sr. Rector D. Joan Ricart, persona il.lustrada y molt amable, nos prodigá las majors atencions. En la casa de la vila vejérem copia de una escriptura del sigle XIV, qual original inédit se conserva en lo Monastir de la Pobla de Lillet, otorgada per lo baró Artal de Mataplana.

A las 12 sortirem de Gombreny, acompanyats del comerciant y propietari de dit poble D. Joan Viralta, persona que ha recullit ab los menors detalls tots los recorts histórichs de la encontrada, referents á la invasió dels alarbs y á la reconquista del territori.

A la 1 y 30 minuts arribávam al Santuari de Montgrony, pujant sempre per un regular camí de matxos, lo mes pintoresch y alpinista que darse puga, en termes que pera no ésser difus y seguint lo meu estil, diré que lo paisatje desde Gombreny fins al Santuari de Montgrony, tot es grandiós y selvátich, de aspecte variat y de carácter alpinista, no faltanthi tampoch paisatjes com los del Montseny, y sobre tot, molts y molts de tipo montserratí, del Puigsecalm, cinglera d' Ayats, Sant Miquel del Fay y rocas de Finestras.

La serra de Montgrony fou durant l'época de la reconquista, en los sigles VIII y IX, lo inconquistable refugi dels defensora del nostre sol contre los alarbs; desde allí lo comte Wifredo los destrossá en titánica lluyta, fins obligarlos á evacuar la encontrada, que sens lo menor dubte, té dret al títol de verdadera Covadonga Catalana.

De la casa que serveix de hostal al peu del Santuari, hont trobará lo turista cambras y tot lo necessari á la vida, virám, pa, vi y café, se puja ab 60grahons per una cómoda escala ab una sólida barana de ferro, á la Cova-Capella de la Verge de Montgrony que sols te de notable un reixat de ferro, construhit per Amills, serraller de Gombreny, en 1701 y la Verge ab lo Fillet als brassos, tallada en marbre, románica pura.

De la esmentada cova, seguint escala amunt, ab 78 grahons mes, se puja á Sant Pere de Montgrony, iglesia románica del siglo IX, de volta de canó, de planta en forma de creu y ab tres ábsides, lo del Nort (esquerra) enderrocat completament. En la porta hi ha adherits uns ferros, en qual dibuix s'hi veu una llunyana reminiscencia del dibuix del mosáich existent en lo presbiteri de Santa María de Ripoll; en la iglesia sols nos cridaren l'atencíó una aranya ó

salomó del sigle XI y un canalobre de la meteixa época. Del Monastir ab 1/2 hora s' puja al Sot de Santons, forat en lo qual tots los que han probat de baxarhi ab llargas cordas, may han pogut trobar la fi.

Del plá hont está sentada la esmentada iglesia, es encisador lo panorama que s'ovira; al Est, lo Puigsecalm y Serra de la Magdalena, rublerts d' espessos boscos, clapejats ab mil congestas de neu; al Sud, lo gegantí Montseny, tot ell blanch com un mató; al Oest, la Serra de Cadí, los Pichs de Peguera, los dos enlayrats pichs ó Pals de Pedra forca (que lo Sr. Arabía dibuixá) y lo Pich del Rusch, tots ells completament nevats; y al Nort, las Altas ringleras de Montgrony, sospesas sobre lo petit plá de Sant Pere. Barómetre Fortín 645m 20, termómetre 9.º C, á las 2 de la tarde; calculo la altitut 1,300 metres aproximadament.

Sortíam de Montgrony á las 4h30 minuts franquejant los precipicis vehins al Santuari cap al Oest, propis pera fer rodar lo cap al qui no l' tinga molt segur. Seguint per un camí estret atravessant collets y valls les més deliciosas, trepitjant congestas, passant per las casas dels Camps, las Vilas xicas y las Vilas grans, ca'N Torra, y á ca'N Mayans, y á las 6, per lo peu de una ermita sentada sobre una roca, en la qual s' hi venera la imatge de Sant Joan de Cornudell de Castellar de Nuch, á las 7 arribávam al tant enlayrat com pintoresch poblé de Castellar de Nuch, que sens dubte cridará l' atenció dels excursionistas, puig es de lo més tipich que darse puga.

La iglesia es románica del sigle IX. A 5 minuts del poble, sentat sobre un enlayrat cingle, se veu lo enderrocat castell de Castellar d' En Huch. Lo poble estava tot cobert de neu; en la plassa enfront del Hospital de ca 'N Patxico, ahont posárem, dos dias avans n' hi havía de 5 á 6 pams. Castellar nos dispensá una coral y entussiasta recepció; lo Sr. Metje, lo Sr.BatIle,lo Secretari del Ajuntament, Jutge municipal, alguns Regidors y demés personas notables vingueren á visitarnos, obsequiantnos ab café y Iicors.

En lo arxiu municipal vejérem duas copias en catalá de dúas escripturas del sigle XIII, quals originals inédits se conservan en lo Monastir de la Pobla de Lillet. A las 6 del matí del día 26 lo Sr. Arabía prengué la següent observació: Barómetre Fortin 642m 28. Thermómetre C. 7°; sa altitut deu ésser de 1.350 metres aproximadamente.

A las 6 y 45 minuts del matí del 26 de Mars, trepitjant molta neu, sortírem de Castellar de Nuch passant per lo barrí del Castell, per las runas del meteix, y per la enlayrada cinglera dels Balsos, sospesa sobre precipicis esgarrifosos, de tal manera, que pera mirar al espay es menester una serenitat á tota proba. Ab 20 minuts baixárem á la Canal del Llobregat pera embadalirnos admirant la bellesa incomparable, per lo grandiosa, de las Fonts del Llobregat, qual riu

naix per entre las esclerxas del mitj de un cingle, precipitantse escumejant en furiosa cascata al llit de la Canal, pera reunirse ab lo tranquil y modest torrent de Riols, que procedeix del Torrent del Tuta, nom de una cova molt gran que s' creu serví de refugi als cristians quan la reconquista, puig que aqueix nom en llatí vol dir "Segura". Lo riu ó torrent del Tuta té origen en la montanya de Riols, á 45 minuts més amunt de Castellar, y pera mí allí es la verdadera y única font del Riu Llobregat.

Castellar ab las fonts del Llobregat, valen per sí sols la pena de ferhi una excursió.

Lo Sr. Arabía, á las 7 y 30 minuts del matí, feu la següent observació en las meteixas fonts del Llobregat: Barómetre Fortín 651m 55. Thermómetre C. 5º, altitut de las fonts, la calculo jo á 1,200 metres lo menos. La temperatura de l' aygua al sortir de las fonts es de 10.º C.

De la Canal del Llobregat á las 7 y 45 minuts pujárem cap al Salt del Llop, petita cova situada sobre lo camí, y trepitjant neu fins á Sant Vicens, passant per la casa de Riols, deixárem á má esquerra lo Pont de la Farga Vella (hont se traballava avans lo ferro de la vall de Ribas), qual pont está assentat sobre una estreta gorja, de la qual se desprén una gran cascata, que deixa molt y molt enrera las de Sant Miquel del Fay y Gualba y que pot rivalisar ab las mellors de Suissa. Lo camí segueix enlayrat sobre la vora dreta del Llobregat, que passa sempre per entre las mes estretas y feréstegas gorjas; quasi s' pot dir per una cascata continua, ó de salt en salt per entre los sitis mes pinto-reschs, hermosejats per la abundor de pins silvestres y boixos.

A 30 minuts del pont de la Farga passárem per Sant Vicens de Rusch ó de Castellar, sufragánea de Castellar, iglesia románica del sigle X, hont admirá-rem un canalobre del sigle XIV, eu forma de una mata de Aconitum Napellus, del qual tragué lo Sr. Arabía un bonich dibuix.

A las 9 y 30 minuts emprenguérem altra volta la marxa passant, al peu de la iglesia de Sant Vicens de Rusch, lo riu de Rusch, afluent del Llobregat, que té origen en la montanya de Rusch. Pujárem ab 30 minuts al Collet del Cim de la gorja; lo camí está situat sobre un colossal alsament calcáreo, lo riu passa al fons de un estret congost, dit lo Salt del ós; á 15 minuts del Collet nos trobávam en lo monótono y trist Clot dels Moros, de ahont ab 45 minuts arribarem á la Pobla de Lillet, antiquíssima vila que fou la capital del Comtat de Mataplana.

A las 11, poch mes ó menos, descalbagárem en lo "Hostal de Can Farinas," hont nos serviren moltíssim bé per pochs diners, y tot seguit visitárem al soci delegat D. Antón Pellicer y Pagés, metje, qui fou sumament obsequiós y

amable envers nosaltres.

A corre cuyta visitárem la iglesia construhida en lo sigle passat, la qual sols te de notable una campana de uns dos quintars; es del sigle XIV, puig fou fosa en 1333. En la iglesia del Pont vejérem una imatge de Santa Llussia, bisantina, tallada en pedra; en lo carrer de la Font, en una capelleta, una Verge també bisantina; en un altre nitxo ó capelleta del carrer de Rigatell, una marc de Deu de fusta, bisantina també, com la del carrer del Puntarró, del barri de la Plana.

A una hora de la Pobla de Lillet, sentat sobre la carena de una montanya al N. O., está edificat lo santuari de Falgars, hont, segons nos digué lo erudit Sr. Pellicer, está consagrada al culto una Mare de Deu ab son fillet als brassos, també bisantina, esculpida en marbre, joya molt notable, aixís com la preciosa taula alegórica del Renaixement, que conserva en sa casa habitació de la Pobla, lo Reverent Orriols de Rusch, verdadera obra mestre del sigle passat.

A las 12 del matí lo Sr. Arabía prengué en la Plassa de la Pobla, enfront de la iglesia, la següent observació: Barómetre Fortín 686m75. Thermómetre C. 13°5; la altitut se pot calcular á 900 metros aproximadament.

A las dúas de la tarde sortírem de la Pobla de Lillet, pujant ab 20 minuts al monastir de Santa María de la Pobla, temple ománich que fou restaurat lo sigle passat, y que per cert mereix be ésser visitat per los aymadors de l' arqueología. En lo creuher y en lo altar de la dreta vejérem una Mare de Deu de fusta del sigle XIII, y en lo de la esquerra admirarem un primitiu y preciosíssim Sant Cristo del sigle XI, molt ben conservat; en la sacristía ne vejérem un altre del meteix sigle, en son primer ters, molt interessant y ben conservat, si bé que no tant bó, com també una Madona en fusta, joya del sigle XII, obra de molt mérit.

Los claustres molt petits, son primitius, del sigle VIII al IX; l' ábside románich pur, es precios y sobre tot lo de la propera ermita de Sant Miquel, de las pocas en sa classe que s' conservan en Catalunya: está situada á pochs passos sobre lo Monastir en direcció Oest, y segons tradició, fou edificada per Carlomagne.

A las 3 en punt sortírem del monastir, baixárem en pochs minuts al llit del riú Arige, afluent del Llobregat, que travessárem, pujant tot seguit per lo deliciós camí de la dressera, ó sía la costa de Montbardó, molt abundant en quarzos, de que feu bona cullita lo Sr. Arabía. Passárem prop y per sota de la casa del meteix nom, sentada sobre una enlayrada abrupta roca, voltada d' esplendent vegetació, en que dominan los pins mélichs y boixos. Després de caminar durant mitja hora curta per un hermós camí entre boscos dels esmentats ar-

bres, baixárem al Sot del Arige, en direcció Sudest y altra volta atravessárem lo riu pera pujar cap al Coll de la Morolla, partió de las ayguas del Ter y Llobregat, com també limit de las provincias de Barcelona y Girona. Desde lo esmentat Coll fins á la Pobla, está ja feta la esplanació de la carretera que tal volta algún dia bifurcará ab la de Ribas á Ripoll.

Del Coll de la Morolla, ab 1 hora baixárem al típich poble de Gombreny, sentat sobre desigual y escabrós terreno, de carrers accidentats y molt estrets, empedrats ab palets; las casas son altas y ténen totas ellas grans barbacanas y porxadas, en termes que lo turista s' creu transportat de sobte en plena edat mitjana.

A las 5 arribávam y després de haver fet un trago ab rosquillas y ayguardent, á las 5 y 15 minuts tornárem á seguir la marxa, despedintnos ab recansa del Noy Xich, lo mellor guía de tota la encontrada, que dech recomenar á mos companys excursionistas: viu á Gombreny (Provincia de Girona) carrer Baix, núm. 3.

A las 7 y 10 minuts, per cert bastant fatigats, arribávam á Ripoll, puig gracias als bons matxos y á las bonas camas del guía "En Bora", las 6 horas que hi ha del monastir de la Pobla á Ripoll, las férem en 4 y mitja, sens descomptar l' alto ó parada feta á Gombreny.

Molt contents quedárem del guía de Ripoll, En Joseph Deseuras (a) Bora, que viu carrer de las Valls; lo recomano á mos companys excursionistas, com també los matxos de sella de Joseph Guillemet, á excepció feta del anomenat "Cabrit", que fou lo indómit matxo que per poch lo primer dia, á Gombreny, nos inutilisa al nostre estimat company, amich y digne president Sr. Arabía.

D. Antón María Ginesta, farmacéutich, jutge municipal y delegat de la Associació, nos obsequiá en sa casa ab un suculent y espléndit sopar, ab Champagne, café y licors, que mellor no s' pot servir en cap dels més acreditats restaurants de Barcelona; lo Sr. D. Joseph Raguer metje, fou també comensal, Brindárem tots per la fina y amable senyora del Sr. Ginesta, regracianla de tot cor per sa extremada amabilitat; y á las 11 nos despedírem ab recansa de la familia del Sr. Ginesta y del senyor Raguer.

Lo dia 27, á la 6 del matí, marcava l' aneroide 701m y lo thermómetre C. 5º 4.

A las 7 y 15 minuts sortíam de Ripoll, contents y entussiasmats de la nostra incomparable, per lo deliciosa y aprofitada, excursió, y á mitj dia entrávam ja á Barcelona.

AI termenar ma tasca deber de la meva imparcialitat es recomanar á mos companys eixa excursió, una de las mellors que he fet en ma vida, puig en la

encontrada recorreguda los aymadors de la Historia patria catalana trobarán abundor de recorts, datos y noticias, los geólechs molt que apendre y los arqueólechs molt que veure y admirar.

Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana (1882).

Excursió particular al Cingle d'Ayats, Sant Miquel, d'En Bas, Sant Pere de Falgars, Grau d'Olot, Rotllada, Padró de Rajols y Sant Llorens de Dosmunts [1882].

Lo dia 9 de Agost de 1882 vaig sortir de Barcelona à las 2h de la tarde, marcant en la estació, en lo moment dè marxar lo tren, lo Th. C. 32°, y lo Bar. Aneróide 763m. À las 5, plovent copiosament, arribava à la Fonda Michel de Vich; à las 10 vaig fer aquesta observació: Th. C. 23º; Bar. Aner. 726m.

Lo dia 10, à las 3 matí, Ther. C. 19º, y Bar. Aner. 727m. A las 5 en punt, montant un matxo d'En Reyet, (Carrer Nou, 2), acompanyat del guia Jaume Puig de Sant Esteve d' En Bas, qui vingué à trobarme per haverlo avisat desde Barcelona, sortia de Vich per lo portal dels Caputxins; a las 6 horas y 25 minuts passavam lo pont de Roda, sobre lo Ter, à las 8h arribàvam al Esquirol (Sta. Maria del Corcó), prenent un petit refrigeri a Ca'N Noy Mon, fent hi aquesta observació; Ther. C, 24º Bar. Aner. 712m. Calculo una altitut aproximada de uns 600 m.

A las 9h, al passar per Tonigros, vaig fer aquesta: Th. C. 23º, Baròmetre Aner. 695m.; l'altitut aproximada deu ésser de 730m. A las 9h 30m.; sortíam de Tonigros y à las 10h menos alguns minuts arribava al Hostal de la Rotllada, situat en lo centre de una vall deliciosa, cuberta de vegetació y abundosa de fonts. Es un hemicicle, que al N. y N.0. tanca la cinglera d'Ayats. al O., lo Coll de Tonigros, y la Mola d'En Casellas; al S. lo Serrat de Moncau, qu'es a continuació de las cingleras de Cabrera y Ayats; y al E. lo Coll de Coma Joan. En la Rotllada, vaig fer aquestas observacions: 2h t. Th. C. 25º. Bar. Aneroide 693m. A las 10h n. Th. C. y Bar. Aner. 694m. Lo dia 11, à las 6h matí, Th. C. 18°. Bar. Aner. 695m. Calculo que l'altitut de la Rotllada, poch més ó ménos, serà de 800m.

Dit dia 11, à las 7h., a peu y acompanyat del guia, sortia de la Rotllada. No volent pujar als cingles d'Ayats per lo camí que, passant per la casa d' Ayats distant uns 20 minuts de la Rotllada, puja ab 40 més à las Escalas d' Ayats,

esgarrifós pas que per més de cent grahons oberts a pich en la roca del cingle penetra en la escletxa que fa aquest y conduheix al cim ab 15 minuts més; pujarem clot d'Ayats amunt, deixant als 20 minuts de la Rotllada, à uns 5 minuts del camí, a ma dreta, la casa d' Ayats. Al arribar al extrem del clot, agafarem lo camí-ral de matxos, que puja al Santuari de Cabrera, de zig-zag en zig-zag, per entre espessos boscos de roures, faigs, boixos, avellaners y arsos. A las 8h m. guanyàvam lo gegantí Coll del Bram, marcant lo Th. C. 17º y lo Bar. Aner. 666m. Calculo que l'altitut serà de uns 1100 m.

En lo Coll esmentat deixàrem lo camí-ral de matxos, que ab una mitja hora puja à la Mare de Deu de Cabrera, punt culminant de las montanyas de Juanetas, Cabrera y Ayats, que forman la cordillera coneguda per Cinglera d' Ayats, la qual per Coll de Bracons se lliga ab la del Puigsecalm ó serras de la Magdalena. La cordillera d' Ayats, de Coll de Bracons, per los cingles de Juanetas, Cabrera, Ayats, Moncau, Serrat de Rupit, Padró de Rajols y Portell de Sa Finestra, arriba à Tavertet, seguint per las cingleras de las voras del Ter.

Deixant, donchs, en lo Coll del Bram, lo camí-ral de Cabrera, prenguérem un curriol, que gira en direcció Sud, rublert de boscos de faigs, tant espessos, que no sols may hi penetra lo sol, sino que fins hi falta llum, essent al meteix temps tant humit lo terreno, que, per sequedat que fassa, allí sempre s'troba fanch, cobert per la fullaraca, lo que fa que lo camí sia sumament relliscós; als 15 minuts trobàrem un Collet, que no té nom, deixàrem lo tant atapahit bosch y, pujant sempre per entre faigs, ab altres 15 minuts guanyàrem lo cingle. Seguírem caminant per lo pla de la cinglera y als 15 minuts trobàrem una gran bassa d'aygua pluvial, que serveix de abeurador dels grans remats de vacas, bous y ovellas que pujan à estiuhar à dalt del pla de la cinglera. De la Bassa, ab 15 minuts més, arribàrem al punt culminant de la cinglera, qu'es la part que mira al S. ó sia cap à la Rotllada y Pruit.

Lo panorama que s'ovira dels Ayats es tant dilatat, que en mon concepte, difícil seria trobar en la nostra terra un altre que puga igualarlo; tal volta los del Montseny y Puigsecalm, pero sí, puch assegurar qu'es superior als de Sant Llorens del Munt, Montserrat, Mare de Deu del Mont, Rocacorba, Far, Sant Miquel de Solterra y fins als de Bellmunt y Cabrera, degut aixó no à la altitut, sino à sa situació. L'altitut, calculo que no baixarà de 1280 metres, per lo ménos, un poch més baixa que Cabrera; à las 10h., hora en que deixàvam lo cim, lo Th. C. marcava 19°. y lo Bar. Aner. 655m. La cinglera d'Ayats forma un àngul que tindrà, caminant, à pas llarch, 3/4 d'hora; sa amplaria varia molt, puig mentres hi ha indrets en que tindrà més de 250 metres, ne vaig veure altres en que sols era de 3 y 2 metres.

Per lo meteix camí que à la pujada baixàrem ab 30 minuts al Coll del Bram,

de hont, internantnos en los gegantins boscos de faigs qu'he descrit, ab 30 minuts baixàrem à la Casa Nova de las Fajas; y ab 5 més, sempre per espessa faitgeda, roures y avellaners, à la riera de las Fajas, que baixa del Coll del Bram y es afluent del Fluvià. En ménos de 5 minuts, tornàrem à atravessarla; al cap de altres 5, passàvam un torrent afluent de la meteixa, que als 15 minuts tornàrem à atravessar, deixantla à mà dreta pera pujar ab 20 més cap à Creu Llubí. Deixant també a nostra dreta lo camí que baixa à Falgars, girant à l'esquerra, ab 20 minuts, després de haver passat dúas valls, arribàvam à la Font de la Teula, tota voltada de gegantins faigs. Als 20 minuts y després de haver girat lo collet, passàvam per la Casa de Pibernat, de hont, ab 10 més, pujàvam à la Ermita ó antich Santuari de Sant Miquel d'En Bas, ahont arribàvam à las 12h 40m t.

Lo camí de Ayats al Coll del Bram, tot lo sot, clot ó vall d'Ayats, fins à molt més avall de las Fajas, ab los sots de las rieras de Falgars y de la Teula, es lo més deliciós que darse puga; sols diré, que son las mellors, las més grossas y atapahidas fatjedas que he vist à Catalunya. La ermita de Sant Miquel d'En Bas està edificada sobre meteix del extrem inferior de la cinglera de Juanetas, à uns 900 metres d'altitut, aproximadament. A las 2h t. lo Th. C. marcava 26°, y lo Bar. Aner. 685m.

De la ermita s' puja al cingle de la Escayola y de allí, ab una hora llarga, al punt culminant de las cingleras de Juanetas, que tindrà uns 1150 à 1200 mètres d'altitut, panorama limitat à las valls d'Olot y d'en Bas, puig esta dominat per Cabrera y Ayats. Del cingles de la Escayola y Llancers, se baixa suaument, ab una hora y 15 minuts, tot voltant per lo pla de las cingleras, al Coll de Bracons, qu'enllassa Puigsecalm ó Serra de la Magdalena, ab la cadena de las cingleras d' Ayats. La capella del Santuari es molt antigua, romànica à mon entendre, està molt descuydada, y res hi vaig veure de bó. Lo panorama del Santuari es molt alegre, puig domina totas las planuras d'En Bas y d'Olot, limitant I'horisont lo Puig de Bassegoda (mes elevat que lo del Mont), Mare de Deu del Mont, y Rocacorba.

Després de haver dinat en la casa del ermitá, a las 3 deixarem lo Santuari y ab 10 minuts baixàvam al Salt de la qúa de l'euga, sempre per la vora del cingle. La dita riera, que atravessàrem, se llensa al Fluvià saltant lo cingle à més de 100 metres. Seguint sempre per la meteixa vora de aquest, ab 15 minuts més passàrem la riera del Salt de la Ubaga petita de la Clapera, que també s'IIensa al Fluvià. Seguint sempre la vora del cingle, als 15 més passàvam per lo Salt de la Batllía de Falgars, riera que també s' llensa al Fluvià per un salt de 100 metres; y ab 20 minuts més arribàvam, à las 4h t., al poblet é iglesia de Sant Pere de Falgars, hont vaig ésser molt ben rebut per lo Sr. Rector. La iglesia es romànica y fou restaurada en 1583. L' altar, qu'es barroch y gens dolent, ara

estan restaurantlo. Calculo l'altitut de la iglesia à 900 metres poch més ó ménos.

A las 4h 30m t. deixàvam la iglesia y, agafant la vora del cingle, baixàvam ab 15 minuts per lo pont de pedra, que atravessàrem, al Molí de la Coromina, gran salt de uns 200 metres, per hont la riera de la Faja, que baixa del Coll del Bram, se llensa al riu Fluvià.

Deixàrem lo Molí, edificat sobre de una roca abrupta de la vora del cingle, baixant ab 20 minuts al Clot de la Portallera, hont un propietari, enemich de la riquesa forestal, fa tallar un bosch de gegantins roures pera ferne travessas. Atravessàrem luego la riera de Pixa-enlayre, que prop d'allí s'llensa al Fluvià per un salt de uns 100 metres al ménos, anomenat Salt de Bertrans. Als 15 minuts atravessàvam un'altra riera, la del Grau, que s' llensa al esmentat riu per lo Salt del Grau, à un centenar de metres d' altura, pujant ab uns 10 minuts escassos al Hostal del Grau d'Olot, ahont arribàvam à las 5h 30m t. A las 6h t. marcava lo Th. C. 22°, y lo Bar. Aner. 690m. Calculo l'altitut del Grau à 800 metres aproximadament. Sortirem del Grau d'Olot, à las 6h 30m t.; ab 10 minuts arribàrem al Hostal del Esca, pujant ab 5 més à la casa de la Serra, de hont ab 30 minuts pujàrem al Grau Xich,y ab altres 30 al Coll de Coma Joan. De allí ab 30 més, baixàrem al Hostal de la Rotllada, arribanthi à las 8h 15m t. satisfets de la excursió. A las 10h n. lo Th. C. marcava 17º y lo Bar. Aner 691m.

Lo dia 16, à las 6h m. feya la següent observació: Th. C. 19º; Bar. Aneroide 694m. A las 7h m. en punt, acompanyat també per lo indispensable guia, En Jaume Puig, deixàvam l'Hostal de la Rotllada y, à peu, sortírem en direcció Sud, atravessant lo torrent que passa prop de la casa y que baixa del Collet de Moncau; pujàrem per lo curriol de sa vorera esquerra fins à trobar lo camí-ral de Tonigros; llavors, girant en direcció al Est, prompte guanyàrem la Collada del Bach, arribant à la gran casa ó casal del Bach de Collsacabra à las 7 horas 30m m. Tot seguit giràrem à mà dreta per lo camí de matxos que va cap à las vílas de Sant Llorens, arribanthi à las 7h 50m. y ab 5 minuts més à la iglesia de Sant Llorens de Dosmunts, sufragánea de Pruit. Aquesta iglesia es de fábrica romànica, ben conservada, emperò no hi vaig veure res que m' cridés l'atenció, per qual motiu, à las 8h 30m. m. l'havíam ja deixada y tornàvam à passar per la casa de las Vilas. Lo Th. C. marcava 21°, y lo Bar. Aner. 685m.

De la casa esmentada passant per un prat, giràrem à mà esquerra y àtravessàrem després per lo camí-ral de Rupit à Vich, que deixàrem à nostra dreta, pujant per un grandiós y atapahit bosch de faigs, anomenat Clot de las Vilas, y ab 20 minuts, desde la casa, per la carena de la Serra, guanyàrem lo Serrat de las Vilas, sobre de la casa del meteix nom, y que tot lo més podrà tenir uns

1050 metres d'altitut.

Del esmentat Serrat, prenent lo caminet ó curriol que passa per la vora de la carena, ab 20 minuts pujàrem al Padró de Rajols, de qual cim s' ovira un encisador panorama sobre tota la plana de Vich, Guillerías y riu Ter. A las 9 horas 11m lo Th. C. marcava 19º 5, y lo Bar. Aner. 667m. La altitut la calculo à 1100 metres. Seguint per la carena, baixant al pla de las Fossas, per lo Collet de Sa Finestra, ab 15 minut més, visitàrem per segona vegada las 3 sepulturas celtas com també, ab 15 més, lo Dolmen del Avench, sota del qual esmorzàrem, servintnos ell meteix de parassol.

A las 10h 15m. deixàrem lo Dolmen, baixant per lo curriol de la dressera à la antigua casa senyorial del Avench, obra mestre d'arquitectura y esculptura. Tant de las sepulturas celtas y del Dolmen com de la casa del Avench dech reiterar la descripció que, encara que mal feta, ab bona voluntat vaig continuar en ma Excursió del 20, 21, 22 y 23 de Juny d' aquest any, que recomano à mos lectors.

A las 11h m. deixàvam la casa del Avench, y, passant per lo pla de una enlayrada y gegantina cinglera, vejérem, al girar lo Collet, Rupit y Sant Joan de Fàbregas als nostres peus, gosant per espay de una mitja hora de un panorama hermosíssim fins à las envistes de la Casa de Rajols. Deu minuts àvans d'arribarhi deixàrem lo camí y, girant à la dreta, baixàrem per un curriol al Clot de la fatgeda de Rajols, passant durant 15 minuts per un frondosíssim y ombrívol bosch de faigs, fins que trobàrem lo camí del Grau de las Palomeras. Després de atravessarlo, prenguérem la dressera ó curriol, y à punt de mitjdía arribàvam al pintoresch y deliciós poble de Rupit, dinant à ca 'N Estragué.

Malgrat l' entussiasme y admiració, per cert ben justificats, que m'inspira lo Montseny, lo amor de pare que fins à cert punt li tinch y que llegitima lo ésser autor de sa única guia, no m' cega, y haig de declarar ab tota franquesa que pera boscos de roures y, sobre tot, pera grans y ombrívolas fatgedas, la regió de Collsacabra y Ayats no té rival en Catalunya. Llàstima que las rieras y torrents no sían més abundosos d'aygua, y més llàstima encara, que la cobdicia de molts propietaris no reconeixi límits, de modo que si Deu no hi posa remey, il·luminant als pares de la pàtria pera que elaborin una lley que salvi los pochs boscos que encara 'ns restan, de segur que al acabar lo sigle actual, ja no quedarà un sol arbre à Catalunya.

16 Agost de 1882. Coll de Pruit (Collsacabra).

Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana (1883).

Excursió particular al salt o cascata de Gualba y al Gorch Negre de Gualba [1882].

Dia 3 de Novembre de 1882.

Lo dia 3 de Novembre prop passat, acompanyat del guia del Montseny, En Joan Llorens (a) Rafeló, à las 7 del matí sortia de la vila de Breda, marcant lo Thermº 6º C° y lo Aneróide 752m.

Al sortir de la vila, atravessàrem la riera de Breda, qual origen es la Font de la Teula, per sota de Ca' N Pinoy; pujant per lo camí ral, que passa per la esmentada casa, que dista 5 minuts de la vila, fins à la iglesia de Sant Llop, parròquia de Sant Llop de Viabrea, à 20 m. de Breda, deixant la iglesia à mà dreta, per entre grans boscos de sureras, baixàrem al Sot de Castellets, deixant la casa del meteix nom à mà dreta, pujant per entre grans boscos de sureras, pins y bosch baix, à Ca'N Pujol, que quedà à la dreta; baixant llavors à la Riera Xica, que atravessàrem, deixant à mà esquerra la Font de las Illas, que dista 20 m. de Sant Llop, pujant ab 20 més al Coll dels Ventadós d' En Planas, de ahont baixàrem ab 10 m. al Sot d' En Puig. Atravessant la riera del meteix nom, pujàrem tot seguit cap al Coll d'En Puig, y baixant al fondo de un torrent rublert de bosch baix, pins y alzinas, pujàrem al Collet de Ca 'N Sabina ab 15 m.; del Collet, ab 10, baixant y atravessant lo torrent, pujàrem à Ca 'N Sabina; de la casa, seguírem lo camí de carros fins al Collet, en direcció Oest, hont lo deixàrem à mà dreta, baixant ab 10 m. al Sot y torrent, que baixa de ca 'N Plans de Gualba, que atravessàrem, pujant ab 5 més, à Ca 'N Pó, de ahont ab 5 m. atravessant la copiosa riera de Santa Fé ó de Gualba per lo pont gótich del Molí, arribàvam al poble de Gualba de Dalt à las 9 en punt.

Lo camí de Breda à Gualba no pot ésser més fatigós y pesat; es un continuo pujar y baixar pera arribar al meteix nivell; sols compensa la fatiga la bellesa del paissatge, que no pot ésser més encisador, puig tot ell està rublert de opulenta y exuberant vegetació, ab rieras y torrents abundantíssims d' aygua.

L'altitut de Gualba de Dalt es de uns 180 metres, tot lo més. Visitàrem la iglesia, en la qual res hi vegi de particular.

A las 10 sortíam del poble; atravessant lo torrent de Can' N Illa, passàrem per Ca 'N Viadró y à las 10 y 15 m. per Ca 'N Illa, agafant la carretera que conduheix à la Farga d'aram, que deixàvam à las 10 y 35 m., prop de la Farga y de la grandiosa Cascata.

Embadalits contemplàrem lo Salt de Gualba, que s' precipita escumejant per grandiosa cascata presentant à la vista del excursionista un desnivell de 250 à

300 metres. La cascata de Gualba es molt important baix tots conceptes, ja per la quantitat d'aygua que llensa, ja per sa grandiositat y desarrollo, puig comensant en lo salt que cau en lo Gorch negre, de salt en salt la riera de Santa Fé, algun temps habitada per nombrosas truytas salmonadas (qual espècie han destruhit los pastors de la vall de Santa Fé), se llensa à la Farga, formant un desnivell de 350 à 400 metres, per més que la vista, per los accidents de las gorjas, que deixan estret pas al riu, no puga alcansar à més que de 250 à 300.

Deixàrem lo camí de la Farga molt aprop de la meteixa, pujant en zig-zag, per regular camí de matxos, per entre boscos de castanyers, y luego sureras, pins y alzinas, vejent quasi sempre la vertiginosa cascata à mà dreta, ab 40 m., à Ca 'N Sala. De la casa ab 15 més, guanyàrem lo Coll de Ca 'N Sala y ab 5 m. arribàvam à la fàbrica de pólvora, edificada quasi à sobre meteix del llegendari Gorch negre, ahont baixàrem ab 5 minuts de titànichs exercicis sobre relliscosas rocas pissarrencas, ab perill de la vida.

Lo tétrich y llegendari Gorch esta format en lo buyt de una estretíssima gorja, ahont se Ilensa ab estrèpit lo riu, per un salt de 30 metres, sobre del blau negrench de sa cristal·lina superfície, produhit tant per lo tó negrós de las rocas del fons y de las gorjas, com per sa gran profunditat, que tal volta no baixarà de 18 à 20 metres. Sa superfície aproximada, serà de uns 10 metres de llarch per uns 6 de ample.

Lo esmentat Gorch negre és objecte de mil qüentos de bruixas y follets, axís com de llegendas y tradicions, essent una d' ellas la "Dona d'Aygua de Gualba", cantada en vers, per cert poch correcte, y en un català molt convencional, per lo senyor Rector que fou de Gualba, à primers de aquest sigle, qual traball posseheix lo entussiasta catalanista y escriptor dramàtich D. Miquel Draper, soci delegat en Sant Celoni.

A las 12, lo Therm.º marcava 160 C.° y lo Aneróide 720m. Calculo l'altitut en 600 metres, aproximadament.

Del Gorch ó de la fàbrica de pólvora, ab 20 m., passant prop de un' altra caseta, qu' es una dependència de la esmentada fàbrica, se puja à Ca 'N Corbera; de la casa dita à las Barracas ab 45 més, y ab altres 15 à Santa Fé.

Del Gorch negre pujàrem ab 5 m. à la fabrica de pólvora, de ahont, desfent lo meteix camí fet, à la 1 de la tarde baixàrem ab 40 minuts à la Farga d' aram, (moguda per la gran cascata), de propietat del senyor Anglada de Barcelona, hont vegí fondre l'aram y laminar amplíssimas planxas pera forrar barcos.

De la Farga, per lo meteix camí fet al mati, ab 30 m. vaig anar à Gualba, arribant al Hostal de Gualba ó d'En Pere de la Taberna, que fa d'estanch tam-

bé, à las 2 y 30 minuts de la tarde.

A las 3 nos serviren un suculent dinar, no faltant'hi lo seu cafè, y à las 4 deixàvam lo pintoresch poble de Gualba, cobert de verdura y brollant l'aygua per tot arreu. Baixàrem per la vorera dreta de la abundosa y joliva riera, fins à Ca 'N Mulá, hont à las 4 y 40 minuts la atravessàvam per una palanca; à las 4 y 45 m. passàvam per Ca 'N Masferrer, atravessant lo torrent del meteix nom, quedant à mà dreta del camí, à pochs minuts de distancia, las casas de Ca 'N Renau, Ca 'N Amat y Ca 'N Pla, y arribant à las 5h. 15 a la estació de Gualba y la Batlloria. Seguírem la via en direcció à França, fins al pas à nivell de la Batlloria, hont à las 5 y 30 minuts deixàvam la via en direcció Nort, prenent lo camí de carros, que, passant per lo Hostal del Fum y la Rajolería d'En Salvà, bifurca (à las 5h.50) ab lo camí que de la estació de Breda puja à la vila del meteix nom, ahont arribava, sumament complascut de tant deliciosa excursió, à las 6 y 15 minuts de la tarde.

Breda, 6 de Novembre de 1882.

Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana (1882).

Excursions particulars. Per la regió occidental de la província de Girona [1882].

I.- Als cingles de Joanetas, Puigsecalm, Vall de Collfret, Santa Magdalena de Cambrils, Castell de Milany, Vidrà, La Bola y Sant Julià de Cabrera.

Lo dia 13 d' Agost prop passat, à las 4h m. sortíam a peu, ab lo experimentat guia, En Jaume Puig de Sant Esteve d' En Bas, del Hostal de la Rotllada.

Ab 30 minuts pujàvam al Coll de Coma Joan, deixant lo camí ral de Olol, y girant à mà esquerra, per sota la cinglera d'Ayats, cap à la tosa d' En Sancrist, ahont anàrem ab 15 minuts més; ab altres 15 à Ca' N Sanglas; ab 30 al Molí de la Faja, de hont, ab 10 minuts, pujàvam al Collet del Molí de la Faja, baixant ab 5 més à la Font sorda, situada dins de una fatgeda tant espessa, que lo sol may hi penetra. Seguint sempre per los atapahits boscos de corpulents faigs, ab 14 minuts guanyàrem lo Serrat d' En Revés de Corominas, que calculo tindrà, per lo menys, 1150 metres d'altitut.

Del Serrat d' En Revés de Corominas, ab 15 minuts baixàrem al Coll del Padró, de hont nos enfilàrem ab poch més de 15 à las cingleras, per lo Collet

de la Escayola, seguint llavors per la part superior de las cingleras de la Escayola y Llancers, fins arribar al cingle més alt de Joanetas, hont nos trobàrem à las 7h' m. marcant lo Th. C° 160º y lo Bar. aner. 665 m. Calculo que sa altitut no baixarà de 1150 à 1200 metres.

Del cim del cingle de Joanetas s' gosa de un bell panorama: lo petit poblet de Joanetas s' veu al fondo de la vall de son nom, tota la plana d' En Bas y Olot, Puig de Bassegoda, Mare de Deu del Mont, Finestras y Rocacorba, los Pyrineus desde lo Golf de Rosas fins al Puigmal, Puigllansada, Rusch, Pedra forca, Peguera, ó sia tota la serra de Cadí, y montanyas de Queralt, Montserrat y Sant Llorens del Munt, impedint que lo cop de vista sia més dilatat, los cingles de Cabrera y Ayats, que essent molt més alts que Joanetas, privan que lo panorama se extengui per Mitjorn.

Del cim de las cingleras de Joanetas, sempre per entre boscos molt espèssos, baixàrem per las costas de la casa de Purcingas, al Collet del Llavaitx ab 15 minuts; ab 45 més, sempre per grans boscos, tot voltejant las vessants de las costas del Prat de la Bola, guanyàrem lo Collet de Sant Nassari, y ab 15 minuts més arribàvam al Coll de Bracons, que calculo tindrà molt més de 1000 metres.

En lo Coll de Bracons esmorzàrem, y à las 9h m. tornàvam à empendre la marxa, pujant ab 20 minuts al Collet de la Balsura y ab 10 més al Coll de Sant Bartomeu. Del esmentat Coll ab 20 minuts baixàrem à la ermita romànica del meteix nom, passant per la font que hi hà prop de la casa, hont férem alto pera refrescar.

A las 10h m. deixàrem la font, pujant ab 45 minuts al Coll de Manté, de hont ab 45 més guanyàrem lo gegantí Puigsecalm. (A las 11h 30 m. Th. C° 18°; Bar. aner. 635m; altitut calculo 1530 metres.)

Del cim del Puigsecalm sortíam à las 11h 45 m., passant per Coll de Manté y Costa llisa, y à las 12h 45 t. arribàvam à Pla Traver pera dinarhi.

A las 2h t. deixàvam la casa, passant per la font del Salà, y ab 45 minuts pujàrem als gegantins faigs de la Bicoca, de hont ab 30 més baixàvam à las casas de la Vall de Collfret, de la parròquia de Ciuret.

Un poch avans de las 3h 30 t. deixàvam las casas de Collfret, pujant per un deliciós camí de fatgedas y prats, ab una hora llarga, à la romànica ermita de Santa Magdalena de Cambrils, en la qual res vegí que m' cridés I' atenció. (A las 4h 50 t. Th. C° 19°; Bar. aner. 637m.; altitut, uns 1480 m.) Sota de la ermita, à pochs passos, raja una crestallina y fresca font.

Magnifích panorama; Vallfogona s'ovira als peus, à vol d'aucell; pera mí

Santa Magdalena es lo punt més indicat pera poder veure bé tota la cordillera pyrenaica catalana, ab lo Taga enfront, y tota la serra de Cadí.

De la ermita ne sortíam a las 5h t. menys alguns minuts, y passant sempre per la carena, arribàvam al enderrocat Castell de Milany, tot ell cobert per una espessa broma, que'ns cobrí a nosaltres també; à un quart escàs de haver deixat à Santa Magdalena de Cambrils era tant densa la boyra, que à quatre passos res véyam. Degut à aixó y à lo avansat de l'hora, vaig decidir baixar tot seguit cap à Vidrà, no sens fer avans aquesta observació: (A las 6h 30 t., Th. Cº 16º; Bar. aner. 638m: altitut uns 1470 m.)

Del Castell de Milany, per entre boscos de faigs baixàrem, tenint sempre boyra y à las foscas, ab 45 minuts, à Ca'N Barretó, de hont ab altres tants arribàrem à Vidrà, à las 8h' n., hostatjatnos à Ca' N Santa, (à las 10h n. Th. C.° 18°; Bar. aner. 685m. Lo dia 14, à las 6h m., Th. C.° 19º; Bar. aner. 685m; altitut 900 m.)

Vidrà, sens exageració, es de lo més pintoresch que té la nostra terra: llàstima que sia tant desconegut dels barcelonins que surten à estiuhar. Ab 2 horas curtas s' baixa per bon camí de matxos, à la estació de Sant Quirse de Besora, à la meytat del camí s' passa per sota del Castell de Besora. De Vidrà ab una hora, s' puja al Santuari de la Mare de Deu de Bellmunt. La iglesia de Vidrà es del sigle passat y res té de notable.

Lo dia 14, à las 9h m., deixava ab recansa lo pintoresch Vidrà, baixant ab 10 minuts al torrent del Caballer, que atravessàrem seguint lo camí avall de sa vorera esquerra; 5 minuts després deixàvam à mà dreta lo camí que và à Sant Pere de Torelló; ab 15 més passàvam lo pont sobre la riera de Collfret, prop del Molí nou. Magnífica situació: exuberància de vegetació en la vall ó sot que atravessa la riera. Als 5 minuts de haver creuhat lo pont, passa lo camí per sobre del Molí del Salt, hont la riera s' llensa per un saltant de uns 30 metres d' altura.

Del Molí del Salt, sempre per entre grans boscos, ab 25 minuts pujavam al Collet de I' Aubaga.

Del Collet esmentat, ab 30 minuts més, sempre per entre boscos, arribàrem à la casa de Salgueda, y de la precitada casa, ab 15, guanyàvam lo Coll de Salgueda.

Desde Vidrà fins al Coll de Salgueda lo camí no pot ésser més deliciós; a cada revolt nova impressió; del Molí fins haver trasposat lo Collet de l'Auba-ga lo camí passa enlayrat, tenint la riera al fondo de la estreta gorja: al entrar en lo sot de la casa de Salgueda s' deixa la riera y la gorja que li serveix de llit, mes no per aixó deixa d'ésser ménos interessant lo quadro, ni las vessants

oposadas son menos rublertas d'esplendent vegetació, coronadas per lo alterós Santuari de la Mare de Deu de Bellmunt, que constantment se veu.

Ab recansa vegí, al girar lo Coll de Salgueda, cambiada la decoració, puig lo camí, apart del panorama bellíssim que ofereix, es bastant pobre de vegetació; los boscos son pochs y los arbres petits y migrats.

Del Coll de Salgueda, ab 1 hora y 15 minuts, baixàvam al poble de Sant Andreu de la Bola, hont dinàrem regularment en lo hostal del Farré de la Bola. (A las 2h t., Th. C.°, 26º; Bar. aner. 695m; alt. 700 m.)

A las 4h t. deixavam lo poblet, baixant ab 15 minuts a la Riera de la Bola (que baixa de Coll de Bracons), en lo lloch de sa confluència ab la de Fornés, que té lo seu origen en la vall de Purcingas, y que també atravessàrem. Seguirem llarch temps riera amunt, passant constantment de una vorera à l'altra, fins que 'ns quedàrem à la vorera esquerra passat Ca 'N Güell, ó sia à 40 minuts de La Bola; 10 minuts después, en front de la casa del Prat de la Bola, trobàrem la Riereta de Ca ' N Paniá, que baixa del Coll de Sant Julià de Cabrera, alli meteix hont se llensa à la de Fornés, que deixàrem ja. Seguint Riera de Ca 'N Panià amunt, internantnos en lo clot per entre frescals prats y gegantinas y atapahidas fatgedas, y ab 55 minuts, per suau pujada, guanyàrem lo Coll de Sant Julià de Cabrera.

La iglesia de Sant Julià de Cabrera, es romànica, y dins no hi vegi res que m' cridés l'atenció.

De Cabrera, voltejant sempre per lo repeu de las alterosas y espadadas cingleres de Cabrera y Ayats, per bon camí de matxos, ab 30 minuts passàvam per la casa de la Tuta, y ab altres tants, à las 7h t., arribàvam à la Rotllada, termenant allí tant agradable excursió.

II.- Al turó de Sant Miquel de Solterra y Serra de Sant Benet (Guillerias)

Lo 29 de Octubre prop passat, à la 1h t. sortia de Breda, ab lo guia del Montseny En Joan Rafeló, (Therm. C. 20º, Bar. aner. 750m .)

A la 1h 30 t. passava per Coll de Norri; 10 minuts desprès per Ca 'N Serrat, de hont, prenent la carretera d' Arbucias fins à Ca 'N Blanch, hont la deixàrem passant à las 2h 45 t. lo riu ó rieral d' Arbucias per un pont de pedra de dos archs, prop de la casa y per sobre quasi tocant à las parets de la meteixa, pujàvam ab 5 minuts à Ca 'N Pujató, de hont, baixant al rieral de Joanet seguint vall amunt contra la corrent de la abundosa riera, à las 3h 10 t. passàrem per Ca 'N Riera de la Pineda, seguint sempre per lo sot del rieral, que atravessàvam sota de Ca 'N Pedrosa à las 3h' 25 t. y dúas ó tres vegadas més fins à Ca 'N Farriol, hont passàrem per derrera vegada la riera per una palan-

ca, deixant la meteixa y sa tant deliciosa vall. Emprenguérem llavors a las 3h 40 t la pujada per cert bastant forta, fins al poble de Joanet, ahont arribàrem à las 4h 10 t.; à corre cuyta vaig visitar sa romànica iglesia, en la qual res hi vegí de particular, y després de refrescar en lo Hostal de cà 'N Camas, à las 4'h 30 t. emprenguérem altra vegada la forta pujada; à las 5h 10 t. passàvam per las Planas d' En Roca, à las 5h 18 t. per Ca 'N Roca y a las 5h 28 per la Roca de la petjada del Diable, hont la tradició atribuheix uns sotets que s' véuhen en la pedra à la petjada del Dimoni. Ab 4 minuts més pujavam al Coll de la Pedra llarga, en lo qual se veu col-locat un Menhir de uns 3 metres d' alsada per quasi altres tants de diàmetre; fa molt temps que, trobantse allí meteix sentat de pla, lo col-locaren en lo meteix camí, dret com si fós una fita, puig ne té la forma. Del esmentat Coll ab 10 minuts més baixàvam a Sant Hilari de Secalm, arribanthi à las 5h 42 t., hostatjantnos al Hostal de ca 'N Garriga, ben servit y económich.

A Sant Hilari vaig fer las següents observacions: 6h t. Therm. C. 6°, Bar. aner. 698m .— 10h n. Therm. C. 1°, Bar. aner. 699m .—Dia 30: 6h m. Therm. C. 0°, Bar. aner. 700m. L' altitut no passarà de uns 800m.

Lo dia 30, a las 6h 20 m. sortia de Sant Hilari, prenent comiat d' En Joan Rafeló, qui s' en torná a Breda, y acompanyat per un guia de una casa de pagès llunyana de la vila, emprenguí la marxa pujant per bon camí entre terras de conreu y boscos de avellaners ab 2 horas a Ca 'N Borrell y ab 30 minuts més a Sant Miquel de Solterra, en qual cim está sentada sobre de rocas pissarrencas la ermita de Sant Miquel, que segons tradició inmemorial, fou edificada per un marino que, trobantse perdut en alta mar, feu vot al seu patró Sant Miquel, si l' salvava, de construhirli un santuari en lo cim de la primera y més alta montanya que distingís. Aquesta fou la de Sant Miquel Solterra, y amaynat lo temporal, lo naufrech desembarcà y s' dirigí à est cim, fenthi construhir la predita ermita. (A las 9h m. Th. C. 5º, Bar. aner. 660m .)

Lo panorama no pot ésser més deliciós y dilatat. Al S. s' oviran totas las montanyas de la Selva y Baix Ampurdà, ab tota la cadena del Montnegre y Corredor y l' mar tancant l' horisont. —Al O. Montserrat, Sant Llorens del Munt, Pla de la Calma ab tota la regió del Montseny, que s' ovira, de la base als cims, produhint aquellas enormes massas un efecte grandiosíssim é imponent; luego Pedra forca y lo Rusch, ab tota la serra de Cadí.—Al N. Puig Mal, Puig del Gegant y Costabona; Bellmunt, Milany, Santa Magdalena de Cambrils, Puigsecalm y Serras de Collsacabra, surmontadas per lo Far, Puig dels Moros y Puig Afra, Ayats, Puig de Rajols y Cabrera. —Al E. lo Canigó, Puig de Bassegoda, Rocacorba, Mare de Deu del Mont y lo extrem dels Pyrineus Orientals, ab Sant Pere de Roda y Rosas, tancant I' horisont la inmensitat del mar ab las illas Medas y lo Golf de Lleó.

Embadalit devant tant esplendent panorama, malgrat d' ésser aquesta ma tercera ascensió, ab suma recansa, a las 9h 20 m. deixava lo pla de la roca hont esta edificada la ermita, à la qual no poguí entrar per estar tancada, baixant ab 30 minuts a Ca 'N Soler de Montsoli, que durant la última guerra civil, segons me digueren, fou hospital dels carlislts. De la dita casa ab 15 m. més vaig baixar à la Casa de las Illas, de hont ab 30 m. vaig pujar a Mas Clavé y ab 10 més al Carbonell. De aquest ab 15 m. baixàrem al Coll de Carós, arribanthi à las 11h m.: alt. aproximada 800m.

Del Coll de Carós vaig pujar ab 30 m. à Porta barrada, ó sia la Montanya de Sant Benet, de quals cims se gosa de un panorama quasi tant dilatat com de Sant Miquel de Solterra, à uns 1.100m d' altitut.

De Porta barrada, ó Sant Benet, ab 30 minuts, vaig baixar al tant renombrat Santuari-parroquia de la Mare de Deu del Coll de Ossor, arribanthi à las 12h m.

Lo Santuari del Coll es, després de Montserrat y Núria, lo més important de Catalunya, tant per lo gran nombre de devots que contínuament lo visitan, com per sa grandiositat y antigüetat. Sa historia està basada en una tradició que no descrich per lo absurda. La iglesia es tota ella de pedra picada ab perfecció, d' estil romànich; fou fundada lo segle X per En Benet de Cabrera pera conmemorar sa victorià obtinguda sobre 'ls alarbs, en qual batalla fou ferit y en lo meteix siti en que caygué ferit sens esperansas de vida, feu edificar lo santuari. Fins l' any 1482 fou aquest convent de Benedictins, baix la jurisdicció del Abad de Amer y desde aquella època es parròquia del Coll de Ossor.

Lo Sr. Rector me rebé ab molta atenció. Tot voltant del Santuari, à més ó ménos distancia, hi ha varias casas, entre ellas lo Hostal; mes en la casa rectoral trobarán bon aculliment y assistència totas las personas ben educadas.

La altitut del Santuari crech que serà de uns 800m., oferint dos magnífichs panoramas locals: un sobre la part superior del rieral, de Sant Hilari y Pla de las Arenas, y un' altre sobre la conca del Ter, vall de Susqueda, cingleras del Far, Sant Joan de Fàbregas y Tavertet.

A la 1h. 30 t. deixava lo Santuari, baixant ab 30 m, a Coll de Nafré y, deixant à ma esquerra lo camí que baixa a Susqueda, per lo de la dreta ab 45m. més baixava à Ossor arribanthi à las 2h 45 t.

A las 3h t. sortia de la vila de Ossor, dirigintme à Sant Hilari de Secalm, seguint lo meteix camí fet en ma excursió à las Guillerías durant lo mes de Juny d'aquest any, rahó per la qual me refereixo á lo en ella dit.

De Ossor a Sta. Coloma de Farnes hi ha 5 horas de camí, atravessant las Serras Orientals de las Guillerías per entre ubagas d' avellaners, castanyers y bosch baix.

A las 6h t. y alguns minuts arribava a Sant Hilari, completament a las foscas desde lo pla de la Fossa de la Minyona, pero molt satisfet de ma excursió. (A las 10h n. Th. C,°4º; Bar. aner. 700m". —Dia 31, a las 5h 50m Th. —0° 4; Bar. aner, 700m).

Lo dia 31 de Octubre, à las 6h m. deixava l' Hostal d' En Garriga; a las 6h 45 m. à la dreta del camí la Casa Nova d' En Corbera y a las 7h 30 m., també a la dreta y a pochs passos, la iglesia romànica de Sant Miquel de Cladells, passant tot seguit per Ca 'N Mataró. A las 8 h 30 m. era a la Casa Nova d' En Bagis; a las 9h 30, poch més ó ménos per entre las dúas casas, Ca 'N Estrada y Ca 'N Sala; 5 m. després en lo Molí d' En Massaneda, arribant per fí à Santa Coloma de Farnes a las 10h hostatjantme en lo Hostal de ca 'N Bou. (A las 2h t. 16°; Bar. aner. 752 m).

A las 3 h deixava la vila ab lo cotxe-diligencia, arribant a las 4h a la estació de Sils, hont vaig pendre a las 4h 30 t. lo tren que m' deixá a la de Breda à las 5 h 15 t.

Barcelona, 6 de Novembre de 1882.

Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana (1882).

Excursió particular a Sant Miquel del Fay y Centellas [1883].

Itinerari. Dias 24 y 25 de Mars de 1883.

Lo dia 24 de Mars prop passat vaig sortir de Barcelona ab lo tren de la 1 ht. (Th. C.° 16º; Bar. aner. 763m.) (meridiá de Madrid.) A la 1 h 45 arribava a Mollet, hont prengui lo tren de Caldas després de una hora y mitja d'espera, A las 4h 45 (hora de Barcelona) arribava á la important vila de Caldas de Montbuy, tant famosa per sas ayguas termals, ja conegudas dels romans, que la batejaren ab lo nom de Acqua Caldense.

A las 6 h deixava la esmentada població, y á las 7 h 5 entrava en lo poble ó vila de Sant Feliu de Codinas, vulgarment dit del Pinyó, una de las més pintorescas y ben situadas de Catalunya é important tant per lo nombre d'habitants (3,000) com per sa indústria de teixits. Magnífichs panoramas. Hostal

ca'N Roget en la plassa de dalt.

Lo dia 25, á las 7 h m. (Th. C. 11º; Bar. aner. 724 m; alt. ± 430 m.) deixo dita vila y segueixo carretera de Moyá amunt fins arribar á una rápida curva, que fa en direcció O. (7 h 10 m.); llavors, prenent lo camí de la dreta, se franqueja al N. lo precipici de una estreta gorja, hont s' admira la laboriositat dels nostres pagesos, que aprofitan los accidents més escarpats pera omplenarlos de terra y conreuharla.

Ab 5 minuts baixo al sot de la font del cigró, y passant la riera per lo plá de una colossal roca, hont I' aygua s'llensa formant una cascata de uns 3 a 4 metres, agafo lo camí que en direcció N. E., per una forta pujada en sa primera meytat, me porta ab 15 minuts, sempre per entre bosch de pins, al espay que s'exten entre las dúas casas de pagès ca'N Paré á ma dreta y ca'N Flaqué a la oposada, situadas una enfront de I' altra a uns 5 minuts de distancia. A las 7h 35, per sota de la última, que deixo derrera, baixo en direcció E. per entre un bosch de pins y alzinas; á las 7h 45 deixo lo torrent a má dreta y a sota meu, arribant á las envistas de Sant Miquel del Fay. Lo camí trenca á la esquerra, pe'l mitj de las cingleras, y de sobte queda un embadalit contemplant á vol d'aucell y á un desnivell de més de 250 metres, tota la deliciosíssima vall. La cascata, ab poètica remor, baixa de salt en salt a fertilisar la vall de Riells y pla de Bigas, y lo Rossinyol, per sobre meteix del Santuari, llensa fils d'or y plata als gorchs del riu Tenes, tal volta pera que las Donas d'aygua del qüento pugan enfïlarhi las perlas de llurs collarets. Es un panorama fantástich, digne del llapis de Dore.

Eran las 8h quan per entre un migrat bosch baixava ab 10 minuts al Molí del Fay, de hont, atravessant lo riu Tenes, m' enfilava per lo camí de la dreta, que, pe'l mitj de la cinglera, me portá á sobre meteix del Santuari, á la vorera dreta del Rossinyol; baixant desde allí, a las 8h 15 passava lo pont de Sota la Caseta, y per lo estret Call que trenca la muralla de cingles, á las 8h 25 arribava al Santuari.

Del gran edifici de Sant Miquel del Fay y de las covas res ne diré, puig tots mos llegidors hauran visitat mes de una vegada eixas incomparables maravellas de la naturalesa.

Eran las 11h del matí (Th. C. 12º; Bar. aner, 722 m; alt. ± 440 m.) quan vaig sortir de Sant Miquel, y pujant cap al estret Call avans esmentat, per hont reb las filtracions del Rossinyol, afluhent del Tenes, que allí meteix ab sa cascata li paga tribut, vaig passar lo pont sobre lo Rossinyol encaminantme á la Caseta; seguint sempre per la vorera dreta del riu, a les 11h 35 passávam per la Cascata de Roca Gironella, hont lo riu se'precipita molt suaument, per un salt vertical de uns 100 metres, com poètica y fantástica pluja de plata. A las 11h

50, seguint per la meteixa vorera, passava per ca'N Cabanyals, deixant á má esquerra lo camí que porta á ca'N Sans; y a las 12h, sempre per la esmentada vorera, passava per Roca de Sau, migrada cascata de uns 100 metres, sobre de la qual s' hi véuhen quatre casas enderrocadas, conegudas per la Ciutat, arribant á las 12h 30 a ca'N Manya (Th. Cº 12°; Bar. aner. 698 alt.± 700m.)

Allí refrescarem ab ayguardent y rosquillas, y á las 12h 45, agafant á pochs passos derrera de la casa la carretera provincial de Sant Llorens Savall a Centellas, encara no inaugurada, la seguírem en direcció E. y N-E. fins que á la 1h arribárem al Coll (alt.±750 m.), tenint á ca'N Taló á má dreta, y un poquet més amunt, á la esquerra, la gran Casa payral del Pou de Sant Marti. A uns 15 minuts y á la dreta de la carretera, en direcció á llevant, s'alsa sobre de un serrat la iglesia de Sant Miquel de sas Perxas ó de dalt. Del Coll baixarem suaument a Sant Martí; la carretera passa molt prop de la iglesia y de un grupo de casas, y després per sota meteix del Castell, que mirat desde baix, sentat sobre Io enlayrat cingle, á uns 200 metres d'alsada, sembla un niu d'águilas, puig no s'ovira altra cosa que 'Is marlets y la torre del homenatje mitj enderrocada.

á la 1h 15 deixávam Sant Marti y baixant sempre y fent curvas y més curvas, á las 2h 15 arribávam á Centellas (Th. Cº 13º; Bar. aner. 718m; alt.±500 m.) Després de dinar á ca 'N Giol, despedí al guia, En Fèlix de ca 'N Roqueta, qui s'en torna á Sant Feliu de Codinas, mentres que jo a las 5h 40 prenia lo tren, que a las 8h n. me deixava á Barcelona.

Butlletí Associacio d'Excursions Catalana (1884).

Excursió particular al Pla de la Garga, serras de Bertí, de Safaja, de Posas y de Gallifa y al alt Vallés [1883].

Lo dia 16 de Desembre de 1883, acompanyat de dos bons amichs, á las 5h 25 matí del nostre meridiá y ab lo tren correu de França, deixávam la estació de Barcelona, cambiant de tren en la de Granollers y arribant á la de Aiguafreda á las 7h 30m.

En la meteixa estació, hont trobárem molta neu congestada, vaig fer á córrer cuyta aquesta observació: Th. C.—1°; Bar. aner. 734m   Alt.±410m.

Tot seguit, acompanyats per En Joseph Capsal de Ayguafreda, guia de la encontrada, á qui tenia avisat per carta que m'esperés en la estació, 'ns posarem en marxa, á peu, seguint la via uns 3 minuts en direcció á Centellas fins á

trobar lo pas á nivell que baixa cap als pobles de l'Abella y Ayguafreda; llavors á pochs passos girarem á má esquerra en direcció O. per un caminet que'ns porta á la vora dreta del torrent de ca'N Oller. Caminant per sobre de la neu que cubría lo camí, seguírem vorera dreta del torrent amunt, per suau pujada y terreno de vinyas; als 10 minuts de la estació deixárem lo torrent; als pochs passos girárem cap á la dreta: als 5 minuts prenguérem un camí, inclinantnos á má esquerra, que 'ns portá á un clap de pinatons; ab altre tant passárem per una vinya; al deixarla, girárem á má dreta prenent lo camí que puja del E. cap al O. en direcció á Ponent y passant durant 5 minuts per terreno erm y luego 10 més per vïnyas y oliveras; pujant per patits y molt desarrollats zigzags, als 3 minuts trobárem un clap de pins; deixant llavors á má dreta un curriol que puja cap á las cingleras del N., seguírem per lo plá camí de la dreta, atravessant vínyas, oliveras y erms y durant uns 10 minuts, en direcció S. passárem per un torrent sech que baixa de la cinglera del Plá de la Garga y que quan plou porta molta aygua y salta per una cascata de uns 40 metres. Del Sot del torrent per vinyas y erms en direcció S. y luego O ab 15 minuts per zig-zags pujárem á la tant cristal·lina com abundosa font del Riuret ó de ca'N Tres quarts; de la dita font per un rapidíssim zíg-zag ab 10 minuts, per uns grahons practicats en la roca del grau del cingle, se guanya la part superior de la cinglera, trobant als pochs passos dela meteixa al entrar en lo Pla de la Garga (gran planura sobre de las cingleres, de bonas terras de conreu, que té uns 15m minuts de amplada per 35 de llargada, poblat per varias casas del terme municipal de St. Martí,) la casa de ca'N Tres quarts. Als 7 minuts de la dita casa passárem davant de la de ca'N Ramon Benet, per entre grans congestas de neu; ab altre tant passárem per ca'N Fabré, de hont, no sens dificultats per la molta neu, ab 18 minuts pujárem á la iglesia parroquial de Sant Miquel de sas Perxas, sufragánea de St. Martí y parròquia del Pla de la Garga, arribanthi á las 9h 20 del matí.

La iglesia, edificada sobre la vora de una cinglereta, es románica de creu llatina y fou restaurada en lo sigle passat, època en que va construhirse la cúpula central. En lo altar major hi vegí un retaule del s. XVII, que m' paregué no tenia cap mèrit, lo tabernacle, del renaixement, no m' semblá lleig ni dolent, malgrat que lo temple estava á las foscas. En la sacristía hi vegérem uns incensaris de coure, d'estil gótich.

En la casa que hi ha al costat de la iglesia, esmorzárem de las provisions que portavam, puig en ella sols tenen vi y ayguardent.

L' altitut es de 800 metres. A las 10h m, Th. C. 7º al sol, y 30 a la ombra; Bar. aner. 695m. Lo pla honte está sentada la iglesia estava completament nevat y la neu glassada arreu.

Lo panorama que ofereix lo plá de la iglesia parroquial, es seductor. S' ovira:

Al E.: tot lo macís del Montseny, de Tagamanent á Matagalls, Agudas y Turó del Home, copiosament nevats; y las serras de las Guillerías, també molt nevadas.

Al N.: Collsacabra, Ayats, Cabrera y Puigsecalm, també ab congestas de neu, y tota la gran cordillera pyrenáyca, que tanca I' horisó, tota blanca y atapahida de neu.

Al S.: la Serra ó Plá de Puigfret, sobre de Bertí, y

Al O.: Coll de Posas, St. Sadurní de Gallifa y St. Llorens del Munt.

De Sant Miquel sas Perxas, caminant sempre ab neu fins á genoll, ab 15 minuts, per boscos dc pins y alzinas, baixárem á ca'N Soler del Coll. De la casa ab 5 minuts, seguint las congestas, baixárem al torrent del Soler del Coll, de hont trepitjant neu per bosch de pins y alzinas en direcció S., ab 5 minuts anárem al Sol de la Vall de St. Miquel. Atravessárem lo torrent, tot ell cobert per grossas congestas y ab 15 minuts per entre pins y alzinas, trobant molta y molla neu en las ubagas, pujárem á la casa de Bellavista Nova (alt.±800m). De la esmentada casa ab 5 minuts baixárem al Sot de Coll de Nou, de hont ab 10 minuts pujárem al Coll dels Oms (alt.±850m.) Del Coll ab altre tant pujárem al Serrat dels Oms ó de Barnils, punt culminant de las Serras de Bertí, (alt.±920 m.) A las 12h m. Th. C. 8° á la ombra y 13° al sol; Bar. aner. 685m.

Del Serrat dels Oms ó de Barnils, ab 10 minuts, trobant ménos neu que en las vessants oposadas, baixárem á la casa de Barnils de Bertí, (alt.±860m.) De la casa ab 15 minuts, baixárem á la iglesia parroquial de Bertí, prenent allí comiat del excel·lent guia, En Joseph Capsa), quí se n' torná á Ayguafreda.

La iglesia de Bertí fou primitivament románica de volta de canó, pero son interior ha sigut renovat ab pèssim gust; res hi vegí digne de atenció com no sia una bacina de captar, gòtica, enterament igual á una de las cinch ó sis que s' conservan en la iglesia de Tagamanent. (Alt.;±800m.)

De la iglesia ab 1.0 minuts, trobant encara fortas congestas en las ubagas, passárem per sota lo Serrat de Carós; del Serrat de Carós, baixant ab pochs passos al Sot del meteix nom, pujárem ab 10 minuts al Coll de Soler, y per plá camí ab 10 minuts, baixárem suaument á la casa del Soler de Bertí (alt.±800 m.)

Desde la iglesia de Bertí fins á ca'N Soler, lo camí sempre passa per boscos de migrats pins, alzinas, bruchs y erms; si la naturalesa no ha sigut allí gens pròdiga, en cambí constantment se gosa de un esplendent panorama sobre las

cingleras de St. Miquel del Fay, la dita vall, lo plá de Bigas y de Santa Eulária y lo alt y baix Vallés, fins al plá de Barcelona.

Del Soler de Bertí per plá camí, trobant encara algunas congestas de neu, baixárem suaument ab 25 minuts á ca'N Guitzo, y ab 10 més, més rápidament, al riu Rossinyol, que té son origen en los serrats dels Oms y de Bertí y s' llensa á Sant Miquel del Fay per lo salt ó cascata de sobre lo Santuari. Atravessantlo pujárem a ca'N Cabanyals ab 5 minuts; segueix lo camí per suau zig-zag y s' puja ab 15 al Collet de la Creu del Sarrá, de hont planejant se va ab altre tant á la Casa Nova del Torrent; de aquí ab 10 minuts se baixa al torrent Rovira, que s' atravessa, pujant dret al Culell ab 5 minuts de plá y avall ab 10 al Sarda, y per lo meteix pla camí ab 5 minuts á ca'N Torrent. Se passa lo torrent Espluga y arribem als 10 minuts al poble de SI. Quirse dc Safaja, qual iglesia no poguérem visitar per ésser tancada. (AIt.±600 m.)

Del Soler de Bertí fins á St. Quirse constantment se passa per pinedas y alzinars, erms y quintanas; en tots los sots y ubagas encara hi trobárem bastanta neu glassada.

Després de haver fet un refrigeri en I' hostal de ca'N Tersó, á las 3h deixárem lo poble de St. Quirse de Safaja atravessant la riera del meteix nom, que á St. Miquel del Fay, hont forma capritxosa y poètica cascata, pert lo nom de St. Quirse, per lo de Riu Tenes: del llit del riu, luego de haverlo passat per entre boscos de roures, alzinas y pins, pujárem á la grandiosa y luxosa casa del Badó de St. Quirse (alt.±700 m.)

Del Soler de Bertí s' pot variar lo itinerari, baixant ab 15 minuts á ca'N Onyò de Bertí, de qual casa ab 30 s' baixa per sota de la Caseta de St. Quirse al pont de St. Miquel del Fay, sobre del riu Rossinyol, de hont girant á la esquerra per lo estret pas tallat en la roca que dona accés á la vall de Riells, qual passatge es conegut per la rampa, se baixa ab 5 minuts al Santuari de St. Miquel del Fay.

Lo día 17 á las 7h m. feya aquesta observació: Th. C.—3º; Bar. aner. 702m; alt.±700 m.)

A las 8 h m., després de agrahir llur hospitalitat als propietaris de la rica casa del Badó de St. Quirse, mos amichs de molts anys, emprenguérem la marxa, guiats per En Pere Vidal Frarecó, que vingué de St. Feliu de Codinas á buscarnos. Als 5 minuts passarem per la gran casa de Posas: ab altres 5 baixárem á la carretera de Mollet á Moya, que seguírem 3 minuts en direcció S. fins á Coll de Pasas, hont, girant á la dreta en direcció O., pujárem ab 2 minuts á las tres casas del Maset; per derrera de las meteixas y per las quintanas seguírem lo camí sens variar de direcció fins á trobarne un de carros ques' divideix

prompte en dúas seccions. Deixárem la de má dreta y prenent l' altra que puja bosch endins, per entre alzinas y pins en direcció O., ab 30 minuts arribárem al Coll ó Collet de las Termas, de hont s'ovira un dels panoramas més encisadors y fantástichs que la imaginació de un artista puga concebir. La vista s' extasia contemplant al fons de la vall las grans afraus de gegantinas alzinas y pins borts, que semblan apuntalar las enlayradas cingleras; es lo Sot de la Roca de Gallifa, plé de feréstegas sombras, encatifat de verdas molsas y pintadas flors silvestres y regat per cristallinas fonts, que de salt en salt y de gorch en gorch van á formar la deliciosa riera de la Roca que té origen en lo Collet de St. Sadurní y que després pren lo nom de Riera de Caldas, un dels afluents més importants del Besos. Dita vall está coronada al O. per los alterosos cingles de St. Sadurní, al E. per las cingleras de la Serra de Berenguer y al N. per las de las Termas.

Del Coll de la Terma s' gosa de un panorama tant bonich com dilatat. A S. s'oviran los Turons de Solanas y del Farell, lo primer completament dominat, com també tota la cordillera de la Costa, desde lo Turó de Parpés fins al de Moncada, tancant l' horisó lo mar ab Montjuich; al O. los capritxosos cingles de St. Sadurní de Gallifa, coberts de verdor y coronats per la románica ermita de St. Sadurní; al E. las Serras de Bertí ab lo Montseny tot ell nevat; y al N. Moyá y lo Pyrineu, tot blanch de neu. L' altitut del Collet es de uns 800 m.

Del Coll seguírem per pla camí, lo de carros que passa per sobre de la cinglera, dominant sempre las afraus de la tant xamosa vall de la Roca, pujant y baixant suaument y serpentejant per entre bosch d'alzinas y pins borts. Als 30 minuts passávam per lo Sot de la Ubaga; atravessant lo torrent sota de la casa de Las Casas y girant en direcció S. pujárem á la grandiosa y rica casa de las Pujadas, edificada en la vora de la cinglera, á uns 900 m. d'altitut, de la qual se disfruta també de un panorama encisador.

Prenent comiat dels propietaris de las Pujadas, ab moltas mercès per la fina atenció y obsequis que 'ns dispensaren en la curta estada que férem á la casa, á las 10 h 45 la deixárem, baixant ab 5 minuts á la casa de las Pujadetas y ab 10 més al Torrent de las Pujadetas, que atravessárem, pujant luego en direcció S. y després O. per un camí molt enlayrat que serpenteja per sota la cinglera entre alzinars y pinedas. Ab 20 minuts desde lo torrent arribárem al Coll ó Collet de St. Sadurní de Gallifa, hont té propi origen la riera de Caldas, puig en la vessant N. naix la de la Roca y en la del S. la de Gallifa y abdúas, al reunirse sota deI Farell en lo sot de las Alias, forman la de Caldas. L' altitut del Coll de St. Sadurní es de 860 m. aproximadament.

Del Coll de St. Sadurní ab 10 minuts, per un rápit y accidentat curriol en direcció E., pujárem al cim de las cinglera; hont está edificat lo Santuari de St.

Sadurní de Gallifa, de fábrica románica, que trobárem tancat. De allí dalt á uns 950 mt de altitut, se disfruta de un dels panoramas més encisadors y dilatats de Catalunya. Vista á vol d' aucell de la xamosa vall de la Roca y de la tant rica com alegre de Gallifa ab son Castell als peus. Al E. s'ovira tota la Serralada de Bertí; la gran regió del Montseny, desde Tagamanent y Plá de la Calma á la Creu de Matagalls, Agudas y Turó del Home; las Serras del Montnegre, Corredor, Parpés y St. Matheu sobre la costa y la mar esplendorosa. Al S. s' extén lo rich Vallés, ab la Cordillera del Tibidabo, del Besòs al Llobregat, Montjuich y la mar tancant l' horisó. Al O. St Llorens del Munt, Turó de Moncau y Montserrat; y al N. la casa dels Plans, la de la Caseta, la de las Pujadas, la Serra de Coll d' Ases, la gran cordillera del Pyrineu y Puigsecalm, Cabrera, Ayats, Collsacabra y Guillerías.

De la ermita, desfent camí, baixárem ab 6 minuts al Coll y desde que I' girárem ja no vegérem més que algunes congestas molt petitas. Del Collet en direcció S. per un curriol que serpenteja entre atapahit bosch d' alzínas y roures, baixárem ab 10 minuts al siti hont bifurcan los camins de Gallifa y Sobregau. Deixant lo primer que baixa sol avall cap al poble, prenguérem lo que de plá en plá passa per sota la cinglera per entre boscos de pins y alzinas y ab 20 minuts fórem á la grandiosa casa de Sobregau, la mellor y més gran de tota la encontrada á moltas horas á la rodona, ab aspecte de castell feudal, habitada per son propietari mon bon amich lo entussiasta catalanista D. Pere de Sobregau, persona molt ilustrada, hospitalária y amable, que 'ns obsequiá ab un esplendit dinar.

Lo castell-palau de Sobregau, que aixís dech caIificarIo, está siluat á 650 m. d' altitut aproximadament.

Me cridáren l' atenció los para-pedregadas ó deselectrisadors, col·locats en tots los punts culminants de la cinglera, desde St. Feliu de Codinas fins més enllá de Gallifa, pera preservar de la pedra que tots los anys destruhia las cullitas y que, efectivament, desde que s' col·locaren fa ja tres anys, may més ha tornat á fer mal. Los esmentats aparatos, los primers que s' posaren á Catalunya y á Espanya, fóren col.locats per la casa Dalmau, de Barcelona.

De la casa de Sobregau, se poden fer las següents excursions, modificant l' itinerari. Totas las he fetas no una sino moltas vegadas.

1.ª) —Deixant lo poble de Gallifa á ma esquerra, en lo sot ó fondo de la vall del meteix nom, se baixa á la carretera de St. Feliu á St. Llorens, ab 10 minuts; prenentla en lo meteix pont de las Mayolas, se segueix en direcció a St. Llorens durant 2 kilómetres y 200 m., deixantla al acabament del Pla de las Forcas y prenent llavors lo antich camí-ral de Sabadell a Moya, que passa per lo cim de la Serra de la Codina, fins al siti conegut per lo mal grabó (que

dista uns 25 minuts de la carretera), de hont en direcció S. se baixa ab 20 minuts á la antígua y espayosa casa de Cadafalch, situada á uns 650 m. d' altitut aproximadament.

De aquí per lo Coll de Cadafalch y un bon camí de carros, que serpenteja per las vessants O, de la serra del Puig de la Creu entre boscos de pins y alzinas, ab 1h s' va á la gran vila de St. Esteve de Castellar y d' allí ab poch més de una hora, á cada tren un cotxe porta (crech que per tres rals) á la estació de Sabadell.

2.º) —De la casa de Sobregau y baixant també al pont de las Mayolas, segueix la carretera un kilómetre y 300 m., fins al punt anomenat Corral d'en Brossa; de allí se segueix en direcció E. lo antich camí de St, Llorens á St. Feliu, fins al Collet del Castell, que s' deixa, y per una rampa empedrada s' guanya lo cim hont estava sentat lo Castell feudal de Gallifa. No queda d'ell més que la capella, d'estil romanich, si bé ab altars barrochs: també conté una antígua sepultura, que sens dubte debia pertányer als senyors del Castell. La altitut de aquest es de uns 650 m.

3.º) —Del esmentat pont de las Mayolas en direcció á St. Llorens, seguint sempre la carretera, ab una hora y mitja se poden caminar los 7 kilómetres que hi ha fins á la vila de St. Llorens Savall. De aquesta ab 2h y mitja poden ferse los 12 kilómetres que la separan de St. Esteve de Castellar, hont pot péndre' lo cotxe que va a Sabadell, si no s' vol aprofitar la tartana, que hi va directament desde St. Llorens.

4.º) —De St. Llorens se pot prolongar la excursió passant per ca'N Dalmau, antígua y gran casa de pagès, per la font de Sta. Agnés y per la Cova del Drach, pujant ab 5h al Santuari de St. Llorens del Munt (alt.±1120 m.), un dels mellors panoramas de Catalunya. Gran (relativament) iglesia románica, que fou antich convent de Benedictins. En las habitacions del costat del Santuari lo excursionista trobará algunas cambras ab llits; lo P. Joseph, frare llech que fa de guardiá, serveix bon menjar y per cert gens car. Del Santuari, passant per sobre de ca'N Poble y per ca'N Girbau, ab 2h se baixa al poble de St. Feliu del Recó y ab mitja hora més á la vila de Castellar.

5-º) —Del Santuari s' pot prolongar encara la excursió, baixant per la Cova del Drach, girant alli cap al O. y passant per lo Hostal de la Barata y lo poble de Bacarissas, ab 3h se pot anar á la estació de Monistrol de Montserrat.

A las 3h 30 de la tarde, ab recansa, preníam comiat de D. Pere de Sobregau, de son instruhit hereu y de sa amable esposa, D.ª Dolors Robert de Sobregau, que tant esplèndidament nos obsequiaren, y baixant per lo tortuós cami del Mal Grau, ab menos de un quart d'hora fórem á la carretera de St. Llorens á

St. Feliu de Codinas. Prenguérem llavors un caminet que en pochs minuts nos portá per rápida baixada á la románica iglesia del poble de Gallifa, en la qual res vegí de particular.

Desfent lo camí fet, tornárem á pujar cap á la carretera, y á las 4h y minuts emprenguérem lo camí en direcció S-E, y lüego al E. cap á St. Feliu de Codinas, hont arribávam completament á las foscas á las 6 h de la tarde. Allí nos deixá lo guia Frarecó. Nos hostatjárem en lo Hostal de ca'N Roget, lo mellor de St. Feliu, situat en la plassa de dalt, qual altitut calculo aproximadament en 400 m.

Lo dia 18, á las 7 h m., lo Th. marcava -3° C. y lo Bar. aner. 727 m.

A las 7h 5m. sortíam del poble sens cap guia, per la carretera que baixa á Caldas de Montbuy, la que deixárem á las 7h 15, al ésser á las últimas casas de aquell. Prenguérem llavors lo deliciós camí de má esquerra en direcció E.., que planejant suaument puja sempre per las carenas entre vinyas y conreus, portantnos ab 45 minuts al enderrocat Castell de Montbuy, qual altitut calculo en uns 460 m. Del Castell, deixant lo camí de Granollers á la esquerra, desfent camí retrogadárem á la carretera de Caldas, girant á la dreta y enfront meteix de las casas del últim carrer de St. Feliu, á las 9 15 preníam lo camí de la gran y antígua casa Senyorial de Villar, que es la primitiva del poble ó vila de St. Feliu, en la qual se conserva encara en peu una torre de la edat mitjana. A las 9h 25 la deixávam, saludant al pas á son amable propietari D. Joan de Montagut y de Villar; á las 9h 40, havent passat baixant sempre per entre conreu, vinyas y bosch, deixávam ca'N Maynou de Bigas; atravessant un torrent, pujárem á sa vorera oposada ó sia la esquerra y per vinyas, conreu y bosch á las 10h baixávam á las casas de la Torre y á las 10 h 10 arribávam á las Barbotas, qu' es un gran naixement d' aygua que brolla de una roca al mitj del riu y surt ab tanta abundáncia, que ella per si sola alimenta las dúas terceras parts del riu Tenes .

Atravessantlo per sa vorera esquerra, seguírem corrent avall per bon camí de carros, passant per las casas de las Ferrerias, ca'N Corominas y Molí d' En Barri de Bigas; atravessant altra volta la riera ó riu, passárem per sota de ca'N Onyó, ca'N Maspons de Sta. Eulalia (11h 30 m), y per ca'N Canyellas (11h 50), hont prenguérem la carretera de Caldas y seguint la meteixa, á las 12h 40 arr-bávam a Granollers, terme de nostra agradable excursió, la que recomano a mos companys excursionistas.

A Granollers dinarem molt bé en la fonda del Vallés y a las 2 h 40 t. marxávam ab lo tren mixto, arribant a Barcelona á las 3h 50.

Butlletí Associacio d'Excursions Catalana (1884).

Excursió de Sardanyola a Sant Joan d'Horta per Sant Iscle de las Freixas [1884].

8 abril de 1884

Ab mos amichs D. Carles Garcia Vilamala y D. Emili Borrell, á las 6.25 matí del nostre meridiá, deixárem Barcelona per la línea del Nort. A las 7.10 m. posavam peu á terra en la estació de Sardanyola, emprenent tot seguit la marxa por la carretera, que arrencant de la de Barcelona á Tarrasa, sota meteix de la citada estació, porta a San Cugat, a Rubí y al Papiol, en direcció N O. y O.

Entravam al poble de Sardanyola a las 7.20 m. y envers mitj carrer, un xich mes amunt, á ma dreta, quasi enfront del carrer de Sta. Maria, pochs passos encara mes amunt, nos deturavam a can Pere Sauló que es l'hostal, a fi de desdejunarnos. Deixavam l'hostal á las 7.35 embocantnos en l'esmentat carrer de Sta. Maria, en direcció S. Acabat Io carrer seguírem per la meteixa direcció y després cap al S E. un caminet que per entre camps y vinyas puja á la casa-torre de can Giralt que deixáram (7 h. 45 m.) á má esquerra seguint després un caminet ó corriol que á travérs de las vinyes baixa en direcció S. cap á la vall d' enfront, deixant é má esquerra (7h 47) un camí que per entre vinyas també puja al cim del serradet de Can Giralt. Als pochs passos trobárem un camí de carros, de conreu de las vinyas, que seguirem en direcció S E. Trobárem després (7h. 56m.) la carretera que desde Ia estació de Sardanyola porta ab 20 ó 25 minuts á la grandiosa casa, pròxima, de Canaletas ó sia al S., baixant ab dos minuts al llit de la important riera de Sant Cugat, fort afluent del riu Ripoll, la qual té son origen en los sots de Sant Medí y de Collserola, en los de can Boba y de can Cases y en lo collet y serradets E. y N. de Valldoreix. Atravessárem la esmentada riera en direcció S., passant (7.59) per sota de la gran casa esmentada. A pochs passos y enfront s' ovira al mitj d'un camp, voltada de xiprés, una iglesieta que es la capella de la casa. A má dreta deixárem (8h.) la carretera que puja y termina a la casa, y prenguérem un camí á má esquerra ó sia al S E. tenint a la meteixa má vinyas, y á la oposada, un grandiós y atapahit bosch de gegantins pins y de feixugas y colosals alzinas. Tot seguit (8h. em.) deixávem á la dreta la carretera ó cami que ab dos minuts porta a can Codina que s'ovira al S O. y prenguérem lo canmí de carros, que primer en direcció E. y després S E. per entre boscos de pins, baixa á la riera de can Coll, afluent de la de Sant Cugat, la qual té son orígen en los sots de can Sardá del Bosch y nort del coll de Valldaura.

Al arrivar á la vorera esquerra de la riera (8 h. 10 m.) deixárem allí la carrete-

ra que 's pert en lo llit d' aquella y seguirem per breu moment per dita vorera amunt, ó sia cap al S., atravessant després á la vorera dreta y agafant un caminet que segueix pel meteix costat de la pròpia riera por entre grans boscos de geganteschs pins. Tot seguit (8 h. 13 m.) deixavam á má dreta Ia citada riera de can Coll á pochs passos del lloch ahont reb lo tribut de la riera de Sant Iscle. Atravessárem aquesta (8 h. 13 m.) prop de dita confluència seguint la direcció S.. y desprès S E. y 'ns endinzárem en un gran bosch de pins y algunas alzinas, per la vorera esquerra de la mateixa riera, que tornárem á atravessar (8 h. 16 m.) pujant per entre bosch sempre d' altíssims pins y alzinas. A má esquerra (8 h. 18 m.), ó sia al E., hi deixárem lo camí de carros que puja bosch amunt y que es lo que arrencant de can Coll de Sardanyola perta á Moncada. Tot seguit prenguérem lo camí de la dreta que baixa á la riera, que per tercera vegada (8 h. 19 m.) tornárem á passar. La riera de Sant Iscle te son origen en los sots de la Ventosa y Forat del Vent. Passada Ia riera pujárem per un camí de carros en direcció S E. passant (8 h 22 m.) per la bonica y grandiosa casa-torre de can Catá que pertany á D. Leopold Gil de Barcelona. Desde aquesta casa seguirem lo camí, en la meteixa direcció y á las 8 h. 25m. arrivavam a la iglesia de Sant Iscle de las Freixas, abans parroquial, situada al centre de la vall, ab la rectoria y altras cinch casas. Altitut aproximada 120 metres.

En la rectoria, vehina á la iglesia, hi trobará I'excursionista bon uculliment per los masovers que la habiten, que podran facilitarli pa, vi, ous y pollastres ó gallinas.

La iglesia de Sant Iscle es d'origen románich, en sa primitiva fábrica. Es de creu llatina y feta á volta de canó.

Té tres altars, lo major ab un retaule del sigle XVII al XVIII, de molt poch mèrit. Més dolents son encara los dos altars dels costats un á cada ábside; la pica del baptisteri y la del aygua beneita son també de escás mèrit. La fatxada es tota llisa, emblancada y sense cap adorno, La porta es d'arch pla ú horisontal. Remata la fatxada lo campanar de punta, ab tres finestrals de front ab las respectivas campanas. Lo unich recomanable es l' ábside d'estil románich. Fins al any 1880, en que fou suprimida, era parròquia la iglesia de Sant Iscle; ara es sufragánea de Sardanyola. Celebra la festa major, que es la del poblet, que té unas 15 ó 20 casas encampadas y forma part del terme municipal de Sardanyola, per Sant Iscle y Santa Victoria.

A las 10 y 15 minuts deixavam la rectoria, atravessant, als pochs passos, sota meteix de can Fermí, un pont sobre Ia riera que baixa del coll del Forat del Vent. Deixarem a má dreta lo camí de carros que baixa al llit de la meteixa riera y prenguérem lo camí de má esquerra que puja cap al S E. y S. arrivant

á las 10'80 minuts á la gran casa de can Llosas, altitut aproximada 160 á 170 metres. Seguírem lo camí de carros per darrera de la casa, pujant per ell cosa d' un minut en direcció S E., lo deixarem desprès, donchs que baixa cap al torrent ó riera, y prenguérem un caminet ó curriol accidentat que per bosch baix puja cap al S E.;seguint en amunt trobárem vinyas á má dreta. Als 5 minuts de la casa, o sia á las 10'35 m., lo camí, que ja té tant sols vinya á una y altra part, gira cap al S. seguint en pujada, pero més suaument. Després lo camí 's divideix en dos, (10'40 m.) lo que 's deixa á má dreta, al S., que baixa al torrent ó riera y lo de má esquerra cap al S E., que seguirem, pujant sempre per entre vinyas fins á un collet (10 h. 43 m.) ahont deixárem á má dreta un curriol que puja serrat amunt en direcció S. Seguirem lo camí de má esquerra que continua en direcció S E. pujant suaument entre vinyas fins al coll de la Ventosa (10 h. 58 m.), altitut aproximada de 290 a 300 metres. En lo meteix coll hi ha una petita casa á la inglesa, tancada, que pertany al propietari de tots aquells vinyals, qui sol habitarla en la temporada d' estiu.

Del coll de la Ventosa per un camí que baixa en direcció S. E. tenint á alguna distancia á la dreta, sota del camí, al fons d' una vall la casa de can Masdeu, se baixa ab vint minuts á la riera del meteix nom, deixant a can Guineueta á má esquerra y á can Sant Genís á má dreta. Passada la riera y pujant per un caminet en direcció S. y á un minut ó dos de la riera 's troba la carretera que de Sant Andreu de Palomar porta á Sarriá: ab tres quarts d' hora escassos se baixa per la meteixa á Sant Andreu y ab deu minuts en direcció oposada á Sant Joan d' Horta.

Del coll de la Ventosa pel camí de ma dreta en direcció O., en 15 minuts anárem per la carena al coll del Forat del Vent, altitut aproximada 320 á 325 metres.

Del coll del Forat del Vent pel camí que baixa cap al S., passant per can Notari y can Jaumar ab 15 ó 20 minuts se baixa á Horta.

Del coll citat seguim lo camí de la carena, en direcció també O. anárem en cosa de 20 minuts al coll ó Portell de Valldaura, altitut aproximada 325 á 330 metres.

Del Portell de Valldaura pel camí que baixa al S., passant por lo Laberinto ab 15 ó 20 minuts tot lo més, se baixa á Horta.

En lo coll al N N O. bifurca 'I camí ab lo que vé també de Sardanyola per can Coll, y can Sardá del Bosch.

A las 11 horas y 35 minuts deixavam lo Portell de Valldaura seguint un direcció S O. y O., la carena. A las onze horas y 35 minuts passavam pel turó de Santa Maria, altitut aproximada 450 metres. Arrivavam a las 12 al coll de

Sant Geroni, altitut aproximada 400 metres deixant al N., a má dreta lo camí de ferradura que per Sant Medí y can Borrell porta á Sant Cugat ab una hora y mitja. Seguirem la carretera de Sant Cugat uns 2 minuts escassos, per lo plá de la carena, prenent després un camí que en direcció S O. puja per entre bosch, passant per Collserola, altitut aproximada 470 metres, á las 12 horas y 10 minuts. Per allí hi passa lo camí de Gracia á Sant Cugat que dista una hora y mitja. Creuárem dit camí pujant per un curriol, sempre en direcció S O. y S. y á las 12 y 6 minuts arrivavam al cim del Tibidabo, altitut de 530 a 535 metres, y seguint la meteixa direcció baixarem al restaurant ó fonda d'en Baldiró; arrivanthi á las 12'30, terminant allí tan agradable excursió.

Memorias de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas (1884).

Excursió particular a Castellcir y Sauva Negra [1884].

(Novembre de 1884)

Es tant lo que he sentit parlar del Castell feudal de Castellcir y de la xamosa Sauva Negra, que vaig decidir férhi una excursió. Ab tal motiu, lo día 17 de Novembre se 1884 vaig sortir de Barcelona per la estació del ferro-carril de França, á la 1 h 24 tarde del nostre meridiá; á las 2 h 6 t. baixava á la estació de Mollet pera pujar al tren de Caldas de Montbuy, hont vaig arribar, si mal no recordo, á las 3 y minuts. En la meteixa estació de Caldas de Montbuy vaig pujar á la tartana de Moyá, que á las 3 h 30 t. s' posava en marxa, arribant á las 4 h 30 t. a la pintoresca vila de Sant Feliu de Codinas, hont vaig deixar la tartana, que seguí amunt son camí cap á Coll de Posas, Castelltersol y Moya.

En la meteixa plassa hont vaig baixar vaig pendre hostatje en lo hostal d' En Roget, que té merescuda fama de tractar bé al viatger, y tot seguit vaig enviar a buscar á n' En Pere Vernet (a) Frarecó, ex-guía del general Martinez Campos, que coneix tot Catalunya pam á pam; ab qui convinguérem empendre la excursió desde Sant Feliu, fixant la sortida pera las 6 del matí del endemá.

En efecte, lo día 18, á las 6 h m, deixávam las últimas casas de la vila, pujant carretera amunt cap a Coll de Posas. A trench d'auba, gosárem del esplendent panorama del Vallès oriental, encara que a mitjas, per trobarse cobertas totas las valls inferiors de vaporosas boyras, que dibuixavan totas las sinuositats del terreno y marcavan lo curs de las rieras y torrents desde llur orígen, en la

part superior de las montanyas, fins al plá. A las 7 h m. arribávam á Coll de Posas, (á uns 700 m . apr.) y sortía lo sol il.luminant esplendorosament un dilatadíssim panorama.

La serra de Coll de Posas, es la continuació de las de Bertí (que arrencan del Congost), prolongantse per las de Sant Sadurní de Gallifa y de Coll d'Ases fins á la montanya de Sant Llorens del Munt, formant la línea divisoria que separa lo Vallés de la regió de la Montanya.

Al creuhar la serra de Coll de Posas deixárem lo Vallés per la Montanya; á pochs passos del Coll, als tres minuts, tot lo mes, d' haver passat per la fita del kilómetre 25, deixárem la carretera per un curriol, en direcció N., quedant á ma dreta lo camí de carros que conduheix á las duas grans casas de Posas y Badó de Sant Quirze. Lo esmenlat curriol, que passa baixant suáument per entre boscos de pins, roures y alzinas, fent algunas ondulacions cap al N. y N.E., nos portá ab 20 minuts al pintoresch poble de Sant Quirze de Safaja, després de atravessar la riera de Salt-Gener, que sota meteix del poble s'ajun-ta ab la més copiosa de Castellcir, perdent llavors totas dúas llurs noms pera pendre lo de Sant Quirze, que deixan també luego á Sant Miquel del Fay, després d' estimbarse en la poética cáscata, hont pren lo nom de Riu Tenes.

La situació de Sant Quirze de Safaja no pot ésser més pintoresca. Aquest poble está edificat en la part superior de una cinglera, de uns 30 á 40 metres d' alsada, per lo menys, sobre lo nivelI de las dúas rieras que quasi l' cenyéi-xen; tindrá 400 metros de llarch per 100 d'ample, extenentse de O. á E. Se compon de un sol carrer de unas 25 casas, y de la iglesia, que situada en lo extrem E. ab son revingut campanar, fa lo efecte de un tren parat, simulant la iglesia la locomotora, y las casas, totas de igual alsada, los vagons. Sembla que aquesta i.lusió es bastant general.

Es la iglesia de construcció moderna y res hi vegí que m' cridés l' atenció (alt. apr. 600 m.)

En l' hostal de Can Tersó férem pá y trago, y á las 8 h m. deixávam Sant Quirze, atravessant la riera de Castellcir, quina vorera dreta remontárem, pujant ab 20 minuts á la gran Casa Puig Domenech, de Castellcir; llavors seguint sempre lo meteix camí de carros, girant a la esquerra en direcció O., als 5 minuts passárem un copiós torrent afluent de la esmentada riera pera tornar á girar á la má oposada al E., arribant pujam suáument, á las 8 h 45 m., á la casa de Vilardell, ovirantse á l' altra vorera la grandiosa de Can Bosch de Castellcir. Als 15 minuts de Vilardell, ó sia á las 9 h m., passávam per Can Sans de Castellcir; á las 9 h 5 m. per Can Vileta, sobre del Molí den Bosch; á las 9 h 8 m. creuhávam la riera, y á las 9h 12 arribávam á la parroquial iglesia de Castellcir, que no poguí visitar per trobarla tancada y haventse ausentat los

senyors Rector Vicari pera assistir á uns funerals en la vehina iglesia de Sant Quirze. Mirada per fora m' paregué románica, demostranthp aixis son curt y revingut campanar, cobert per una primitiva teulada.

De la iglesia retrogradárem cap á la vorera oposada, y seguint riera amunt, á las 9 h 25 m. passárem per Can Toxa, casa acreditada per la elaboració de formatges tendres, ó sia de llet de ovella. Seguint la meteixa vora dreta, a las 9 h 35 m, arribárem á la Torrassa dels Moros, nom ab que la sencilla gent de la encontrada ha batejat una alta torre gótica, avuy derruhída, que serví un temps de defensa avansada del Castell de Castellcir, y que s' diu protegía la boca de una mina que sortia del meteix. Sota de la torra y tocant al jas de la riera, hí ha una escletja coberta per brossa, que, segons diuhen la gent dels encontorns, era la boca de sortida de dita mina.

Pe 'l peu de la Torrassa dels Moros atravessárem per última vegada la riera, y per fatigosa y rápida pujada entre alzinas y roures, á las 9 h. 55 m. arribárem al cayre de la cinglera, hont está edificat lo Castell feudal de Castellcir.

Una ampla escala, tallada á pich sobre lo cingle, al O. del Castell, y composta de 40 ó 50 grahons trabats per una barana de pedra, dona accés al edifici. Un arch rodó, obert en lo cos central, ó sía en la intacta y enmarletada torre del homenatje, dona entrada al vestíbul, pessa de uns 30 pams en quadro y de volta de pedra de arch apuntat, en la qual s'obren dúas portas laterals. La de la esquerra (N.) dona pas a una gan part del edifici, destinada un jorn a habitacions, y ara sols á corrals y quadras, passadas las quals un pati conduheix á la capella, que m' sembla románica y en la que, si bé consagiada al cult, sols hi ha un retaule primitiu, molt dolent, de Sant Martí y una Mare de Deu de fusta antigua de uns tres pams. Aquesta capella, situada en lo extrem N. del Castell, está voltada per la muralla ab marlets y lladroneras, que domina lo cingle. La porta de la dreta (S.) dona ingrés a la gran cuyna, menjador y altras espayosas habitacions, ara ocupadas per lo amable masover y sa familia. Un pati al S. dona surtida á la enmaletada muralla, bastant malmesa y surmontada per dos quadrats torreons, enderrocats en sa part superior; lo últim está sentat en lo extrem S., avansant sobre lo buyt del precipicí.

Las habitacións que vaig recórrer, son grans y s' componen de planta baixa, primer y segon pis; en ella sols me cridaren I' atenció dos brassos de pedra toscament esculpturada de uns 4 pams escassos, termenant ab una cara rodona, probablement ménsulas ó sustentáculs de la llamborda de una lladronera, en la part occidental del Castell prop de la capella, que l' actual propietari feu arrencar tement que cayguéssen al fons del abim. En la part O., á més de la escala de pedra practicada sobre del cingle, sols se véuhen Ios tipichs marlets de la torre del homenatje y algunas finestras góticas, ab archs, llindas y em-

pits, de pedra picada. Al E. varía lo punt de vista, mes en conjunt s' oviran los meteixos detalls.

Lo extrem Nort de la cinglera té molta semblansa ab Rocacorba, puig la roca forma una gran bauma, y com la del Santuari sobredir, simula una proa de barco: tal volta tement que algún terratrémol fes oscilar lo cingle y per consegüent lo Castell, se construhíren dúas sólidas agullas de pedra pera sostellir la roca en lo indret hont es més profunda la bauma.

Lo repeu del cingle, qual altura deu ésser de 20 á 30 metres, estava voltat antiguament de fortas murallas que formavan lo primer recinte; avuy quasi totas ellas jáuhen per terra, y lo que un jorn fou defensa inexpugnable, ara está convertit en corrals de bestiar de llana y bovi, ja que ab las parets que restan en peu, los enderrochs, fusta y algunas teulas, s' han habilitat coberts espayosos. L' altitut del castell de Castellcir, propietat actualment de la casa de Cárcer, ó sia del Sr. Marqués de Castellvell, es de 800 metres aproximadament.

Al N. s' ovira la Serra de Sauva Negra, que dista 30 minuts. Al N.O., en la carena de la serra, que també dista 30 minuts, s' ovira la iglesia parroquial de Giol de Santa Coloma Sasserra, sufragánea de Castellcir, á 1 1/2 hora de Castelltersol. Al O. á uns 20 minuts, la casa Nova del Castell. Al S. a igual distancia, la Serra de Solanas y la casa del meteix nom derrera de la serra. Al E., á 1 hora y 1/2, la ermita de Barnils, edificada al cim de un turonet.

A la 1h. 55 t., després de haver ben dinat, deixárem lo Castell, y prenent la direcció Nort, pujárem ab 30 minuts, sempre entre bosch, al Coll de Sauva Negra (alt. apr. 950 m.) De aquest, seguint la meteixa direcció, baixárem ab 5 minuts, (després d' haver atravessat en la carena lo camí que del Giol de Santa Coloma de Sasserra porta á Centellas), á la tant celebrada com rica font de Sauva Negra, qual doll no dona menos de 5 á 6 plomas de aygua puríssima. Deu tal volta son nom á sa incomparable situació, puig naix en la vessant mis ombrívola y rublerta de grans faigs, roures y pins mélichs, que en lo fort del estiu privan de penetrarhi lo sol. Es de notar que aquell es lo únich punt de la regió hont s'hi véuhen faigs.

En la vessant d' enfront, al Nort, y en sa part superior, al girar de la serra, hi ha Collsuspina, poblé situat á uns 800 metres d' altitut.

A las 2 h. 40 t. deixárem la font pujant cap á la carena. Ja en lo Coll, á las 2 h. 45 t, prenguérem en direcció E. un curriol que serpenteja per aquella y deixa ovirar de sobte, cap al Sud, lo Castell de Centellas ó de Sant Martí, vejentse també al Oest lo de Castellcir. A las 3 h. t. baixant suáument, arribárem al Collet de la Rovira dels Sardans (alt, apr. 875 m.), y á las 3 h. 10 t. passárem

per la casa Rovira dels Sardans, de Sant Martí, gosant del panorama mes encisador que puga imaginarse, puig que l' excursionista contempla embadalit Centellas y Sant Martí, tota la plana de Vich, de Balanyá y de Seba; Collsacabra, Guillerías, Montseny, Matagalls, Plá de la Calma, Tagamanent, Pla de la Garga, la Vall del Congost y Serrs de Bertí.

Al arribar a la casa girárem en direcció S. y després E., sens deixar may la espadada cinglera ni son hermós panorama; als 10 minuts deixárem lo camí en direcció E. pera contemplar de aprop á nostres peus las ruinas del Castell de Sant Martí: seguíram de plá per la carena y á las 3 h. 30 t. 'ns deturávam al extrem meteix del cingle, sobre esgarrifós precipici, separantnos tant sols de

las murallas del Castell un tall vertical de roca, que ab un salt de 5 á 6 metres podría salvarse. A deu ó dotze metres dessota nostre, la torre del homenatje y las parets que quedan en peu dominant la carretera, semblan sospesos en lo espay amenassant aixafar als viandants que passan pe 'I peu del turó.

Es de suposar que antíguament lo cingle hont nos trobávam estaría fortificat y s' comunicaría ab lo Castell, puig de lo contrari, com aquell dominava verticalment aquest, uns quants hómens de guerra col.locats en lo primer no hagueran deíxat may traure lo cap á un sol defensor; mes encara, deixant caure á plom los grans penyals que s' desprénen ab las plujas y que sempre tenían á má, tot lo Castell hauria caygut timbas avall.

A las 3h 45 t. nos retirávam, y deu minuts després tornávam á ésser al camí, que seguírem en direcció S., sempre per lo plá dé las cingleras, fins á las 4h 15t, en que, deixantlo ab recansa, girárem al O. y endintzantnos entre grans alzinars, á las 4 h. 15 t. deixávam á nostra dreta la gran casa del Fabrega de Sant Martí. Seguint senpre en direcció a ponent, per entre grans boscos

de colossals alzinas, á las 4'45 t. passávam per entre la grandiosa casa de Barnils, á má esquerra, y á la oposada, al cim de un petit serradet, la ermita o capella de Barnils, pertanyents abdúas al Mas Joan d'Espinelvas.

Seguint sempre camí avall la meteixa direcció per entre grans boscos d'alzinas, caminant molt depressa pera no arribar massa fosch á la carretera, á las 5h t. passávam per entre las dúas casas Serra Carbassa y Serratacó, molt acostadas y que, com la de Barnils, son de Sant Quirze Safaja. Baixárem cap al torrent ó riera de Serra Carbassa, quals vessants están rublertas de colossals pins y gegantinas alzinas; atravessárem la riera y llavors pujárem volant ab direcció S. per entre lo atapahit bosch, ab 10 minuts desde las dúas esmentadas casas, al Collet y Casa de Can Escopeter, també de Sant Quírze; girárem altra volta cap á llevant, baixant ab 5 minuts al Sot de la Rovireta (deixant la casa del meteix nom, també de Sant Quirze, á la dreta, sota del nostre

camí, a un quart d' hora lluny); en lo sot girárem altra volta cap á Llevant, pujant ab 10 minuts al Collet de Can Sans de la Tatxa (alt. apr. 750 m.), hont novament gosárem de un encisador panorama, encara que ja enfosquit per las poéticas sombras de la nit, que'ns venia á sobre. Eran las 5 h 25 t,; emprenguérem vertiginosa baixada per entre pinedes y alzinars, y á las 5h 35 t. arribávam á la casa de Can Sans de la Tatxa, timbé de Sant Quirze, situada en la carretera y á mitj camí de las vilas de Sant Feliu de Codinas á Centellas, que distan entre sí 4 horas. En la esmentada casa s' pren lo camí pera Sant Miguel del Fay, que passant per can Cabanyals, dista 1h 15, y allí es hont se deturan los cotxes de Centellas, que al estiu fan lo servey de aquell pintoresch siti. A mitj kilómetre de Can Sans, en direcció á Sant Feliu (O.), se troba a má esquerra (S.) una magnífica carretera que porta á la important casa de Sarrá, de Sant Quirze de Safaja, ab 10 minuts.

Després de refrescar, comensant ja á fosquejar, á las 5 h 45 t., deixárem Can Sans en direcció N. E., ó sia cap á Centellas, per la carretera; a las 6 h. 15 t, passávam per Can Manya, del terme de Sant Martí, (de qual casa per la Ciutat, Roca de Sau, Can Cabanyals, Roca Gironella, y la Caseta; á las 6 h 30 passávam per lo punt culminant de la carretera (750 m. apr.), prop de Can Taló, á má dreta, ovirantse en la mateixa direcció Io plá de la Garga y sobre de un serradet la iglesia parroquial de Sant Miquel Sas Perxas (alt. apr. 800 m), sufragánea de Sant Martí, que dista uns 20 minuts de la carretera. A las 6 h. 35 t. baixant suaument, deixávem a ma esquerra, sobre de la carretera, la grandiosa Casa del Pou de Sant Martí, que dista uns 20 minuts de la carretera y a las 6h. 45 t. la iglesia parroquial de Sant Martí y las casas del poblet; a las 6 h. 50 t. passávam per sota meteix del Castell de Sant Martí o de Centellas, que teníam a uns 200 metres sobre nostre; seguint la carretera avall més que depressa, a las 7 h. 37 t. nos parávam á Can Giol, hont nos hostatjárem fent honor al sopar, que a la mitja hora nos servíren y del qual comensávem a sentir verdadera necessitat.

Lo día 19, que 's presentá fret y borrascós, a las 7 h. del matí vaig deixar lo guia Pere Vernet (a) Frarecó, que ab justicia dech recomenar a mos companys. Mentres ell se n' torná cap á Sant Feliu de Codinas, jo, ab Io tren correu que surt de Barcelona á Ias 5 h 23 m del nostre meridiá, marxava cap á Vich, ahont vaig arribar á las 8 h del matí.

Butlletí Associacio d'Excursions Catalana (1886).

Excursió particular per las Serras de Sant Llorens y de Coll d'Ases fins al Estany y Vich [1884].

Lo dia 8 de Abril del present any, acompanyats de un amích, ab lo tren de las 12h 50 t. (hora de Barcelona), deixávam la estació del Nort, arribant a las 3h 30 á la de Olesa (alt, ± 300 m.).

A las 4h t. deixávam la estació seguint vía amunt durant uns 28 minuts, en direcció á Monistrol, fins arribar al kilómetre 323, prop de la boca del 3.er túnel. Allí deixárem la vía per lo pas á nivell de má dreta, baixant cap al sot de la riera de Buxarell, que atravessárem, girant luego amunt en direcció Est, per un camí de carros que ab 45 minuts nos portá á la casa de Coll Cardús, sentada en un Collet (alt. ± 400 m.).

A las 6h me despedía ab sentiment dels amables propietaris de la casa de Coll Cardús, y acompanyats del mosso de la meteixa En Pau Achs, prenguérem un camí en direcció Nort, fins arribar als 10 minuts á un casal enderrocat, hont trencárem per un curriol bosch amunt. Pujant suaument, seguírem durant uns 40 minuts lo camí de carena, gosant de un encisador panorama sobre Vacarissas y la pintoresca vall del Llobregat ab la silueta del Montserrat á Ponent; deixant la carena, baixarem en direcció Est, cap al fondo del sot de la Riera del Arbós, que atravessárem, pujant en la meteixa direcció per un curriol estret que ab 25 minuts de forta pujada nos portá al Roure Monjo, gran bosch d' alzinas, de hont ab 15 minuts més arribárem al grandiós casal Ubach de Vacarissas, que ab lo de la Barata, comparteix la supremacia de tota la regió, essent abdós dels més importants de Catalunya.

La casa del Ubach de Vacarissas está edificada en la carena de una serra, contrafort de la de Sant Llorens, disfrutantse de la meteixa de un panorama seductor sobre la vall del Llobregat (en 1 er terme), la Segarra y alta montanya del N-O., fins al Pyrineu en lo extrem horisó; sa altitut será de uns 600 m.

De Coll Cardús fins al Ubach lo camí es agradable; constantment se pot dir que passa per boscos, lo que m' alegrá lo cor, puig me demostrá que per ditxa tenim encara á Catalunya propietaris que saben conservar la riquesa forestal de la terra.

Lo dia 10, á las 7h m., deixárem la casa, y guiats per lo masover que la habita, En Fermí Boada, prenguérem un camí que puja suaument sempre per entre boscos d' alzinas y algun pi, fins al Serrat de la Terma llarga, que guanyávam á las 7h 50; ab 20 minuts baixárem al deliciós Sot de la Barata, rival del Ubach per sa importáncia, situat á uns 575 m. d'altitut.

De la casa esmentada baixárem á la riera, y després de atravessarla pujárem ab 15 minuts á ca'N Pèlachs, agafant allí lo camí que arrenca de la era y passa per lo ángul N. de la casa. Endinzantnos en lo bosch de pins y alzinas, trobárem un pedregós y estret camí que puja cap á la Canal N-E., per la qual un vertiginós zig-zag nos portá á la carena de la Serra, ab 1 hora, desde ca'N Pélachs. Arribats á la carena, seguírem un caminet plá en direcció S. que ab 15 minuts més nos portá al Coll de la legendaria Cova ó Roca del Drach (alt. ± 980 m.) Del Collet, ab mitja hora se puja al cim de la montanya y Santuari de St. Llorens del Munt (alt. ± 1,120 m.) Lo ermitá Pare Joseph té tota classe de provisions que asseguran algun confort al excursionista.

En lo Collet nos deixá lo guia, qui s'en torná al Ubach, y nosaltres, á las 10 h m., després de fet pá y trago, emprenguérem la marxa en direcció E. baixant per lo vertiginós camí de zig-zag, y passant al 10 minuts per la font y enderrocat convent de Santa Agnès. A las 11 h m. arribávam á ca'N Dalmau atravessant sempre per grans pinedas y alzinars. De dita casa de pagès, passant per sobre la de la Roca de Sant Llorens, que s' alsa en lo centre de un sot rublert de bosch, per sort molt abundant en aquesta regió, ab 45 minuts anárem á la carretera que de Sabadell va á Sant Llorens Savall, baixanthí pochs passos ans de arribar al pont construint sobre una copiosa riera, lo major afluent local del riu Ripoll. Seguírem carretera amunt atravessant lo pont, y á las 12 h arribávam á la pintoresca vila de Sant Llorens Savall, hostatjantnos en la plassa en lo Hostal de ca'N Ramon, que 'ns serví un bon dinar y café.

La situació de Sant Llorens es sumament agradable y pintoresca; sobre del riu Ripoll, que l' atravessa, té un sólit pont de pedra. Sa altitut deu éser de uns 420 a 430 metres.

Acompanyat del excel·lent guia En Pere Vernet (a) Frarecó, del poble de Sant Feliu de Codinas, que vingué á trobarnos á Sant Llorens Savall, á las 3h t. deixávam aquesta vila prenent lo camí-ral de matxos que puja per entre mitj de boscos de migrats pins y tísicas alzinas y arribant á las 4h t. al renombrat Coll d'Ases (alt. ± 900 m.) Seguint lo meteix camí de matxos entre alzinas, roures y pins, baixant suaument, á las 4h 40 passavam per la iglesia de Sant Juliá, sufragánea de Castelltersol, que trobárem tancada y qual altitut calculo en uns 800 m. De la esmentada iglesia baixárem suaument á Castelltersol, arribanthi á las 6h (alt. ± 700 m.).

A Castelltersol prenguérem sota de la vila en direcció N. la carretera de Mollet á Moya, arribant á la última important població á las 7 h 30 y pernoctant en lo Hostal de la Nasia, hont nos tractaren bastant bé.

Lo dia 11 á las 7 h m., deixárem la vila de Moyá, qual altitut calculo en 680 á 700 metres, y prenent lo camí de matxos que arrenca del peu del Convent-

Colegi de Pares Escolapis, pujant suaument ab 1 hora y 45 minuts, passant per entre boscos de roures y algunas terras de conreu, arribárem al poble de Santa Maria del Estany á las 8 h 45, hostatjantnos á ca'l Arrando,

Lo poble del Estany está magníficament situat en una deliciosa vall (que fou estany un temps), voltada de serradets, descollant al E. lo Puig Rodó y al O. lo de la Caritat, sobre meteix del poble, essent abdós los dos punts culminants de la regió del Llussanés. La altitut del Estany deu ésser de uns 875 m.

A las 10h m. deixávam lo poblet, pujant ab 25 minuts per un estret pero relativament bon camí, al Puig de la Caritat, qual altitut calculo que será de uns 1000 m., gosant desde aquella altura de un hermós panorama local sobre tot lo Llussanés. A las 11 h tornávam al poble, y després de haver ben dinat, anárem á visitar la iglesia que fou Monastir de Santa Maria, una de las més preuhadas joyas románicas de la terra catalana, sobre tot, lo claustre, obra de las primeras epocas del Art Cristiá.

A las 4 h t. deixávam altra vegada lo poble en direcció S-E., pujant ab 1 hora, bastant suaument, al Turó de Puigrodó, punt culminant de tot lo Llussanés (alt. ± 1060 m.), de hont se gosa de un variat y alegre panorama; al E. s' ovira la Plana de Vich, lo Puigsecalm, Collsacabra, Guillerías, lo Montseny, clapejat per congestas de neu, Collsuspina y las Serras de Bertí. Al N. tot lo Llussanés y los Pyrineus completament nevats, tancant lo horisó. Al O. lo Llussanés occidental, Serras de Coll d'Ases, de Granera, de Sant Llorens del Munt y Montserrat. Y al S. las serras de Castellcir, de Posas, de Sant Sadurní de Gallifa y del alt Vallés.

A las 6h t. deixávam lo cim y pe'l meteix camí de I'anada retornávam á Santa Maria del Estany, hont entravam á las 7h t., molt satisfets de la petita y agradable ascensió del Puigrodó.

Lo dia 12, á las 6h m., emprenguérem la marxa, baixant ab 2 horas al poble de Santa Eulária de Riuprimer, y arribant á las 12h á la ciutat de Vich, hont donárem per termenada nostra bonica excursió.

Butlletí Associacio d'Excursions Catalana (1884).

Aplec d'excursions particulars verificadas desde lo Port de la Selva [1885].

Octubre de 1885

A 160 kilómetres de Barcelona, seguint la vía férrea de Franca, s' troba la estació de Llansá, riquísima població vitícola, que té uns 2,000 habitants, situada en una vall de la regió oriental pyrenayca, tota ella conreuhada de vinyas.

En la estació, á tots los trens hi trobará I'excursionista la tartana ó carret d'En Talá, que mitjantsant 5 pessetas, l' portará al Port de la Selva, que dista 1 hora y 30 minuts.

La iglesia de Llansá es de fábrica gótica, pero ha sigut restaurada; próxima á la iglesia, hi ha una revinguda y quadrada torre gótica, enmarletada, anomenada la "Torre d' En Morales"; y en la plassa, enfront de la iglesia, al meteix costat de la Casa de la vila, hi ha una preciosa torre románica, que serveix de campanar á la vehina iglesia parroquial.

Lo dia 16 d'Octubre de 1885, a las 11 del matí, arribava á la estació de Llansá, díirigintme tot seguit, no havent pogut visitar la iglesia per trobarla tancada, al Hostal de casa "La Sabina"; á las 2 h. 30 t. después de dinar, pujava á la tartana d' En Talá y á las 4 y alguns minuts arribávam per accidentada y dolenta carretera al pintoresch poblé ó vila del Port de la Selva, hostatjantme en lo hostal ó fonda de la Menuda Felina. La vila del Port de la Selva té uns 1,600 habitants.

Al arribar vaig visitar la iglesia parroquial, construhida en lo present sigle, pobre y de péssim gust; sols me cridaren la atenció la pica d' aygua beneyta, que es molt antigua, y la imatge de St. Pere, de grandor natural, de pedra marbre pintada, col.locada en l' altar del costal del Evangeli del altar major. Pica é imatge procedéixen del antich monastir de Sant Pere de Roda.

Al extrém O. del poble, mirant al mar, se conserva encara en peu l'anterior iglesia parroquial, construhida I'any 1727, que ara serveix de corral; pertany al il.lustral hisendat y comerciant de vins D. Pere Vergés.

Lo mellor guía del Port de la Selva es En Pere Puignau y Puignau (a) En Pere Gallego.

Hostals: La Menuda Felina, Ca'n Tanca y Ca'n Poca Roba.

Del Port de la Selva á la iglesia de Sant Baldiri.

Del Port de la Selva, ab 15 minuts escassament, per lo camí que arrenca de derrera de la iglesia parroquial, per rápida y fatigosa pujada s' guanya lo Collet de las montanyas de la petita serralada situada al S. E. del Port; al arribarhi s' gira en direcció S. per una bona carretera, sempre per entre vinyas que son la riquesa de la encontrada, y als 30 minuts del collet, pujant, planejant y baixant suáument, se troba la antigua iglesia de Sant Baldiri, sufragánea de la parroquial de la Selva de Mar.

Dita iglesia está situada en un sot al fons d' una vall; té dúas casas adossadas, á mes dé la casa rectoral, y una rodona y molt revinguda torre gótica molt típica. Es bastant gran y de construcció primitiva gótica, pero fou restaurada en 1849. Sols hi vegí de remarcable una tosca y antigua pica d' aygua beneyta, col.locada damunt de un pilar quadrat, toscament traballat; y una ala de ballena, que fou pescada prop de la desembocadura de la vall de Sant Baldiri, en lo Mediterrani, prop de la iglesia.

Del Poble del Port de la Selva al de la Vall de la Selva.

Del Port se segueix la platja en direcció O., NO. y N. fins al port ó cala de la Vall, que dista uns 20 minuts, seguint sempre la carretera de Llansá; allí s' deixa aquesta y s' pren en direcció NO. y O., un camí de carros que puja ab 45 minuts, per entre vinyas y olivars, al deliciós poblet de la Vall de la Selva, del terme municipal del Port de la Selva; es alcaldía pedánea, té unas 50 casas y una petila iglesia románich-gótica ab un tipich campanar que té dúas sonoras campanas, una d'ellas antigua. En ella m' cridá l' atenció una tosca pica d' aygua beneyta y una preciosa Mare de Deu románica en marbre blanch, esculpturada fins ab perfecció; té son fillet als brassos y mideix 80 centímetres d'alsada; en lo meu pobre concepte es del XII al XIII, y procedeix del antich Santuari de Santa Elena, iglesia vehina que dependía del Monastirde Sant Pere de Roda.

L'altar mes notable de la iglesia de la Vall es lo de Sant Marsal, barroch, molt ben esculpturat, dividit en bonichs retaules de fusta com éll, representant los passatges més remarcables del martiri del sant.

Hostal de la Vall: Ca'n Baldiret, qual mestressa té 96 anys y conserva totas sas facultats.

Del Port de la Selva al Dolmen, Sant Pere de Roda, Sant Salvador de Verdera, Santa Elena y la Selva de Mar.

Lo día 20 d'Octubre, á las 6 h m., deixava la vila del Port de la Selva seguint la carretera de Llansá per la platja durant 15 minuts; á las 6h 15 m., guiat per lo experimentat Pere Gallego, deixava la esmentada carretera, enfilantnos per un camí de vínyas en direcció O., per rápida costa, passant sempre entre

conreu de vinyas á un y á altre costat del camí; á las 6h 30 m. trobárem á má esquerra, en un replanet que forma la carena de la vessant sobre la qual caminávam, una gran pedra horisontalment col.locada sobre dos sustentáculs, que té per nom la Taula dels Lladres, que la tradició conta que quan la regió estava tot 'ella rublerta de bosch é infestada de partidas de lladres, servia no sols de taula de menjar als malfactors, sinó que ensemps era lo Iloch hont aquestos se repartían lo ptoducte de llurs criminals empresas.

Veus aquí lo dibuix de la Taula dels Lladres, marcadíssim Dolmen, que fou reconegut y descobert per l' autor del dibuix, nostre il.lustrat y entussiasta consoci D. Romualdo Alfarás, jurisconsult y propietari, resident á Figueras. Lo Dólmen mideix: 2'30 metres de llarch, a id. d' ample y 0 m. 22 id. de gruix (terme mitj). La altura de sa base, al Nort, 1 m. 10 id.; id. al E., 1 m. 25 ide.

Del Dólmen, seguint lo camí esmentat, per rápida costa puárem ab 15 minuts al Collet de Sant Pere, hont girant en direcció S., per un pedregós camí de carena, tant deliciós com cansat, á las 7 h. 30 m., arribávam al mitj enderrocat Monastir de Sant Pere de Roda, que per sa grandiositat no té rival en tota la terra catalana, á excepció de Montserrat y Poblet.

De Sant Pere de Roda ab 30 minuts escassament purjárem al cim de la montanya, arribant a la 9h 30 m. ahont está edificat lo grandiós y enderrocat Castell de Sant Salvador de Verdera, defensa del monastir de Sant Pere de Roda; d' ell se conserva encara en peu tot lo recinte murallat, ab sas torres enmarletadas aixís com la del homenatje, capella y moltas habitación; y dependencias; pera donar una idea de sas dimensions, diré que sa superficie es superior a la del de Montsoriu, situat entre Breda y Arbucias. Lo Castell de Sant Salvador de Verdera té ingrés per la part E., que es per hont estava fortificat, aixis com també per la carena, ó sía al N. y al S.E puig al O. no tenía defensas ni fosars, perqué no n' necessitava, ja que la mellor era lo tall vertical de rocas calcáreas sobre lo qual estava edificat y que formava un avench ó precipici de uns 200 metres, conegut en la regió per lo Salt de la Mala Dona, qual nom es fiII de una tradició que diu: que una dona que cometé un crim, pera fugit de l' acció de la Justicia y tement no poder evitar lo cástich, del castell hont estava presonera s'llensá al avench, hont trobá la mor.

Lo cim del Castell es un dels punts culminants de la Secció de la Serra pyrenayca, que arrencant del Caslell de Bellegarde (França), s'extén fins al mar, ó sía a Cap de Crus, hont té comens lo Golf de Lleó, essent lo punt culminant de la serralada lo Puig de Pení, sobre Cadaqués.

Lo panorama que s' ovira del Castell de Sant Salvador de Verdera no pot esser mes encisador ni dilatat, malgrat que sía tal volta un dels cims menys

alts dels Pyrineus Orientals; la vista que s' gosa desde aquells hstórichs enderrochs, no té rival, puig que dominan tot l' Empurdá fins al mar, que brama estrellantse en las rocas de la base de la montanya. Lo embadalit excursionista passeja son esguart per lo Golf de Lleó desde Agde fins á Cap de Creus, y luego per l' O., desde molt més enllá del Cap de Sant Sebastiá, fins á Sant Feliu de Guixols.

Per la part de terra s'ovira tota la riquíssíma planura del Empurdá; sota meteix, á vol d' aucell, se veu Palau, Sabardera, Rosas, Pau, Vilajuiga, Garriguella, Castelló d' Empurias, Vilanova de la Muga, Perelada, Vilasacra, Vilatenim, Figueras y tots los poblets de la falda del Pyrineu fins á la Junquera, Llansá, Culera, Port-bou y Cerbere. També s' oviran totas las poblacions desde la Escala fins á Sant Feliu de Guixols, aixís com tota la cordillera Pyrenayca del Canigó al Mar; la Mare de Deu del Mont, Rocacorba, Finestras, Puig-secalm, Montseny y lo Montnegre, fins á las montanyas del Vallés, que al O. tancan l' horisó.

A las 11 m. deixávam lo enderrocat Castell; y seguint per la carena caminant sobre las rocas calcáreas y gosant del esplendent panorama sobredit, á las 11 h. 30 m. arribava, baixant sempre, á la románica iglesia de Santa Elena, que s' conserva en peu, y ara serveix de corral de bestiar de llana, vejentse espargidas per lo sol de lo que fou iglesia lápidas, capitells y altras ricas joyas d' arqueología. Com havém dit, dependía del Monastir.

De Santa Elena ab 10 minuts de plá y ample camí baixárem al Monastir de Sant Pere de Roda, de hont ab 1 hora y 15 minuts baixárem al poble de la Selva de Mar, que té uns 1,000 habitants; ans de arribarhi visitárem la antigua y preciosa iglesia románica de Sant Sebastiá, bastant gran, y tant alta com esbelta: son ábside es de lo més preciós que existeix en sa classe, y en lo interior sols hi vegí, mirant per la reixa (puig no poguí entrarhi per tindre la clau lo alcalde, Ilavors per dissort fora del poble), una tosca pica d' aygua beneyta. Crech que la iglesia es una preuhada joya arqueológica.

De Sant Sebastiá baixárem ab 6 minuts á la abundant font de la Selva, y passant la riera dels Cortals, á la 1h 15 t, arribávam al poble de la Selva de Mar; á las 2h dinávam molt bé á Can Missas, en la plassa; luego visitarem la iglesia, que es de fábrica gótica pero restaurada; es bastant gran y té 4 altars per part; de notables sols lo de Sant Pere y l' altar major, abdós barrochs, molt ben esculpturals. La pica de batejar ó fonts baptismals, es d' época molt antigua que no puch fixar.

En lo poble 's véuhen encara en peu tres torres góticas. La d' En Camps, ara d' En Casadevall, rodona y molt ben conservada, s' troba al centre del poble. La d' En Bisbe, també rodona, y la d' En Poch, que es quadrada, están un poquet

enderrocadas.

A las 4h 15 t. deixava lo poble y a las 4h 30, seguint bona carretera, retornava al Port de la Selva.

Aquesta vila, entre las de la meteixa importancia, es tal volta la més atesa de Catalunya en lo ram d' instrucció primaria, puig á mes de las duas escolas municipals ó públicas de noys y noyas, hi ha una escola particular dirigida per lo professor D. Joseph Vilaret, tant instruhit com zelós per lo desarrollo de la instrucció; qui no n' te prou ab lo centenar de deixebles que assistéixen á las classes de día, ab los 30 y pico d' alumnos de idioma francés, y luego ab las classes de nit pera adults; puig que ha organisat un teatret, hont ténen lloch los diumenges representacións escullidas dels teatres castellá y cátala, essent los actors los noys mis aptes y espigats, los quals, ensemps que s' divertéixen instruhintse, proporcionan un rato d' esbarjo á llurs familias.

¡Quina llástima que cada poble no tinga un professor com lo Sr. Vilaret!

Butlletí Associacio d'Excursions Catalana (1886).

De Sant Feliu del Pinyó per Castelltersol á Santa Coloma Sassera, Collsuspina, y per dalt de las cingleras á Sant Marti de Centellas, Pla de la Garga, l'Abella, Valldeneu, Montmany, Puiggraciós y Sant Vicens de Riells del Fay [1885].

Lo día 18 de Maig de 1885, acompanyat del jove guia En Miquel Salvans, del Sardá de la Garga (de Sant Martí de Centellas), que vingué a trobarme, sortia de Sant Feliu del Pinyó (ó de Codinas) a las 7h del matí, cap á Coll de Posas, á las 8h doblávam lo Coll; á las 8h 15 ovirávam, deixantIo á má dreta, lo pintoresch poble de Sant Quirse de Safaja, que dista uns 20 minuts de la carretera, y á las 8h 55 arribavam á Castelltersol.

A las 9h 15 sortiam de Castelltersol per lo carrer del Pedregar en direcció E., per un camí-ral de carros que puja molt suaument, entre boscos de roures y alzinas; á las 9h 30 deixavam á ma dreta la casa de la Vall; á las 9h 45, á la meteixa má y á uns 5 minuts de distancia, deixávam un grupo de casas anomenat lo carrer de la Amargura, del terme de Castellcir (de qual parroquia dista una mitja hora); seguirem amunt pujant sempre suaument per entre boscos de roures y alzinas, inclinantse luego lo camí en direcció N. E.; a las

10h 45 passávam per la casa de la Tayadella, de la qual amunt sempre, seguint la meteixa direcció N. E., á las 10h 45 arribávam á la iglesia parroquial de Santa Coloma Saserra, del terme de Castellcir.

La iglesia es bastant gran, tota ella de pedra y la fatxada de pedra picada, rematant ab una creu de pedra, lo portal es rodó y llis sens cap escultura; la llargada de la planta será de uns 20 metres, per 6 d' amplaria; es de volta de canó, pero ha sigut reedificada exteriorment é interiorment y lo major, en lo qual me cridaren l' atenció uns retaules bastant maltractats per I' acció del temps, que representan los passatges del martiri de la titular Santa Coloma, que en mon pobre concepte no caréixen de valor. Lo campanar, tot de pedra, te la forma quadrada y es románich pur. En la gran plassa formada per la iglesia, fossar y Casa rectoral, al bell mitj s' hi veu una alta y bonica creu de terme, de pedra esculturada, que porta l' any 1722; detrás de la iglesia hi ha la gran casa Giol, y sota de la meteixa, Can Bonifet.

A una mitja hora al E., s' ovira la gemada Sauva Negra ó Selva Negra y a la meteixa distancia si fa no fa, lo Castell de Castellcir, sentat sobre de la cinglera. L' altitut d' aquesta es de 800 metres aproximadament y referent á la Sauva Negra, en casa Giol me contaren que de pares á fills s' trasmet la tradició de que sigles enrera, hi havía en dita selva moltas feras, com Ilops, senglars y ossos, y s' conta que una dona que tenia sa vivenda en una casa prop de una atapahida boscuria, la que avuy ja no existeix, surtí de la meteixa á buscar aygua, y al tornar á casa una fera havia devorat son fillet, que ella molt tranquila havía deixat en lo bressol.

A las 12h en punt deixava Santa Coloma Saserra, seguint lo meteix cami-ral en direcció N. E. durant uns 17 minuts; llavors, al trobar un caminet á ma esquerra en direcció N., lo deixárem (dit cami-ral desemboca á Can Garet de Collsuspina, en la carretera de Manresa á Vich); per lo caminet esmentat, que per entre bosch baixa á un torrent sech ó xargall, á las 12h 22 atravessávam lo meteix, en la caseta de Can Escanyolit, pujant en direcció N. E. ab 8 minuts á la gran casa de la Espina, situada al cim de un serradet. D' aquesta, seguint la meteixa direcció, ab 8 minuts mes baixárem á la riera de las Grioteras, que en la carretera de Castelltersol á Moyá, que I' atravessa, s' anomena de la Fábrega y es la font primitiva del riu de Calders, afluent del Llobregat. La passárem per un pont de tronchs, brancas y terra, y d' allí ab 7 minuts pujárem al poble de Collsuspina, que tindrá unas 60 casas ab uns 300 habitants, molt celebrat per sos formatges de llet d' ovella, única industria local. (Alt. apr. 860 m.) Lo mellor hostal Can Xarina.

La iglesia es molt petita, de fábrica primitiva gótica; en la part esquerra hi ha una capella anexa, de construcció moderna; lo temple ha sigut reformat y

restaurat, y res hi vegí que m' crides l' atenció. Tant lo Sr. Rector com lo Sr. Vicari m' manifestaran que ni en la sacristía ni en lo arxiu, abdós sumament pobres, ni l' arqueólech ni l' historiador hi trobarán res absolutamem, digne de mencionarse.

A una mitja hora de Collsuspina en direcció N., al cim de un serradet, s' ovira l' antiga iglesia románica de Sant Cugat de Gabadons, sufragánea de Collsuspina, y á uns tres quarts llarchs de dita sufragánea hi ha la iglesia de Muntanyola, que es una parroquia rural.

A las 3h deixávam Collsuspina, que s' troba á pochs passos de la carretera de Manresa á Vich en son punt culminant; passárem la riera de Grioteras, no Iluny de son origen; en direcció S. E, pujárem per un cami-ral de carros deixant á má esquerra sobre del camí, las casas Jordá y Garet, aquesta última la mes important de Collsuspina; á las 3h 15t. deixávam, atravessantlo, lo cami-ral de carros que de Castelltersol y Santa Coloma, desemboca á Can Garet en la carretera de Manresa á Vich, que es lo que seguirem lo matí fins ans d' arribar á Collsuspina; per lo cami-ral, que puja amunt en direcció S. E., ab 8 minuts pujárem á la casa de la Collada, situada en un recó del sot; seguint la meteixa direcció, passant per sota de las rocas del Serrat de Castellás, á las 3h 25 arribávam al plá de la cinglera; per entre boscos de roures seguírem, sempre per la vora dels cingles en direcció S. E., per lo camí de má esquerra; á las 3h 35 disfrutávam ja del panorama més encisador y dilatat que la imaginació mes poética pot concebir sobre la plana de Vich, Pyrineus, Serras de Santa Magdalena ó Puigsecalm, Bellmunt, Cabrera, Ayats y las demés de Collsacabra, Sant Miquel Solterra y totas las demés de las Guillerias, ab tot lo Montseny, de las Agudas y Turó del Home fins á Matagalls, Pla de la Calma y Tagamanent, Sot de Centellas y tot lo del Congost, fins al Vallés. Seguint sempre per la vora dels cingles, passant de quant en quant per sitis esgarrifosos, á las 4h deixávam a má dreta, sota del camí la casa de la Torre de la Estrada; seguint constantment sobre la vora del cingle, á las 4h 15 bifurcávam ab lo camí que ve de Sauva Negra y Castellcir; seguirem sempre en direccio S. y S. E. passant per dalt de las cingleras, disfrutant dels esplendents panoramas ja esmentats y á las 4h 30 passávam per la casa dels Corrals den Rovira, prop de la qual fa uns 50 anys n' hi havia un' altra edificada sota la bauma formada per la cinglera, que una nit en que nevá ab gran abundancia, quedá aixafada per una roca colossal despresa de aquella, morint en l'acte 5 personas de las 10 que habitavan la casa y resultant las altras mes ó monys gravement feridas, morint alguna poch temps deprés.

De la casa dels Corrals den Rovira ab 15 minuts baixárem a la gran casa Rovira dels Sardans, hont descansárem un bon ratet. Está situada en la cinglera, sobre meteix del Castell de Sant Martí de Centellas, que s' ovira á vol

d' aucell.

Deixávam á las 6h la esmentada casa seguint sempre lo camí per lo pla de las cingleras, disfrutant del meteix esplendent panorama; á las 6h 30, al arribar al Grau de Sant Martí, várem deixar lo camí del Fabregat á má dreta, y, girant a ma esquerra per un camí de zigzag, ab 15 minuts baixárem á la románica iglesia parroquial de Sant Martí de Centellas, que ha sigut tant renovada y restaurada, que apenas res conserva de sa primitiva construcció. Res hi vegí que m' crides l' atenció baix cap concepte.

Prop de la iglesia hi ha cinch casas: La Caseta, Viladevall, Las Comas, Can Vicens y Can Pera Xich, hont me vaig hostatjar: mes dech recomanar á mos companys la casa de las Comas, que es la principal y la més próxima á la iglesia.

Da Sant Martí de Centellas, pera anar á l' Abella y Ayguafreda, s' passa per la casa de las Comas y baixant á la carretera y seguintla avall durant 2 ó 3 minuts, se pren un caminet á má dreta per entre un bosch de pins, en direcció E.; baixant ab dos minuts al torrent de la Viladevall, que s' atravessa; pujant ab 5 més al grupo de quatre cases conegut per lo carrer de las Comtesas; seguint la meteixa direcció, als 5 més se passa per la casa de la Teularia del Cerdá, y ab 10 minuts més se passa, pujant suaument, á la grandiosa csa den Cerdá de la Garga, en la que nasqué Io distingit enginger D. Ildefons Cerdá, autor del Plano d' engrandiment de Barcelona.

De dita gran casa, en direcció E., per lo Grau del Cerdá, ab 5 minuts se baixa a la copiosa y rica font den Cerdá, de la qual per un vertiginós zig-zag en direcció S. E., ab 15 minuts se baixa á la casa de Ventalolla, y ab altre tant á l' estació de l' Abella y Ayguafreda.

Lo día 19 de Maig, á las 6h 5 del mati, deixávam Can Pere Xich, casa situada sota del castell, y atravessant la carretera de Sant Llorens Savall á Centellas, en direcció S. E., baixárem al torrent de Nou arrobas ó de Sant Martí, pujant en direcció E. por lo camí de ma esquerra, que es lo que porta a Can Sunyer; se deixa luego dit camí á má esquerra, pujant á uns 15 minuts del torrent, á Can Querol; ab 5 més pujárem á Can Roqueta; ab 5 més, passávam per Can Saloma y als 3 més per la casa de Monpar, baixant ab altres 7 á Can Tres quarts, quals casas pertányen totas al PIá de la Garga, parroquia de Sant Miquel Sas Perxas, y terme de Sant Martí de Centellas.

De Can Tres quarts, per hont passávam á las 6h 45, baixárem por lo Gran del Rouret; á las 6h 50 passávam per la copiosa font del Rouret; seguirem avall per lo camí d'Ayguafreda fins á las 7h 15, que l' deixárem á má esquerra, seguint per lo de la dreta, que es lo que va á l' Abella y Valldeneu. A las 7h 30

passávam per Can Oller, gran casa de pagés de l' Abella, situada á sobre meteix y á pochs passos de l' estació del ferrocarril; per sota de dita casa baixárem al torrent Oller, que atravessárem, pujant ab 2 minuts a la Casa Nova de Valldeneu; sobre de la mateixa s' ovira una grau casa, que es la Rectoria de Valldeneu y de la Abella; seguint lo caminet, que passa per la esquerra de la casa Nova, a pochs passos y per sobre de la via férrea, y girant tot seguit á má dreta, á las 8h 5 arribávam á la típica y bonica iglesia románica de Valldeneu, parroquial de l' Abella. Es de volta de canó, té tres naus, las dúas laterals de fetxa posterior á la fábrica de la iglesia, que ha sigut reformada y restaurada; en son interior sols me cridá l' atenció la pica d' aygua beneyta, de pedra toscament esculpturada. Lo campanar y l' ábside son románichs.

Valldeneu es l' ultima parroquia del bisbat de Vich.

A las 8h 30 deixava Valldeneu; á las 8h 32 passávam la copiosa riera del meteix nom, pujant en direcció S. per un camí que serpenteja entre boscos de pins y alzinas; á las 8h 55 guanyávam lo Collet de la Serra, sota del cingle de Castellets ó de las Avellanedas, baixant á la gran casa de Castellar de Valldeneu, ahont arribávam á las 9h; al costat de la meteixa, dintre del barrí, hi ha la iglesieta ó capella de Castellar, en la qual res hi vegi que valga la pena de parlarne. Sois s' hi celebra missa quatre vegadas l' any.

A las 9h 30 deixávam la casa, situada en una vall deliciosa, si fa no fa com la de Valldeneu, més reduhida, y com ella es també origen de un torrent ó riera anomenada de Castellar. Pujárem per entre un gran bosch d' alzinas y pins, ab 20 minuts, al Coll de la Pedra Dreta, nom degut á una pedra pissarrenca sentada ó dreta al bell mitj del camí y á uns dos pams escassos de la que hi ha una fita ó pedra termenal. La Pedra Dreta té uns 6 1/2 pams d' alt per 1 d' ample, en sa part inferior, y 2 en la superior; té la forma de un Menhir y no seria gens estrany ho fos, mes jo no tinch suficient saber pera assegurarho.

Sobre del Collet, al Oest, sospés sobre lo cap del excursionista, s' ovira lo espadat y colossal cingle del Grau de Castellar, que s' destaca com lo de Castellets, de la gran singlera de Bertí. A las 10h, baixant durant uns 10 minuts arribávam á una vall, atravessant dos torrents que luego s' reuneixen y forman lo fort torren ó riera de Can Prat, casa ja del terme de Montmany. Per entre boscos de pins, sempre pujant, a las 10h 15 arribávam a la Casa Nova de Montmany, seguírem pujant per entre espés bosch de pins y a las 10h 30 guanyávam ja lo Collet de Montmany, de hont s' ovira al centre de la vall la iglesia de Montmany, sobre de la casa de Can Uyá; sempre per boscos, baixant suáument, deixant a má esquerra un caminet que baixa á la iglesia de Montmany, á las 10h 45 arribávam a la casa de la Rovira de Montmany, hont se quedá lo guia pera preparar lo dinar, mentres jo baixava ab 5 minuts á la

iglesia, acompanyat d' un bailet de la casa. A las 11h deixávam la iglesia de Montmany, enfilantnos entre un bosch de pins per rápida costa, ab cosa d' un quart d' hora, á un collet prop del cim del Turó de Leucata, hont está edificat lo sautuari de Puiggraciós, quina Mare de Deu tanta devoció inspira en tota la encontrada; tocant al meteix, hi ha la casa del ermitá, bastant gran y ab bastantas cambras; prop de la ermita s' alsa una quadrada y elevada torre, un poch enderrocada, que serví algún temps de telégrafo óptich. L' altitut del santuari será de uns 700 metres aproximadament.

A las 11h 30 deixávam lo Santuari de Puiggraciós, pujant ab alguns minuts al cim del Turó de Leucata, que calculo tindrá de 740 á 750 metres d' altitut.

Del esmentat cim se gosa de un panorama encisador, en particular sobre lo preciós Vallés.

De dalt del Puig, ab cosa d'un quart d'hora, anárem tirant al dret, baixant en direcció N. y N. O. á la casa de la Rovira de Montmany, arribanthi á las 12h 15.

A las 2h de la tarde, després d' haver ben dinat y pres café de las provisions que portávam, nos posárem en marxa, pujant per entre bosch de pins envers lo Sot de la Ampolla, ó sia en direcció S. O. y O; seguint pujant sempre per bosch de pins y alguna alzina, á las 2h 12 t. passávam per la inhabitada casa Saborit, y a las 2h 20 guanyávam lo Collet de la Ampolla o de Can Tripeta, per hont girárem en direcció O. baixánt ab 10 minuts, a Can Carbassot; ab 5 més, a Can Berga; ab altre tant a Can Pau Buxet; ab 30 més, a la gran casa de las Quintanas, de la qual ab 10 minuts, anárem a Can Malarich; ab 12 més baixárem a un grupo de casas conegut per lo Serrat, de hont ab 3 minuts, baixárem al poble de Sant Vicens de Riells. A las 3h 35 entrávem en la iglesia pera veure si hi havía alguna cosa, mes res hi vegí que 'm cridés l' atenció; luego atravessárem la plassa y enfront de la iglesia, entrárem en lo café ó Cassino de la Sala, que es lo hostal de Riells, hont relativament hi trobará I' excursionista alguna comoditat.

Després d' haver descansat y refrescat, á las 6h de la tarde, quan comensava ja á fer fresca, baixávam cap á la riera ó riu Tenes, que atravessárem per la palanca del Molí, y per lo camí que en direcció O. arrenca de la riera, á las 7h 5 arribava al Hostal de Can Roget, situat en la plassa de dalt de Sant Feliu de Codinas, tancant esta agradable excursió circular.

Associació d'Excursions Catalana (1888).

Excursió al castell de Montbuy (Santa Margarida, al Sayó y á Tous) [1885].

Trobantme á Igualada y cridantme poderosament I'atenció lo enderrocat castell sentat en lo pla de una cinglera que domina la plana Sud Oest, estribació de la accidentada cordillera (per sort encara, molt poblada de boscos), que limita las provincias de Barcelona y Tarragona; vaig decidir ferhi una excursió y ab major motiu, haventme sigut recomanada per alguns companys del Centre Catalanista de Igualada, qual ilustrada y patriótica Associació hi verificá una excursió oficial lo 16 d' Agost de 1884, segons consta en "Lo Renaixement", Bulletí mensual del esmentat Centre (n.os 7 y 8, corresponents á Desembre 1884 y Janer 1885).

Acompanyat del infatigable excursionista, soci del Centre Catalanista, En Isidro Foix y Castelló, qui s' brinda á acompanyarme: lo 8 de Maig á las 6h 30 m., deixávam la histórica ciutat de Igualada en direcció S. O., passant lo Riu Noya per la palanca d' En Mitjé seguint la meteixa direcció, per un estret camí de carros que constantment pasa per vinyas y altras terras de conreu, molt suáument; ab 1 hora pujárem á la Font de Matapollastres y ab 10 minuts més, al Collet de la Font del LIop; poch ans d' arribarhi, s' deixa la carretera y las monótonas vinyas, pera entrar en las regions del bosch, que convidan á caminar, alegrant la vista y elevant l' esperit.

Per un caminet que serpenteja un espés bosch de pins, ab 20 minuts de fatigosa y rápida pujada, franquejant la cinglera, á las 8h en punt nos deturávam á la casa del ermitá ó sía Can Busqué, habitada per son propietari, que ho es també del enderrocat Castell y térras vehinas.

La casa, de construcció relativament moderna y d' aspecte quasi pobre, es coneguda ab lo nom de la Tossa de Montbuy, seus dubte per la configuració de la cinglera sobre la qual está edificada, aixís com també la iglesia y Castell.

Tocant quasi á la casa á má dreta, ó sía al N., crida l' atenció del excursionista lo preciós ábside románich pur, dividit en tres, de planta semicircular, ab los seus corresponents frisos d' archs en sa part superior; una paret adossada als ábsides los volta, impedint l' entrada al cementeri ó fossar, entre l' ábside y paret de tanca; una porta ab forrellach y pany, que una tosca clau molt primitiva obre, dona ingrés al meteix, hont se véuhen sis ninxos moderns tots ocupats, pertanyents als propietaris de las casas vehinas.

L' emplassament de l' iglesia es de O. á E.; la fatxada, surmontada per un restaurat y senzill campanar de dos archs de punta, está situada al O. y I'

ábside al E.

La única porta que dona ingrés á la iglesia es un bon exemplar d' arquitectura románica primitiva; té la forma rodona, formant I' arch grossas pedras vermellosas llisas, sostingudas per dúas senzillas pilastras de pedra llisa de igual color, ab los capitells toscament esculpturats; á pochs metros del portal, un pesat asperó sosté la paret de la fatxada y al extrem, á má esquerra, en la part exterior de la fatxada E., una escala de pochs grahons dona accés al campanar hont s' hi véuhen dos grossas y sonoras campanas, una del any 1718 y l' altra, també perfectament conservada, segons ma pobríssima opinió, es del últim período del gótich; diferint en això de la emesa en lo Bulletí del Centre Catalanista, que li atribuheix la meteixa época de la iglesia; la intacta inscripció tant ben marcada com Ilegible, que ab carácters gótichs porta la campana, no indica pas la fetxa de sa construcció. Los senzills pagesos de la encontrada créuhen que quan la referida campana toca á bon temps, preserva las cullitas de las pedregadas.

Al entrar en I' interior de la iglesia, no s' pot menos d' experimentar indignació al contemplar la profanació arqueológica, de que fou objecte fá uns deu ó dotze anys, ab l' emblanquinament de parets y pilastras.

Lo temple, que crech data del segle X (?), es de volta de cano de tres naus, essent sa superficie de uns 20 metres de llarch per 7 d' ample; la nau central es de 2'64 metres y de 1'63 las laterals, formant la separació de las naus cinch archs per part sobre altres tants pilans, qual primitiva construcció no s' pot veure, per la espessíssima capa de morter del arrebossat, que 'ls cubreix; en lo interior sols se véuhen dos ábsides, perque lo de la dreta esta tapat per un envá. A má esquerra hi ha anexa una capella que sembla del s. XVIII.

Me cridá poderosament I' atenció, lo veure espargidas per lo sol del temple prop del altar, nou pedras circulars de uns tres pams de diámetro per dos d' alsada, que servéixen d' assiento per falta de banchs, com es costúm en las iglesias de Catalunya que cada familia principal hi té lo seu banch; totas eixas pedras pertányen á las familias principals de las casas vehinas, que encara conservan la costúm primitiva de sentarse lo cap de casa en sa respectiva pedra; la més curiosa de totas es la de Can Busqué, que té 3 1/2 pams d' alsada, per 1 1/2 de diámetre en sa part superior, y 2 en la inferior, tant toscament esculpturada, que sembla un capitell de l' época primitiva. La pica d' aygua beneyta, exemplar notable, es també románica, toscament traballada y, com tot lo temple, está emblanquinada.

A Ponent de la iglesia, á uns 200 pams escassos, se véuhen los enderrochs de una torre de uns 16 metres en quadro per uns 15 d' alsada, construhida ab pedras y morter, que lo vulgo ó la tradició suposava pastada ab ví. Lo castell

debía ésser grandiós com ho demostran las parets enderrocadas de son recinte. Sa altitut deu ésser apr. de uns 300 metres, sobre lo nivell de Igualada, ó sía uns 600 apr. sobre lo del mar.

La iglesia es sufragánea de la de Santa Margarida de Montbuy, y tots los diumenges y festas de precepto lo vicari hi puja á celebrar missa.

De la plataforma ó gran plassa situada entre la iglesia y la torre del Castell enderrocat, se gosa de un esplendent panorama sobre los pobles de Jorba, Sant Genís, Miralles, Odena, Vilanova del Camí, Montbuy y Urpí, y sobre tota la plana de Igualada, regada per lo riu Noya y afluents, qual riu té lo seu origen á unas 5 horas d' Igualada, prop de Copons.

Al E. s' ovira tot lo Montserrat, lo nevat Montseny, las serras del Bruch, las de Capellades, las de Gelida fins á la Morella y cordillera que acaba á Garraf, la de Santa Creu de Olorde, Vallvidrera, Tibidabo y Collcerola.

Al S. las serras del Coll de la Llantia y totas las cordilleras de Coll-bas, Urpí, La Llacuna, Ancosa y Sant Magí de Brufaganya, rublertas de boscos de pins, essent lo més notable lo Bosch Negre, situat entre Urpí y Santa Maria de Miralles.

Al O. tota la serralada de Queralt, coronada per lo Castell del meteix nom; sota del Castell se veu lo poble de Bellprat y més á la dreta lo poble y Castell d'Argensola.

Al N. totas las serraladas del Plá den Magre y de Rubió, ó sía la regió de la Segarra.

A las 10h 30 minuts, en direcció N., deixávam la casa de la Tossa de Montbuy, per un camí estret y rápit, que baixa vertiginosament per entre un espessíssim bosch de roures, alzinas y pins, que honra sobremanera á son propietari En Joseph Bisbal que tant bé lo sab conservar, contrastant sa manera de procedir ab la de sos colegas de la plana de Igualada, tant encarnissats destructors de la riquesa forestal de la nostra terra.

A las 10h 45 minuts deixávam lo bosch, creuhant luego lo camí-ral que de Montbuy per Tous, porta cap á Santa Coloma de Queralt; girárem en direcció E., per un camí entre terras de conreu y bosch, trobant als 5 m. la rica y copiosa Font del Salvatje, de hont ab 2 minuts més baixárem á la gran é important casa solar de Can Bisbal, del terme de Santa Margarida de Montbuy, hont dinárem, essent espléndidament obsequiats per lo esmentat propietari En Joseph Bisbal.

A la 1h 30t ab molta recansa prenguérem comiat de dit senyor, y agafant un

camí en direcció O., baixárem ab 5 minuts, al torrent de Can Bisbal, de hont, seguínt la metéixa direcció, ab 10 minuts, pujárem al Collet dels pins, qual nom es impropi, perqué ara no hi ha cap pi, puig tot es vinya; seguint sempre la meteixa direcció y deixant á má esquerra á uns 5 minuts de distancia Can Vilaseca, gran casa de pagés del terme de Montbuy, ab 10 minuts baixárem al Torrent Feliu, que atravessárem; seguint la meteixa direcció, pujárem per un camí entre terras de conreu, ab lo meteix temps, al pla de las oliveras, de hont vejérem ja enfront y aprop, lo caserío ó grupo de casas del Sayó, del terme de Montbuy; ab 5 minuts baixárem al torrent den Vilaseca, que atravessárem, y seguint sempre en direcció N., ab altre tant pujárem á las casas del Sayó.

La mestressa de la casa den Gaspar, próxima al Santuari ó ermita, guardadora de las claus del meteix, nos hi acompanyá; vejérem un santuari que no conserva lo menor vestigi de sa antigüetat y hont no hi ha res de notable, per lo que ara s' veu: ab las restauracious modernas de que ha sigut objecte, ningú creurá que sía d'antíquíssim origen. Sí ara alguna importancia té, es per la gran devoció que inspira en la encontrada, com ho demostran las freqüents peregrinacións de que es objecte. L' altitut del Santuari no arriba pas á 400 m.

En casa Garriga, després de visitar la ermita, refrescárem, puig lo día era calurós, y tot seguit nos posárem en marxa pera no plegar fosch, visitant á Tous y son antich castell, que dista 1 hora del Sayó.

Del Sayó s' pot anar á Igualada baixant en direcció NO. cap a la copiosa riera de Tous, afluent del riu Noya, ab 10 minuts; s' atravessa la riera, y s' puja per un caminet en direcció N. ab 5 minuts á la carretera, que de Santa Coloma de Queralt ó del confí de la provincia de Tarragona va á bifurcar ab la de Madrid á la Junquera; llavors se segueix carretera avall, ó sía cap al E., passant als 15 minuts, després de haver deixat á la esquerra de la carretera, Can Mateu del Pas; se passa lo Noya per un magnífich pont de pedra; als pochs passos s' ovira enfront la ermita de Sant Jaume y als 5 minuts del pont, se troba al peu de la esmentada ermita la carretera de Madrid, seguíntla avall en direcció SE.; als 2 minuts d' haver'hi entrat, se passa per lo antich hostal de la Rotxela, ara reedificat, puig fou cremat quan la guerra de la Independencia per los heróichs soldats del Gran capitá del segle, que s' vejéren atacats de sobte per uns guerrillers que s' refugiaren allí. Del Hostal ab mitja hora s' va á Igualada.

A las 3h 30 deixávam lo Sayó en direcció á Ponent, ó sía al O., per un camí de carros, baixant ab 5 minuts á la riera de Tous; entrant en lo llit de la riera, lo seguírem amunt, passant per sota la fábrica de filats de D. Salvador Font, conegut per Marxant-Donas; amunt sempre, als 15 minuts trobárem un terreno accidentat y moltíssim somogut, conegut per lo Terratrémol, vejentse allí profondas esquerdas produhidas per un fort térratrémol que tingué lloch lo

sigle passat. Als 5 minuts desprès passárem per lo Molí de Can Má, que deixárem á má dreta, y per lo camí de carros en direcció O., deixant la riera á sota, ab 10 minuts pujárem á Can Joan Mateu; á la meteixa distancia, si fá no fá, bifurcárem ab lo camí-ral de carros que, arrencant de la carretera de Santa Coloma de Queralt á Igualada, entre los kilómetres 5 y 6, porta á Sant Martí de Tous; seguirem uns 13 minuts lo esmentat camí, deixant á la dreta la carretera, y passant per Can Mardetas, á las 4h 30 arribávam á la iglesia de Sant Martí de Tous.

Aquesta es de una nau d' arch apuntat, de la época de tranzició del románic al gótich, lo portal es rodó y es purament románich; enfront del portal hi ha una gran capella anexa, d' estil gótich pur.

Empotrat á la paret, á la esquerra de la porta, tocant en l' ángul de la meteixa, hi ha lo sepulcre del Senyor feudal de Tous, En Martí Miró, qui, segons parer del senyor Rector, fou enterrat allí en lo s. XIII. Dita sepultura es una notable joya arqueológich-artística, de pedra ricament esculpturada y fou manada construhir per los sis fills del Senyor, manifestantnos ademés lo senyor Rector que las sis figuretas esculpluradas que s' véuhen dins de las sis ojivas que forman la basamenta del sepulcre, representan a dits sis fills, aixís com llur pare está representat en una preciosa estatua jacent, coberta de cap á peus per una fina cota de mallas, traballada ab perfeeció suma y molt ben conservada. Aquesta estatua té de 9 y 1/2 á 10 pams de llarch, apoya lo cap en un coixí, cenyeix espasa de batalla llarga y groixuda, y descansa los peus á la esquena de un lleó.

Lo senyor Rector nos digué que lo monument estava ans col-Iocat sobre alta basamenta, en lo centre de la iglesia y que á primers d' aquest sigle lo Senyor Bisbe de Vich, en sa visita pastoral, lo maná trasladar al lloch hont ara s' veu, arreconat en I' ángul del portal.

En I' ábside sols s' hi veu una finestra gótica ojival tapada per un envá de mahó. En la sacristía hi vejérem tres plats ó bacinas de capta de coure d' estil gótich.

A pochs passos de la iglesia hi ha lo Castell, edificat al cím de un serradet (alt. apr. 500 m.) que domina lo poble. Es un gran casal quadrat, surmontat per una revinguda y quadrada torre enmarletada; tot son interior está modificat sols se véuhen alguns archs gótichs y algunas finestras del meteix estil, com també ho es un preciós arch del pati.

En la plassa del poble, sobre de una volta que dona ingrés á un rónech carrer, se veu una preciosa finestra gótica: la casa es d' En Torrellas, qui la habita ab sa familia.

Lo poble de Tous té 1000 habitants, es del bisbat de Vich, partit de Igualada y provincia de Barcelona, distant de 2 á 3 horas de la de Tarragona y poch mes de la de Lleyda: a 30 minuts de Tous sobre de un serradet hi ha lo antich Santuari de Senforas. Hostals: Can Banyot, y en lo estanch nacional fan menjar y acúllen gent.

A las 6 sortíam de Tous per lo meteix camí fet, fins á las 6h 15, que l' deixávam á má dreta, pujant per la oposada á la carretera de Santa Coloma; entre los kilómetros 5 y 6 seguírem carretera avall á pas molt seguit; á las 7h passávam lo pont sobre lo riu Noya; á las 7h 5 sota de la ermita de Sant Jaume entrávam en la carretera real de Madrid, refrescant luego en I' Hostal de la Rotxela, de hont sortirem á las 7h 25 minuts, arribant á Igualada, satisfet de la excursio, á las 7h 50.

Durant ma permanencia á Igualada, vaig visitar lo local del Centre Catalanista, que compta ab més de 40 socis, tots entussiastas, tant del excursionisme com del catalanisme.

Vaig visitar també, en lo carrer de Sant Bonaventura, n.°37, pís primer, una casa que té sortida á la Rambla, nº 16, y que pertany á D. Juan Rovira y Tapiol; en dita casa, lo día 2 d' Abril de 1416, en una cambra ab arcova, que dona al carrer de Sant Bonaventura, morí lo Rey En Ferrant d'Antequera. En la paret d' enfront de la arcova, á uns 12 pams d' alsada sobre lo sol, tapada ab una planxa de fusta de uns tres pams escassos d' amplada per uns 3/4 de llarch, hi ha una inscripció molt borrosa impossible de desxifrar.

Segons D. Joan Rovira la inscripció diu: 'El Rey Sar oso 1416'. Lo esmentat propietari conta, que en la paret de la cambra, de unas petites y defectuosas lletras fetas ab un mal pinzell, pogué desxifrar que: 'Fivaller besá al rey després de mort, donant aixís una prova de respecte y carinyo al rey "En Ferrant". La abreviatura 'Sar oso' de la inscripció avuy existent, vol dir 'Sarnoso', y sapigut es que de sarna morí lo esmentat rey.

Lo día 11 de Maig, á las 8h del matí, deixava Igualada, ab la tartana de Manresa; á las 9h 15 passava per Castellolí, y serpentejant entre boscos de pins per la deliciosa carretera en continuo zig-zag, conegut per las revoltas de Can Llusiá de las Parras, á las 11h arribava la tartana al port; quedant á má dreta la Casa den Solá de la Roca, edificada dalt de un serradet, molí prop de la carretera. A las 11h 15 deixávam la carretera real á má dreta, y per la de la oposada, que es la provincial de Manresa, 'ns enfilarem cap al port, y á las 11h 45 'ns deturávam á Can Massana, situada en lo Coll del meteix nom, ó sía de Montserrat, de hont se gosa de un dilatat y encisador panorama, á uns 700 metres d' altitut, en la carena de la Serra de Montserrat, ovirantse sobre meteix del Coll, los gegantins penyals de la capritxosa y poética montanya. A

la 1, después d' haver refrigerat l' estómach á Can Massana, que es un hostal pobrement provehit, 'ns posávam en marxa, baixant sempre y disfrutant d' espléndits cops de vista: á las 3h 45 arribávam á Manresa.

Lo día següent, á las 4 h del matí, sortía de Manresa del hostal de Sant Domingo, hont vaig hostatjarme, ab la tartana de Vich; passant per San Fructuós, deixárem á má dreta Sant Benet de Bages y Navarcles (antich Monastir de Benedictins), passant lo riu Llobregat per lo pont de pedra; luego deixárem á ma esquerra Gabrianas, ovirantse son magnífich pont gótich sobre lo Llobregat; á las 6 h 50 la tartana feya á Calders alto de 1/4 d' hora, pera fer trago; a las 7 h 15 passava per la Grossa de Calders y á las 8 h parava en lo hostal del Remey de Moya, pera cambiar lo tiro y esmorzar. (De Moya al Estany, notable Monastir románich: 2 horas curtas de bou a carretera). A las 8 h 30 altra volta en marxa; á las 10 h arribava á dalt del port de Collsuspina (alt. apr. 860 m.), de hont se gosa d' un panorama esplendent y dilatat sobre la regió del Montseny, Guillerias, Collsacabra, Puigsecalm ó Serras de Santa Magdalena y Pyrineus, ab tota la plana de Vich als peus; á las 11 h passava per Tona; á las 11 h 30 per Coll de Malla y á las 12 y alguns minuts entrávam á Vich, hont terminava ma excursió, hostatjantme á Can Michel.

De Martorell á Igualada, Distancia 8 horas curtas; temps empleat, 5 horas; preus: Cupé pessetas 4'50. Interior 4 pessetas. Banqueta 3 pessetas.

De Igualada á Manresa. Distancia 8 horas; temps empleat, 7 horas; preu 3 pessetas.

De Manresa a Vich. Distancia 10 horas y 30 minuts; temps empleat, 8 horas; preu 5 pessetas.

Vich, 14 de Maig 1885.

Associacio d'Excursions Catalana (1887).

Excursió particular al Puig de Santa Creu d'Olorde [1885].

Lo día 11 de Janer de 1885, acompanyat de dos amíchs D. Ricart Puig y D. Joseph Miralda, sortía de la estació de Barcelona ab lo tren de la línea de Tarragona, de las 5 h 33 matí (hora de Madrid), y á las 6 baixávam á la estació de Sant Feliu de Llobregat.

A las 6 th 45 del nostre meridiá deixárem la estació esmentada, seguint vía

amunt, durant uns dos minuts, en direcció á Molins de Rey, fins que, trobant un pont de pedra sobre la riera de la Salut, la deixárem, baixant á má dreta al arribar al pont, en lo llit de la esmentada riera, que seguírem contra corrent, amunt sempre, en direcció Nort, Nord-Est, y Nor-Oest, successivament; als pochs passos de haver entrat en lo llit de la riera, deixárem á má dreta una fábrica, y á la oposada lo cementiri de Sant Feliu de Llobregat; seguint sempre riera amunt, per lo tant monótono, sorrench y enfonzat camí de la riera de la Salut, tenint constantment á una y altra vorera vinya y sempre vinya, á las 7h passávam per sota del Santuari de la Salut, que'ns quedá á la dreta á uns 5 minuts de distancia. (Lo esmentat santuari inspira molta devoció en tota la encontrada, atrayent moltíssima generació lo día que celebra l'aplech.)

Seguírem sempre riera amunt, pujant per lo camí de la dreta, á Can Parellada, per qual casa passávam á las 7h 15, y á Deu gracias deixárem la monotonía de las vinyas, entrant ja en la alegre y pintoresca regió dels boscos; pujárem molt suáument, y á las 7h 25 deixávam á má dreta la casa coneguda per la Torre y per lo camí de la esquerra no tardárem molt en endinzarnos dintre de un atapahit bosch de grans pins y corpulentas alzinas; á las 7h 40 passávam per derrera de la casa de Can Farriol, deixant allí meteix á má dreta, sota del camí, la riera que ja está reduhida á un torrent; per entre lo bosch esmentat seguírem pujant per lo camí de carros que serpenteja la costa, guanyant los accidents del terreno; sens gens de fatiga, á las 7h 55 guanyávam ja lo Coll hont está edificada la iglesia parroquial de Santa Creu de Olorde, ab la casa rectoral y una casa vehina á la iglesia, qual altitut calculo en uns 350 metres aproximadament.

Visitada la iglesia, 'ns dirigírem al Est, per la carena cap á la casa de Can Serra, edificada al cim de un serradet á uns dos minuts de la iglesia, en qual casa fórem molt ben rebuts y obsequiats per sos propietaris, servintnos un regular esmorzar.

A las 9h baixárem cap á la iglesia, de hont, pujant per un curriol entre bosch de pins, per terreno molt pedregós, tirant al dret, á las 9h 20 arribávam al cim del rocós turó ó Puig de Olorde, que calculo tindrá uns 460 metres d'altitut poch'mes ó menos.

Del cim del Turó s' disfruta de un panorama tant esplendent com dilatat, essent després del Tibidabo lo mellor de tota la regió; s' ovira una bona part del Vallés, tota la part superior del Vallés occidental, y sobre tot, lo imponderable panorama del Llobregat, desde Montserrat al mar, y de las Montanyas de Garraf y Aramprunyá, ó sía tota la Serra de la Morella; ab la de Cervelló, Corbera, Vallirana ó del Ordal, tancant lo horisó al Oest las Serras de la Llacuna: al Nort los Pyrineus; al Est lo Montseny; y lo mar ab la desembocadura

del Llobregat al Sud.

Del Turó que deixárem á las 9h 45, ab 15 minuts baixárem passant per la iglesia de Santa Creu, á Can Serra, y á las 10h 15 prenguérem comiat dels amables habitants propietaris de la casa, sortint per la porta del barrí del Est, á má esquerra, deixávam lo camí que porta á Sant Cugat del Vallés y per lo de la dreta, en direcció Sud-Est, que passa per la carena de la Serra, gosant de un preciós panorama sobre lo plá inferior del Llobregat, ab 15 minuts anárem á Can Mollot, gran casa sentada en un collet; deixárem allí á má dreta á las 10h 30 la casa esmentada, y per derrera de la meteixa en direcció Est pujárem per entre bosch de pins y alzinas á la carena, que seguírem un breu rato; á las 10h 45, al arribar al punt culminant, ó sía al cim de un Collet que mira al Sud-Est, deixárem lo camí ral de matxos de Santa Creu á Vallvidrera, y per un curriol, girant al Est, pujárem ab pochs passos á la carena de la Serra; passant per bosch de pins, alzinas y terras de conreu, seguírem luego carena amunt en direcció Nord-Est; á las 10h 52, tenint á sota nostre á má esquerra ó sia al O. la casa de Can Pascual, trobárem al extrém de uns camps una grossa alzina situada en lo bell cim del Turó culminant de Can Pascual, molt próxim á un altre turó unit ab lo meteix, quasi tant alt com lo de Can Pascual, tot ell rublert de pins.

L'altitut del Turó de Can Pascual, que després del Tibidabo, es lo més alt de tota la Serra que separa lo plá de Barcelona del Vallés, ó sia del Llobregat al Besós, deu ésser aproximadament de uns 490 metres.

Si lo Turó de Can Pascual té en la regió certa importancia per ésser lo més alt després del Tibidabo, en cambi no n' té gens respecte á panorama, puig atesa sa situació, rodejat com está per altres turons próxims, que limitan en gran manera la vista, tant sobre lo Vallés y Llobregat, com sobre lo plá de Barcelona, á la veritat lo panorama que del cim del Turó s'ovira es tant limitat, que no valdría la pena de pujarhi, á no ésser sa proximitat al camí ral de Santa Creu á Vallvidrera, que passa á pochs minuts del Turó, puig lo Collet ó punt culminant del camí distará sols uns 7 minuts del Turó esmentat.

De aquest, si no s' vol tornar al camí ral de Santa Creu á Vallvidrera, per un curriol ó caminet entre bosch de pins, en direcció Sud-Est, y luego al Est, passant per prop de Can Sauró, casa edificada al cim de un serradet y tota voltada de bosch, ab cosa de 25 minuts se pot baixar al Pantano y d' allí ab 20 minuts tot lo mes se puja á la Serra de Vallvidrera y á la iglesia parroquial del meteix nom ab 6 ó 7 minuts máximum.

Á las 11 h 15 lo vent glacial que bufava nos va traure del Turó de Can Pascual, per qual rahó desférem lo camí fet fins al Collet, ab 6 minuts (11 h 21), hont tornárem á agafar lo camí ral. Lo seguírem en direcció Est, petjant breu

rato lo camí esmentat, que passa per la carena per entre pinedas, fins que trobárem un altre collet en la meteixa direcció, sempre per entre boscos de pins, gosant de un bonich panorama sobre los plans del Llobregat y de Barcelona per derrera de Sant Pere Mártir. A las 11 h 25, al trobar un altre Collet, girarem á má esquerra cap al Nort-Est, y luego al Est, baixant per entre bosch atapahit; á las 11 h 38 deixávam á má dreta sobre del camí mirant al plá del Llobregat, rodejada de pins, alguns molt grossos, la gran casa de Can Cuyás y á la má oposada sota del camí al fondo de la Vall en la vorera esquerra del torrent ó riera que va al Pantano; la també grandiosa casa de Can Llavallol.

Del Collet de Can Cuyás entre las dúas esmentadas casas, deixant á má esquerra lo camí de carros que de Can Cuyás y Can Llavallol porta á Vallvidrera, per lo de la dreta que domina lo esplendent panorama del Plá del Llobregat, ab 6 minuts pujárem al Collet de la Creu den Llavallol, bonica creu gótica de terme, esculpturada en las dúas caras y bastant ben conservada,

A las 11 h 45 deixávam la Creu, baixant ab 4 minuts al Collet, hont bifurca la carretera ó camí de carros, que deixárem feya pochs minuts al Collet de Can Cuyás; seguírem la carena en direcció Est; á las 11 y 56 arribávam á las casas de la serra de Vallvidrera, y á las 12 á la fonda de Can Baldiró, hont nos servíren un bon dinar, termenant allí nostra petita y agradable excursió.

Apéndice á la excursió anterior.

Lo día 6 d' Abril, acompanyat de mon amich En Ricart Puig, á las 6 h menos minuts del matí, del nostre meridiá, deixávam la estació de Franca, per la línea de Tarragona. A las 6h 50 arribávam á la estació de Molins de Rey, entrárem en la vila per lo carrer paralelo y próxim á la vía férrea, á las 7 h en punt, al trobar á má dreta una pujada, la agafárem; als pochs passos, al trobar un grupo de tres ó quatre casas que miran al poble, prenguérem un camí de carros en direcció Est, que s'enfila suáument per entre vinyas. Alas 7h 15, al trobar un Collet, girárem en direcció S., deixant á má dreta un enderrocat Castell feudal, del qual sols se conservan en peu las quatre parets y la Torre del homenatge, de forma quadrada, que té quatre finestras d' estil gótich. Es conegut per lo Castell del Sigró; tocant al meteix, hi ha la casa de pagés de Can Grané; passat lo Collet, girárem cap al N. E.; y seguint sempre pujant suáument per lo meteix camí de carros, á las 7h 22, passávam per Can Vilaregut; á las 7h 25 deixávam á má dreta lo camí que en direcció S. porta á Can Bofill; pujárem amunt sempre en direcció E., comensant ja á deixar las vinyas per lo alegre bosch; sempre en direcció E. y N. E., gosant de un bonich panorama. S'ovira al N., á una mitja hora de distancia, en la falda de la vessant vehina, á su meytat si fá ó no fá, la iglesia parroquial ab lo grupo de casas, en forma de carrer curt, de Sant Bartomeu de la Quadra ó de la Rierada,

que pertany al districte municipal de Santa Creu d' Olorde; més avall, en direcció N. O., la vila del Papiol coronada per son castell, en lo cim de un serrat, ahont se dirigían á peu, fent sa excursió oficial, nostre digne President Sr. Maspons ab los Srs. Arabía, Bofill, Cazes, Massalleras y Mora, dels quals prenguérem ab molta recansa comiat en la estació de Molins de Rey, puig que allí s' quedaren verificant una observació meteorológica.

Dominant completament Sant Bartomeu y moltíssim més Papiol y son castell, á las 7 h 30 girávam cap al S., vejent enfront á dalt de una carena Can Farrés á má dreta, y á sota de la meteixa la gran casa Bofill; á las 7 h 31 trobárem un Collet, deixant al S. á má dreta lo camí que porta á Can Farrés, que dista uns 5 minuts: prenguérem lo camí de má esquerra, y al girar en lo Coll, al instant trobárem Can Ribas.

De Can Ribas, seguint en direcció E., baixárem ab pochs passos al sot del meteix nom, tot ell cubert d' espés bosch de pins, roures, alzinas y ginestas; á la dreta del camí s' troba un casal enderrocat; lo camí es deliciós y tot plane-jant per entre bosch de pins voltant la base del Turó de Olorde, ab 30 minuts porta á la iglesia de Santa Creu de Olorde.

Del Sot de Can Ribas tornárem á la casa, y sobre de la esmentada, allí meteix, del camí de Santa Creu d' Olorde á Molins de Rey arrenca un estret camí que, en direcció E., s' enfila al Cim del Puig d'Olorde; á las 7 h 45 prenguérem lo ja esmentat, deixant á má esquena lo de la iglesia de Santa Creu, pujant en direcció E. per un bosch de pins, ginestas y bruchs; á las 7h 52 s' acaba lo camí y seguírem en la meteixa direcció un curriol que serpenteja per entre pineda y bosch baix; á las 7 h 58 trobárem un camí de carros de desemboscar, que seguírem en direcció S. fins á las 8b 3, hont se divideix en dos brassos, un al E y altre al O.; llavors per lo de llevant, á má esquerra, que deixávam á las 8 h 8 m., en direcció S. pujárem sens camí ni curriol, per entre grans blochs de rocas calcáreas; á las 8h 15 guanyávam la carena, arribant tot seguit al Turó dels Xipre's d' En Amigó, nom degut als 2 xiprés, un de víu y altre de mort, que s' oviran al cim del Turó, de hont en direcció S. seguírem per dalt de la carena per sobre de las betas de las rocas; á las 8h 20 baixárem en di-recció S. O, á un petit Collet pera pujar tot seguit al Puig d' Olorde (altitut apr. 460 m.), punt culminant de la regió, arribanthi á las 8h 25, y deixantlo 5 mi-nuts desprès per lo fort vent que bufava. Del Cim del Puig, en direcció E. per un vertiginós curriol, que es lo meteix que prenguérem en la anterior excursió, pera pujarhi desde Santa Creu, ab menos de 12 minuts arribávam i la iglesia de Santa Creu d' Olorde y d' allí 'ns dirigírem á Can Serra pera esmorzar'hi.

A las 10 en punt tornávam á empendre la marxa; á las 10h 15 passávam per Can Mallol; á las 10h 30 per lo Coll de la serra de Can Pascual, baixant cap á

Can Cuyas, per hont passávam á las 10h 45; als 5 més, pujávam á la Creu d' En Llavallol; als pochs passos de la meteixa deixávam á má esquerra en direcció E., lo camí de Vallvidrera, y per lo que vá cap al S., á las 11 arribávam á las envistas de Barcelona; llavors seguint la meteixa direcció S., disfrutant de un preciós panorama, sobre la vall S. de Vallvidrera, Sarriá y Plana de Barcelona, tenint á má esquerra la carretera que serpenteja sota del camí de matxos que seguírem, y que s' ovira á vol d' aucell; baixárem á trabar la meteixa rápidament, arribant á sa bifurcació, que es en lo meteix punt superior hont comensa lo estret y provisional camí, que uneix los dos trossos de carretera ja acabats fa temps, de Sarriá á Vallvidrera, á las 11h 15 minuts; y á las 11h 30 deixávam Sarriá, dirigintnos á peu tot passejant cap á casa.

Butlletí Associació d'Excursions Catalana (1886).

Notas itinerarias de la excursió col.lectiva á Santa Coloma de Queralt y Rubió. Dias 1, 2 y 3 d' Abril de 1888.

Lo dia 1er d' Abril (diumenge de Pascua de Resurrecció), ab lo tren nº. 701 de la linea de Vilanova, á las 5h 53 del matí de nostre meridiá, sortíam de la estació de França, D. Ramon Arabía y Solanas y l' infrascrit. Lo Sr. Maspons nos havia avisat que ab greu sentiment no podía venir.

Á las 8 h 55 m. arribávam á l' estació de Picamoixons ó de la Plana, hont esperárem lo tren procedent de Tarragona en direcció á Lleyda, al que á las 9h 45 pujárem, deixantnos a las 10h 20 en la estació de Montblanch (altura apr. 300 metres).

Montblanch es una important poblacíó, cap de partit, que compta avuy ab 4775 habitants.

Relativas á la meteixa, dech a l' amabilitat de nostre delegat en Santa Coloma de Queralt, l' il.lustrat prebere Mossen Joan Segura, las notas següents que publico á continuació:

"Desseguida de conquistadas Tortosa, Lleyda y Fraga, fou fundada la vila de Montblanch pe 'l Comte Ramon Berenguer IV.

Llavors los Comtes Sobirans, com més tart los Reys d' Aragó, portavan una vida errant y sens residencia fixa: d' aixó ve l' convocar Corts en tants diversos llochs. En sos freqüents viatjes de Lleyda á Tarragona, los Comtes eran

molestats sovint pe'ls moros, que llavors tenían encara las montanyas de Prades, ab Ciurana per capital; los quals moros, passant per la vehina serva de Moural (damunt de Poblet, próxim á ser edificat), caparrejavan per la escarpada montanya á quin reclós jau ara Montblanch. Ademés, faltava un Iloch sugur de parada pera l' il.lustre comitiva comtal, que partís en dúas avinents jornadas lo llarch tret que hi ha de Lleyda á Tarragona. Aquestas causas decidiren la fundació de la vila de Montblanch, feta pe 'l dit Comte Ramón Berenguer IV.

De l' época de la fundació penso que son las bellas torres y més bells portals que senyalan la direcció de la muralla que cenyia la vila. Aquestas torres fóren una per altra descoronadas de resultas del següent episodi, quina época no puch fixar.

Los de Montblanch tenian permís pera fer llenya en lo bosch del monastir de Poblet; á condició de que al passar davant del monastir, aquest tenia dret de fer deixar als llenyaters la rama que volia, que solía ser la mes grossa.

Un llech del monastir feu descarregar l' animal d'un llenyater para traure d' un feix la rama més grossa. Irat lo llenyater per la tacanyeria del frare, mentres aquest ajupit estirava la rama, pégali cop de destral, y l' deixá mort; y apretá á fugir. No podent ésser descobert lo culpable, y sabentse sols que era de Montblanch, tota la vila n' fou castigada: 1er escapsant, una si, altra no, las torres de sa muralla; 2on. votant lo monastir que may per may fos admés en lo cobdiciat monastir de Poblet cap fill de la vila de Montblanch. De hont provingué, y dura centurias, la costúm en las donas de las mellors familias de dita vila, que estavan á punt de deslliurar, d'eixir de llur vila pera ferho en la Guardia dels Prats, ó qualsevol altre poble vehí, á fi de no privar á llurs fills de la sort de poder ésser frares de Poblet.

No gayre menos antich que la vila deu ésser lo pont, reataurat probablement en l' época del Renaixement, de la qual pensó son aquells figurons que s' hi veúhen, y ténen alguna semblansa ab las esculturas de la portalada de la parroquial de Sta. María, quina portalada deu ser del sigle XVII ó XVIII.

Dita parroquial mostra en sa arquitectura ésser obra del sigle XIV, menos la portalada. Dintre d' ella s' han de mirar: 1.er la bellíssima y ensemps senzilla portalada de la sagristia (detrás del altar major) ab sas bellas y obradas portas de la época gótica; 2.on un relaule de pedra un tant mutilat, en una de las capellas de la banda dreta de la iglesia: 3.er una bella Madona del sigle XVI (?) que hi ha al chor.

En la parroquial de St. Miquel son de notar la portalada románica, ab portas antiguas, una sepultura prop de la trona y dos quadros antichs ab fons daurat

que s' guardan en la sagristia.

Cal veure la bella iglesia ojival de St. Francesch (ara magatzem) ab los restos del claustre. Item: se véuhen en diferents indrets hermosíssimas finestras, góticas; singularment en una casa que ara es Cassino. S' ha de mirar també una característica y molt adornada casa (sigle XVI ?) de la plassa ab bella galería devall de la teulada. Finalment, encara que molt mutilada, es de veure la casa ahont contan s' aplegavan las Corts quan se celebravan a Montblanch".

Embarcats en lo cotxe-dilligencia que fa lo servey regular (á tots los trens) entre Montblanch y Santa Coloma de Queralt y vice-versa, deixárem als 10 minuts d'arribarhi, la primera de las esmentadas poblacions, separadas per una distancia de 30 kilómetres.

Seguírem en direcció N. carretera d' Artesa de Segre ó de Tárrega amunt, que als 2 kilómetres deixárem a la primera bifurcació, hont girárem á ma dreta en dirección E., seguint amunt per la de Santa Coloma. En aquesta, a má dreta, vejérem, á una mitja hora de distancia del camí, lo poble de Barberá de la Conca (1203 hab.), hont existeix un Castell enderrocat que partanyia als Cavallers de l' Ordre del Temple. A una hora escassa de la bifurcació, a ma dreta, y á uns 1 minuts de la carretera, deixárem lo poble de Ollés, que forma part del districte municipal del de Pira, (543 hab.), pe 'l qual passárem a la mitja hora escassa. Luego, á 1 hora de distancia, s' troba en la carretera la vila de Sarreal (2186 hab.) y á la meteixa distancia, també en la carretera, lo poble de Rocafort de Queralt (715 hab.), de hont ab cosa de 1 hora, se guanya lo punt culminant de la carretera, poblat per migrada boscuria, que es lo Coll de Deo gratias, situat en lo kilómetro 19 (alt. apr. 650 m.)

A uns 45 minuts del Coll esmentat, se passa per lo poblet de las Pilas (478 hab.), situat á ma dreta de la carretera y distant aproximadament una hora de la important vila de Santa Coloma de Queralt.

A uns 15 minuts de la població 'ns esperava en la carretera l' erudit y llorejat escriptor catalanista, soci delegat nostre, l' amable D. Juan Segura, prebere, qui pujá á la dilligencia, reunintse ab nosaltres.

A la 1h 30 t. la dilligencia so deturava en l' Hostal de Can Nial, hont teníam intenció d' hostatjarnos; mes l' obsequiós Sr. Segura s' apoderá de nostres sachs de viatge y'ns obligá velis nolis á posar á casa seva, hont fórem tractats á cuerpo de rey.

Santa Coloma de Queralt es una rica é important població que té molt comers de bestiar mular ab Andorra y Poitou, y celebra mercat tots los dilluns, comptant ab 2776 habitants. Sa importancia histórica es reconeguda com també son valor baix lo punt de vista del art y de la arqueología.

Respecte á aquestos punts, deixo la paraula a mossen Segura, que 'ns guia y serví d' il.lustrat cicerone en nostra visita.

La altitut es apr. de 600 m. Es notable la rica font de D. Dalmau de Queralt, tant abundosa, que I' aygua ne raja nit y día per nou dolls d' una circunferencia com la munyeca.

La població está sentada en una petita plana ó vall, limitada del S. al O. per las sorras de Puntils, del Castell de Queralt, d' Ancosa, de Sant Magí de Brufaganya, de Montagut y de Sant Miquel, pobladas de boscurias, mentres que al N. té molt, próxima una petita serralada conresada de terra calcárea y guixosa, com ho es tot lo terreno ó sol de la vila, qual tó blanch recorda aquellas regions tant tristas de las provincias d' Alicant, Murcia y Almería. Al E. y N. E. s' oviran las sorras coronadas per los enderrocats castells d' Aguiló y Argensola, que no presentan tant pobre aspecte com las del N., per la rahó de véures'hi encara alguns restos de boscos, de clars y migrats pins.

Lo día 2, acompanyats de nostre digníssim consoci lo erudit Mossen Segura, montats en los matxos de sella del Aixut, qui 'ns serví de guia, á las 12h del mitj día en punt, deixávam la vila de Sta Coloma.

Arrancant de la copiosa font esmentada, per un camí en direccio E. y N. E., als 40 minuts pujárem al poble d' Aguiló, que forma part del Districte municipal de Santa Coloma y está coronat per un grandiós castell senyorial enderrocat. Passárem per sota del poble, que deixárem a má dreta y ab 15 minuts baixárem en direcció N. E., cap á la casa coneguda per l' Hostal d'Aguiló, d' hont pujárem cap á la carretera d' Igualada. Cambi complert de decoració. Lo cami no pot ésser més encisador, s' entra ja en la regió dels boscos. La carretera passa per la carena de las serras, gosant de bonichs panoramas á un y altre costat per entra grans boscos de pins fins al fons de las valls. Las serras d' Aguiló fan la partió de las ayguas dels rius Gayá y Noya. Seguirem per la carretera en direcció E, y N. E,, durant 30 minuts, fins trobar dúas casas; Can Mariano den Ferrant y luego Can Ferrant, hont deixárem la carretera á má dreta y baixárem semprr per entre alegres boscos de pins en direcció N. E., passant al cap de 1 hora per una casa qual nom no recordo, de hont ab 15 minuts, seguint igual direcció, baixárem al Riu Bim, que té origen en los sots d' Argensola y es un important afluent del Noya; atravessárem las ayguas del Bim, y en direccio N.E., ab cosa de 10 minuts pujárem al escampat poblet de Clariana (389 hab.). Seguint la direcció E. N. E., ab 15 minuts més anárem pujant al Mas Juncá, de hont, sens variar de direcció, ab 30 minuts, baixárem a la carretera real de Madrid á la Junquera, que seguírem avall en direcció S. E. Als 3 minuts, atravessávam lo Riu Noya (que té origen en Prats de Rey y Copons), y als 2 minuts arribávam a las casas ó caserio del Hostal del Ganxo,

hont deixant la carretera a má dreta, nos enfilárem per un curriol que en direcció N. nos portá en 30 minuts al caserio de Mas Travé.

Seguint la meteixa direcció N., ab 20 minuts anárem á la gran Casa de la Torre que com lo caserío anterior pertany al terme de Rubió. De la Torre ab 25 minuts pujarem al barri ó arrabal de Sant Macari de Rubió, de hont ab 10 minuts baixárem al Torrent de las Auranetas o de Rubió, que atravessárem y en direcció N. ab 20 minuts, per entre una magnífica pineda, pujárem al poblet de Rubió (arribanthi á las 5), edificat al cim d'un terrat, coronat per un castell feudal tot en ruinas (al apr. 680 m.) Sota lo castell hi ha la iglesia parroquial, la rectoría, Casa de la Vila y dúas casas: Can Sastre y Can Solanas, que fan d' hostal, essent la última la més confortable. (Rubió té 334 hab.). Nosaltres nos hostatjárem á casa lo Sr. Rector, hont fórem molt ben rebuts y obsequiats.

Lo dia 3 d' Abril, á las 7h del matí prenguérem comiat del Sr. Rector y també ab gran recansa del digne consoci y company Mossen Segura, qui ab lo guia l' Aixut y los matxos s' en entorná á pluja batent a Santa Coloma de Queralt, hont va arribar després de las 11. Lo Sr. Arabía y jo, guiats per un jove, fiII de Can Solanas, tots tres á peu, prenguérem lo camí d' Igualada. En direcció S. baixárem ab molta rapidés en 15 minuts al Torrent de las Auranetas ó de Rubió, que atravessárem, pujant en direcció S. O. per entre un espés bosch de pins; als 5 minuts deixávam a má dreta (S. O.) un camí que va á unas casas de pagés y pujárem cap al de má esquerra (Est) y ab 20 minuts de forta pujada per entre un atapahit bosch de pins arribarem al Coll ó Portell de la Creuheta de Sant Pere (alt. apr. 700 m.)

D' aquest, tot planejant, rebassant la base del Turó del Puig de Sant Miquel, punt culminant de la regió (alt. apr. 750 m.), seguint la direcció S. E. ab 10 minuts anárem á la románica iglesia de St. Pere, sufragánea de Rubió, que estava tancada per dissort, hont hi ha, segons digué lo Sr. Rector de Rubió, un retaule gótich.

Seguirem la direcció S. E. per la carena uns 5 minuts, fins trobar un camí de carros á má dreta que va cap á la casa de Briansó y baixant á la carretera real també va á Igualada.

Deixárem á má dreta l' esmentat camí y pujant per la carena en direcció E.. per entre bosch, als 8 minuts girárem cap al N. E., deixant ja lo bosch per las vinyas, seguint la meteixa direcció, als 7 minuts arribávam, per cert ben mullats, á Can Estruch, hont esmorzárem.

A las 9h, un tant refrigerats, deixávam la casa y en direcció S.E., quedant á má dreta la cinglera del Cap de la Costa de Can Estruch, als 45 minuts deixá-

vam á má esquerra lo cementiri, y a l' oposada, l' iglesia y rectoría del poble del Espelt, que forma part del districte municipal d' Odena (que conta ab 1.379 hab.). Seguint per entre vinyas en direcció E., als 20 minuts passávam per los Balsos del Espelt, grans precipicis primer á má esquera sobre la riera de Can Magí de las Alzinas, y luego, á má dreta sobre la riera del Espelt; als 10 minuts més, baixávam a la casa y horta de Can Carreras, en lo meteix lloch hont s' ajuntan abdúas rieras, que atravessárem, sota meteix d'Igualada, 10 minuts ans de reunirse al riu Noya, arribant als 5 minuts a la ciutat d' Igualada, important població industrial y agrícola, que no obstant sa grandíssima decadencia, encara compta ab 11,882 habitants. Nos hostatjárem en la fonda de Catalunya ó de la Viuda Corrons, hont arribávam xops com peixos, á las 10h 40m. Després d' un bon dinar nos reaccionárem y ab las diligencias de Martorell deixávam á las 12h 30 la ciutat hont morí en Ferrant d' Antequera; arribant á Martorell a las 5h 30 t.; á as 6h 15 deixávam l' estació del meteix nom, y á las 7h 35 arribávam á Barcelona.

Butlletí Associació d'Excursions Catalana (1889).

Excursió col.lectiva a Centellas, Sauva Negra, Castellcir, Sant Quirse de Safaja, y per Sant Feliu de Codinas á Caldas de Montbuy [1889]

Días 2 y 3 de Febrer de 1889

Lo dia 2 de Febrer, á las 6'37 mati (hora oficial), en lo tren de la línea de Sant Joan de las Abadesas, sortíam de la estació del Nort, D. Claudi Abella, D. Frederich Bonay y l' infrascrit, dirigint nos cap á Centellas, ahont arribávam á las 8'47, ó sia a las 9 y 10 minuts de nostre meridiá. Alt. apr. 515 m.

Notarem en la vila extraordinária animació y bullici, per rahó d'ésser la fira principal de tota la encontrada, y, per lo tant, la que reuneix major nombre de gent, puig es fira que dona lloch a moltas transaccions. Era tanta la gentada que emplenava los carrers y plassas, aixís com lo firal del bestiar, ab gran moviment y soroll, que se feya sumament difícil lo tránsit; per cual rahó, tan prompte com lo Sr. Bonay hagué despatxat alguns negocis, després d' haver-nos fet ab las provisions necessarias pera la excursió que anávam a empéndrer, deixávam la vila en direcció N., per lo cami ral de Centellas á Collsuspina, envers al últim punt. A la mitja hora escassa arribávam al Mas Banyeras,

que pertany al esmentat company d' excursió don Frederich Bonay.

Mas Banyeras es una bonica y còmoda casa recentment construhida, ben amoblada, y que reuneix molt bonas condicions. La casa está perfectament situada sota de la cinglera, dalt de la vorera dreta del Torrent de Viladecols, sot frescal y cubert de vegetació. Desde lo llit del torrent, per hont discurréixen constantment durant tot l' any, apacibles, sas ayguas cristallinas, s' extén I' bosch fins tocar las parets del Mas Banyeras, sota de las quals, en lo meteix camí, rodejada de frondosos arbres, brolla la rica y fresca font de Banyeras, que en los cálits días d'istiu sol apagar la set al caminant que transita per lo camí ral de Centellas á Collsuspina ó viceversa. Desde lo jardí y de la galeria de la casa, situada á uns 600 metres aproximadament d' altitut, s' gosa d' un preciós panorama local.

Inútil creen dir que fórem molt ben obsequiats per nostre company. Dinárem molt bé en l' alegre menjador de la casa del Sr. Bonay.

A las 3 y 30 minuts en punt deixávam Mas Banyeras y seguíam per lo caminet que arrenca, darrera de la meteixa casa, del camí ral de Centellas á Collsuspina, en direcció O., y porta, en 5 minuts escassos de pujada, a la caseta de Can Xona, que pertany al Sr. Bonay, de la qual, per fortíssima pujada, seguint igual direcció, O., als 10 minuts s' passa per la casa de Viladecols, desde hont, en direcció al S., per la vora ó repeu de las cingleras, passant per sota del cingle de Puigsaguardia ò de Puigsagordi, y per sobre de las Cingleras del Aparedat, en 40 minuts s' va, per suau pujada, cap a la casa de Riu Sardá, situada entre cingle y cingle, ó sia sobre lo replá del inferior y en la basse ó repeu del superior, en la meteixa embocadura del Sot de Riu Sardá.

Lo camí verdader, ó sia lo que segueixen las personas que desde Centellas s' dirigeixen a Sauva Negra, Castellcir, Santa Coloma Saserra y Castellterçol, es l' següent:

Se surt de la vila de Centellas per lo camí que en direcció O., per dreta y fortíssima pujada, guanya las enlayradas cingleras, y als 20 minuts porta a la Casa del Puig, desde la qual, escalant la Cinglera del Aparedat, que s' té que guanyar per medi de grahons practicats sobre las espedadas rocas de las cingleras, en cosa de 45 minuts s' puja á la casa de Riu Sardá, altitut aproximada 750 m.

De la casa de Riu Sardá, per lo camí que arrenca de la meteixa per sa part aubaga, en direcció O., á cosa de 30 minuts de forta pujada, per un camí que s' enfila entre lo bosch de la part aubaga de las cingleras, guanyárem lo Collet del Pla de la Creu ó Creuheta de Mirambell, alt. apr. 980 metres. D' allí, en 15 minuts de suau baixada, anárem á pernoctar á l' antiquíssima casa de pagès de

Mirambell, del terme municipal de Balenyá y de la parròquia de Santa Coloma de Saserra, situada á uns 860 metres d' altitut aproximadament.

En direcció OSO., dalt del pla de la vessant oposada, s' oviran l' iglesia parroquial de Santa Coloma Saserra y sas casas vehinas: la rectoral, Can Bonifet y la grandiosa casa Giol, que distaran uns 50 minuts de la casa Mirambell.

Mercès á las íntimas relacions de amistat de nostre company Sr. Bonay ab la família Mirambell, composta de la viuda del darrer amo, senyora d' uns 60 anys, mestressa de l' hisenda; sas cuatre fllias solteras, tan amables com la mare, y l' hereu, que no s' quedá endarrera en la franca y coral hospitalitat que'ns dispensaren, fórem molt obsequiats, per lo que ne quedárem sumament reconeguts.

'Ns contaren una bonica y mística tradició ó historia de l' Edat mitja, qual protagonista fou un fill de la casa, y que luego explicaré.

Eran las 5 y 15 minuts quan arribárem á l' antiquíssima casa Mirambell, ab molta sort per cert, puig als pochs minuts esclatá una tempestat de fredíssima pluja y vent, que s' convertí en una gran nevada en las vehinas muntanyas de Montseny.

Després dels cumpliments d' arribada, y luego d' havernos instalat en la bona cambra que 'ns destinaren, passárem á la llar pera escalfarnos, y mentres se preparava lo sopar, la mestressa 'ns feya la narració de la mística y sencilla historieta que 'm proposo explicar. Una de las fillas parava la taula a fí de que poguéssim reparar las forsas ab un frugal refrigeri, que no permetían altra cosa las provisions que lo senyor Bonay y L'infrascrit 'ns procurárem en Centellas; pero may podíam somiar que lo que tenia que ésser un sencill sopar de pagès s' convertís per art de mágia, mercès al sibaritisme y esplendidés de nostre consoci y company Sr. Abella, en un regalat festí.

L' esmentat company es un intrépit excursionista, alt y prim, ros, gran caminador, tipo inglés en lo moral y en lo físich, gran company, un verdader sportsman, aixut de paraulas com un inglés; calsava airosa espardenya y vestia un lleuger trajo de llana, cubrint sa americana una blusa blava de cotó, tota ella deixant veurer per fora una gran profusió de butxacas, las quals s' anaren vuydant successivament, tan prompte várem despatxar la sopa ó escudella ab l' extracte de carn de Liebig, las clássicas monjetas y las costellas. Alló era cosa de may acabar; era un arsenal de conservas, y tanta sa profusió que no podré recordarme de tot; sols tinch presents algunas de las capsas de llauna que constituhíren tan selecte menú, y son las següents: molls en escabetx, purée des Foies gras aux truffes du Périgord, sardines de Nantes, bou cuyt y comprimit, en conserva, de Chicago, formatxe de cap de porch, tunyi-

na á la Rébigote, saucisson de Lyon, turrons de yema y de Jijona, formatxe de Roquefort, cafè, essència de cafè, rom, Pippermint y Jenespy des Alpes y pera donar fi al gran festí de Baltasar ó las Bodas de Camacho, 'ns obsequiá ab gran profusió de cigar ros de superior calitat, de las mellors fábricas de la Habana y de Manila.

Aixís es que 'ns assentárem á las 8 á taula y eran las 11 quan'ns aixecávam pera anar al llit, sens tenir gens de fret, malgrat la baixa temperatura de 4° que feya en la cambra y anar á fer una pesada digestió en brassos de Morfeo. Pero ans de donar la bona nit a mos benèvols llegidors, que prou paciència han tingut, just será que expliqui la tradició á que m' he referit, per lo que pot interessar als folkloristas.

La Creu de Mirambell

La Creuheta de Mirambell deu sa etimologia á la següent poètica y mistica tradició:

Segons 'ns contà la mestressa, en la Edat mitja, un fill de la gran y antigua casa de Mirambell, estudiant de Teologia en Barcelona, venint de la comtal ciutat y de Centellas, 's dirigia á la sua casa, quan, al arrivar al cim del Pla del Collet, anomenat la Creu de Mirambell, en lo meteix siti hont hi hagué una creu de ferro (que fou enderrocada envers l' any 1840, al termenarse la guerra civil dels set anys, y qual pedestal de tosca pedra encara avuy s' ovira entre mitj de las Garrigueras de la Bauma Roja), se li aparegué la bonicoya criada que servia en la casa hont s' hostatjaba en la ciutat, la qual estava enamorada del estudiant, y segons pareix possehia una prodigiosa hermosura; ab sas gracias sens igual, aumentadas per art de bruixeria, tracta de seduhirlo per medi d' encantament, més ell, concentrant tot son esperit en Deu pera fugir de la tentació, exclamá: ¡Jesús, Maria y Joseph! fent la señal de la creu, y tot seguit la forma humana de la encantadora sílfide, desaparegué, produhintse ab gran estrèpit furiós terratrèmol. Lo mistich jove estudiant fugi ácorre-cuita tot esfarahit envers sa casa, ahont arribá tremolant; plé d'esglay referí lo portentós fet á llurs pares,que disposaren pera conmemorar l' aconteixement y ensemps deslliurar la casa Mirambell y llurs torras de las malas arts de bruixas y mals esperits, la erecció de una creu de ferro, clavada dalt d' un pal sostingut per una grossa pedra que servís de base, y tot seguit fou aixecada en lo meteix lloch hont aparegué al jove Mirambell la noya bruixa enamorada. Lo fet, segons digué la mestressa de la casa, per la referència de las escripturas antiguas de la meteixa que comentan la aparició de la noya encantadora, tingué lloch en los derrers anys del segle XIII ó be en los primers del XIV. En l' any 1840, quan la creu fou derribada y profanada, lo marit de la mestressa y pare de l' hereu actual, la recullí piadosament y avuy encare s' conserva en

perfecte estat en la casa. La creu, de ferro forjat, es de forma llatina; mideix 40 c/m per 25.

Lo jove estudiant va ésser un sant varó, un sacerdot de virtuts exemplars; fou beneliciat en una parròquia de Barcelona, hont adquirí medis suficients pera la construcció de l' altar de St. Joan Baptista de l'iglesia de Sta. Coloma Saserra; luego adquirí la masia y terras de Bonifet, del terme de Castellcir, vehina á l' iglesia predita, instituhint un benefici y causa pia ab l' objecte de que l' usufructués un fill, y en son defecte, una filla de la casa Mirambell, ab l' extricta obligació de donar instrucció cristiana gratuita á tots los noys de la parròquia de Sta. Coloma Saserra. Dita fundació está extingida desde fa alguns anys y quan 'l gobern s'incautá dels bens de la desamortisació, s' procedí á sa venta, y lo Mas Bonifet fou adquirit per lo propietari de la casa Giol.

Lo dia 3 de Febrer, ab un fret intens de - 5" y un vent NO. huracanat, a las 7 y 30 minuts del matí, ab greu recansa preníam comiat de l' amable família Mirambell, que tant be'ns obsequiá. Seguírem lo camí ral que arrenca de la casa en direccció NE. E., y ab 15 minuts pujárem á dalt del Pla de la Creuheta ó Creu de Mirambell (alt. aproximada 930 metres); arrivats alli girárem á ma dreta en direcció S., seguint lo camí del Pla de las Cingleras; luego per lo camí esmentat, seguint en zig-zag, del SE. al S., y del S. al SO., als 30 minuts deixávam a má dreta la casa de la Torra de la Estrada; als 30 minuts més, ó sia a las 8 y 45 minuts, després d' haver seguit un llarch rato per dalt, ó sia per la part superior de las cingleras, y haver passat per sobre de la part superior ó culminant del Cingle ó Cinglera de la Torra, desde hont s' gosa d' un grandiós panorama sobre Centellas, Plana de Vich y lo Congost, á una altitut aproximada de 1,000 metres, passávam per la casa del Corrals de 'n Rovira dels Sardans (Alt. apr. 875 m.)

En la casa esmentada, desde la qual s' gosa d' un panorama espléndit, á vol d' aucell, sobre Centellas y sas valls y lo Congost, lo camí bifurca; lo caminet del SO. s' dirigeix á Castellcir, Sauva Negra y Santa Coloma Saserra y lo del S., que passa per lo plá de la part superior de las cingleras, es lo camí ral que de Collsuspina porta a St. Martí de Centellas. Deixárem lo camí ral esmentat, a má esquerra, S., y seguirem lo caminet que en direcció SO., per entre migrat bosch, 'ns portá tot planejant en 30 minuts a la tan celebrada font de Sauva Negra. Al arribar á las envistes de la que ans era la més gemada regió entre l' Vallés superior y la Montanya, experimentárem la més crudel decepció. ¡Pobre riquesa forestal! ¡Adéu siau poesia, adéu siau bellesa! ¿Hónt son aquells gegantins atapahits roures y faigs que may deixávan penetrar lo sol ardorós de la canícula? La cobdícia vos ha convertit en carbó pera alimentar las cuinas de Barcelona. Ja ho sabeu, excursionistas, no aneu pas á Sauva Negra, puig no hi trobareu més que un migrat bosch. Ab lo cor entristit deixá-

rem tot seguit, sens deturarnos, la que un jorn fou la més poètica y gemada encontrada de la regió; de manera que á las 9 hi arribávam y als 2 minuts, després de regalarnos ab un got d' aygua de la deliciosa font, 'ns tornárem á posar en martxa, pujant en 5 minuts escassos, en direcció S., al Collet de Sauva Negra, de hont, seguint igual direcció, en cosa de 20 minuts més, baixárem suaument al Castell de Castellcir, ahont arribávam próximament á las 9 y 45 minuts (alt. apr. 750 á 800 metres).

Esmorzárem perfectament bé mercès á la ben provéhida repostería del Sr. Abella, y á las 10 y 30 minuts deixávam lo Castell en direcció S.; als 20 minuts, sota de la Torrasa dels Moros (que no es tal torra de moros, sino restos d' una fortificació avansada del Castell), en direcció OSO. atravessávam la riera de Castellcir, que té origen en la Sauva Negra y es lo naixement del riu Tenes, fort afluent del Besós; passada la riera, seguint la direcció S., al 10 minuts escassos passávam per la casa de Can Toxa; als 10 minuts més per la Iglesia parroquial de Castellcir; eran las 11 y 10 minuts. A las 11 y 20 passavam per lo Moli den Bosch, hont atravessárem la riera, y seguint lo camí de carros avall, als 15 minuts tornavam a atravessarla passant á la vorera oposada, sota d' un moli, pera tornar a passarla luego; als 15 minuts deixávam á sobre la gran casa de Puig Domènech, y á las 12 y 15 minuts, passávam per lo típich y pintoresch poble de Sant Quirse de Safaja, situat en la part superior d' una cinglera que té la forma de península, hont se juntan las dúas rieras: de Castellcir, ja esmentada, y la de Salt Jener, que procedeix dels sots de St. Juliá de Castelltersol y de las Pujadas: abdúas reunidas forman lo referit riu Tenes (alt. apr. 600 rn). á las 12 y 30 minuts deixávam lo poble de St. Quirse de Safaja, per un camí de ferradura que en direcció OSO. y luego envers al S. porta, deixant á ma esquerra las grans casas de Badó y Posas, á la carretera provincial de Mollet ú Moya, en lo meteix lloch culminant de la carretera, anomenat Coll de Posas (alt. apr. 650 m.), hont hi ha una casa que fa d' hostal. A la una menos minuts de la tarde, 'ns deturávam allí pera dinarhi.

Allí férem liquidació de las provisions que 'ns quedávan y de la ben provehida repostería del company d' excursió Sr. Abella, que 'ns permeté regalarnos ab un altre festí, del que participaren també altras personas que s' trobavan en I' hostal en aquell moment (entre ellas, uns cassadors de St. Feliu feren honor al menú de nostre es-pléndit company).

A las 2 y 30 minuts, per cert ab l' estómach ben replè, deixarem l' hostal y 'ns posárem en martxa seguint la carretera avall en direcció S., y en una hora de baixada tot xano-xano caminárem los 5 kms. que separan Coll de Posas de St. Feliu de Codinas, á qual important vila (altitut aproximada 430 m.) arribávam

á las 3 y 30 minuts.

En St. Feliu, pujárem, á las quatre en punt, al cotxe, y á las cinch arribávam á l' estació de Caldas de Montbuy, en la qual pujárem al tren que a las set de la nit 'ns deixá á la estació de Barcelona, hont terminárem nostra tant profitosa com agradable excursió.

Barcelona, 15 Febrer 1889.

Lo Secretari accidental, Arthur Osona.

Gastat en la excursió

3 billets de 3ª classe á Centellas	8'25 Ptas.
Emorzar en la estació de Las Franquesas	1'75
Povisions á Centellas	3'75
Anguila en la casa de Banyeras	1
» » » » » Mirambell	5
» » lo Castell de Castellcir	0'75
Gastat en Coll de Posas	1'50
» » St. Feliu	0'50
Cotxe de St. Feliu a Caldas y billets de 3ª classe de Caldas á Barcelona	6
	28'50 Ptas.

que es lo total gastat en los dos dias, que dividit per tres personas, resulta á Ptas. 9'50 cada hú, ó sia á rahó de 4'75 per dia.

Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya (1891)

En Jaume de Ca'n Valent. Historia de un Guia [1892]

Molt difícil, per no dir impossible, té d'ésser al home que pren estat com se sol dir y mes sens haberla buscada, trovarse ab una muller que tinga perfecta afinitat de caràcter, ideas, génit, costums, gustos y aficions ab son espòs; es dir, ab "La mitja taronja."

Aquesta sort tan portentosa Deu me la dispensà, puig al casarme, fà ja la friolera de 27 anys, me trobí ab una senyora que tot essent molt virtuosa y cristiana, practicant sempre bonas obras, no oblidant may la caritat, com també portant al puny la administració econòmica domèstica, era ensemps un

ver Sportman.

Vejau la casualitat. La coneguí l'any 1865, anant jo d'excursió, mentres ella ab uns parents seus 's dirigia à Sant Cugat del Vallés. Jo també hi anava: pel camí d'etzar 'ns trobàrem, no 'ns habíam vist may, férem coneixensa, ella passà una temporada à Sant Cugat y com jo hi anava sovint, de la mútua simpatia 'n vingueren relacions, à las que en breu temps un capellà hi donà la benedicció.

Ella era una amassona; sabia anar à cavall ab totas las reglas de l'equitació, saltant obstacles quan 's presentaven. Caminava com un correu d' espardenya 8, 10 y mes horas sens descans, fent excursions ab mi y també cassant, empaytant las perdius y 'perseguint los cunills que vos dich no 's reyan pas d'ella: De pescar no 'm parlem pas, ab la trema no n'había agafat poch de peix en las rieras de Sant Miquel del Fay, de Gallifa y de Sant Llorens Savall, com també en lo Tordera Superior, rius d'Arbucias, de Breda, riera Major, y en las altres corrents d'ayguas del Montseny, axís com també en las de Collsacabra y de las Guillerías. Pera acabar, vos diré: que si may aneu pel Montseny, ó per la regió de Sant Feliu de Codinas, encare trovareu moltas personas que tenen ó deuhen tenir mes de 40 anys, que vos parlaran de una senyora que la gent senzilla de la montanya anomenava "La Cassadora."

Lo lector preguntarà ¿A qué ve tanta historia? Tot quadro deu portar un march, responch jo. Havem fet ja lo march anem donchs al quadro.

Comensaré per dirvos, que deixantnos portar per nostras aficions, ¡podeu contar si un matrimoni ben avingut com eram, dotats abdós conjugues de una naturalesa vigorosa y robusta, no havent tingut la ditxa de poder gosar del incomparable plaher, de l'inmensa satisfacció de tenir fills, volent distréurens d'aquesta pena ab prou delit y medis, no'n fariam pocas d'excursions! Sobre tot en l estiu, pera no dir en tot temps.

Axís es, que en lo mes d'Agost de 1880 férem una llarguíssima excursió en los Pyrineus Orientals, Serras de la Magdalena, de Collsacabra, de las Guillerías, del Alt Empurdà, de la Garrotxa y del Montseny, y llavors fou, quan tinguérem ma muller y jo, ocasió de fer la coneixensa del que motiva aquest traball, que emprench, inspirantme tant sols en un sentiment de justícia y agrahiment, pera rendir tribut à la memòria del que ja fa temps descansa en pau, y que fou mon mestre en l'excursionisme, que si be era molt humil, per caréixer d'instrucció y per sa modèstia, era home de certs mereixements y molt pràctich en l'excursionisme, puig fou l'home que palm a palm coneixia Catalunya, jà que de Cap de Creus, ó de Cerbère, ó mellor dit del Peni y Sant Pere de Roda al Ebre, y del Mediterrani als Pyrineus fins à França, la tenia recorreguda, à peu; ab lo paquet del paquetaire, ab lo fusell del miquelet, ó

voluntari, ó be ab lo cistell del marxant, moltas y moltas vegadas.

Com acabo de dir, després de recórrer los Pyrineus Orientals, lo dia 24 d'Agost del esmentat any de 1880, procedents d'Olot ab ma muller, arrivavam al poble deSant Esteve d' En Bas a la cayguda de la tarde, hostantjantnos à Can Estevot, y com'ns proposavam fer l'ascensió al magestuós Puigsecalm y à Santa Magdalena, lo dia següent, essent En Bas lo punt de partida, considerà-rem convenient pernoctarhi ab l'objecte de poder buscar ab prou temps un bon guia y posarnos en marxa ans de trench d'auba, à fi d'evitar els raigs ardorosos del sol durant lo primer ters de la gran pujada.

La primera diligència que férem al arrivar, fou procurarnos un bon matxo de sella pera ma senyora, que trovàrem tot seguit, mercès al hostaler qui'ns facilità lo mellor que tenia, y que per cert resultà excelent, y luego buscar un guia pràctich de la regió.

Respecte al guia 'ns digué l'hostaler: "Aquí tenim un home honrat y prudent, que no tant sols es lo mellor guia de la regió, sinó de tota la Catalunya fins al alt Aragó, de las Cerdanyas espanyola y francesa, del Conflent, Vallespir, Rosselló, Ariége y "Andorra, puig fou traginer, correu d' espardenya, miquelet, contrabandista, paquetaire, voluntari, y serví de guia en las guerras dels set anys, dels matinés y en las derreras hagudas, à las que posà terme l' adveniment de Don Alfonso XII, als quefes de las columnas dels goberns legalment constituits, y are que està ja entrat en anys, fa de marxant ab lo cistell à l'esquena y quan torna à sa casa ajuda à mantenir à sa germana fent culleras de boix. Vagi vostè, à véure'l, ja li explicaré hont viu y cregui, que si vostè 'l pot agafar 'n quedarà molt content, li farà conèixer tota la terra catalana d'un cap à l'altre, y com no té gens d'ambició ni necessitats, ab pochs diners lo farà content, y encare que veurà que ja es vellet, no 'n fassi pas cas, puig tindrà que forsar la màquina pera poder seguir, tant à la pujada com à la baixada, al que alguns anomenan "Lo Marxant brut" pero que es conegut y anomenat per tothom, encare que son verdader nom y apellido es el de "Jaume Puig", per "En Jaume de Can Valent."

Ja podeu créurer que no'm faltà diligència tractantse de tan bona adquisició. No es cosa tan fàcil toparse ab un guia de tan raras condicions, aixís es, que als pochs minuts, ab las senyas que'm donaren, al arribar à la darrera casa de la part extrema superior sud del poble, girava à ma dreta, deixant 'l camí y atravessant l'era que precedia à la minúscula casa, 's presentà à ma vista un encisador quadro de costums de la sencilla vida pagesa. "Febo" feya ja rato había traspassat à l'altra banda de las enlayradas y acingleradas Serras de Cabrera, lo cel rogent à ponent, que feya presagiar un dia clar y seré pero ardorós pera'l jorn següent, destinat à empendre nostra excursió; reflectant las

sombras precursoras de la nit que silenciosa avansava, quan los pardalets que s'ajocavan en las salzeredas del gemat Fluvià havian terminat ja llurs cants de despedida al astre solar que'ls donava llum y vida, l'escassa claror del crepúscul vespertí iluminava à un home y à una dona, que sentats en toscas y baixas cadiras encare mitj à las foscas, treballavan pera guanyar lo "Nostre pa de cada dia." La dona que fílaba lli, era una simpàtica velleta, encare soltera, de més de 70 anys d' edat: apuntavan ja en son desarrollo las arrugas, y tenia bastant cabell, encare que tot blanch, la cara ovalada, de faccions agradables indicavan, que als 20 anys no debía ésser despreciable; primeta y petita, pero proporcionada, pobrement vestida pero molt neta y endressada, 'm feu l'efecte d'una ben acabada figureta de pessebre.

En quant à l'home que era son germà, y com ella també solter, traballava encare, acabant sa tasca, fent culleras de boix; tenia y aparentava uns 68 anys, era primet, ab algunas carns, d' estatura regular, ben proporcionat, cara rodona sense cap pel, las faccions regulars, ulls petits però molt vius, lo cap poblat de cabells entrecanosos molt atapahits, en forma de llargas grenyas, que pugnavan per surtir de la barretina vermella ab vora negra, que rematava sa persona, camisa de cotó ratllada ab una corbata formant nus, que sostenia un anell de metall groch, un jech y ermilla de vellut blau ab botons daurats, ja estantissos, un pantalon també de vellut blau, cenyit al cos per una ample faixa vermella, de cotó ó de llana, y espardenyas de cinch betas, ab mitjons, completavan son trajo, que ab tot rigor era 'l clàsich del traginer de l'alta montanya, ni mes ni menys, peró vestint ab descuit. No 's necessitava gens de perspicàcia pera distingir que la germana vestia pobrement pero ab pulcritut, y en cambi son germà ab la deixades que 'l vegí, justificava que en lo poble hi hagués qui l'anomenava "Lo marxant brut". Això no era pas veritat. Si haguessin dit: deixat, ó abandonat, en lloch de brut, res tindria que dir'hi.

Ab pas ràpit 'm dirigí als dos germans que sorpresos en son traball, 'm miraren ab estupefacció, y sens donarlos temps de preguntarme, 'ls vaig parlar d'aquesta manera, fent alusió al home.

— ¿M' han dit en lo poble, que vos, que haveu recorregut sens interrupció desde fa mes de 50 anys tot Catalunya, pagant, podríau acompanyarme en calitat de guia, en una excursió que projecto fer per aquesta regió y altres de vehinas?

No sé si fou per cortedat ó carència de tracte social, que "En Jaume" deixà de contestarme.Tinch la seguiritat de que son silenci fou degut à son caràcter aixut y huranyo, tan avaro de paraulas, puig més tart, l'experiència 'm demostrà que 'm costà sempre grans traballs fer-lo parlar, y que ni ab un ganxo se li podia arrencar una paraula.

Repetida ab accent mes terminant la pregunta, y després de mirar "En Jaume" à sa germana, vejent que aquesta en la expressió de llur fesomia no revelava la menor contrarietat ú oposició, rascantse 'l cap y mitj tàrtamudejant, empleant monosílabos com si ab un ganxo se li arranqués la paraula 'm digué: — "Si be es veritat que conech molt la terra catalana y'm son familiars camins y curriols, com só un bèstia com tots los que no sabèm de lletra, no 'm sé espressar, y per lo tant no li serviré....."

— Vamos, home, jo sé que vos agrada córrer lo mon, y luego vos pagaré be 'l jornal, que vos valdrà mes los días que vindreu ab mí, que no pas lo fer culleras, ò be córrer per las montanyas fent de marxant ab lo cistell al coll.

—Vostè coneix la meva flaca... M' agrada molt y molt lo córrer pel mon y ab això 'm tenta; en quant al jornal no 'n vull pas, tant sols vostè 'm mantingui y 'm pagui al despedirme, un parell d'espardenyas y 'l viatje, pera retornar ab ma germana, mentres aquesta hi vingui be. Si vostè fa per mí y jo per vostè y abdós quedem contents, te guia per sempre.......

Prompte quedàrem arreglats, convinguérem en lo itinerari, que fou 'l que ell m'indicà, y 'ns donàrem una estreta de ma, quedant que al ensedemà à las 4 del matí, ell vindria à reunirse ab ma muller y ab mí.

En efecte lo dia següent à las 3 y 1/2 de la matinada, l'home trucava ja à la porta del hostal y com ja 'ns trobà en peu y ensellant lo matxo, ans de las 4 'ns posavam en marxa.

"En Jaume" s' empenyà en no deixarme portar L' havre-sac, ó sia la motxilla, que tenia ja en la esquena, me l'arrencà, se la colocà en la sua y tot seguit ab una vara de freixa capsada ab una corretja à la ma dreta, y la esquerra posada à l'esquena sota 'l jech, 's posà à caminar à pas seguit com un minyó de 20 anys. Ma esposa 'l seguia montada en un esbelt matxo, luego veníà 'l mosso de peu, que com se convingué, desde 'l Puigsecalm devia entornarse à En Bas, ab la caballería, y jo tancava la marxa.

'Ns dirigirem à St. Privat, luego anàrem a admirar las esgarrifosas Escalas y Salt de Sellent, que recomano à mos lectors, puig es lo seti mes notabíe de la regió, y retornant à St. Privat, després d'esmorsar, pujàrem à las ermitas de las Olletas y de Sta. Magdalena, anant à dinar à Pla Traver pujant luego al Puigsecalm, pera tornar à Pla Traver à pernoctar'hi

Voleu créurer que durant tota la excursió no s'obrí may la boca d' "En Jaume" mes que pera menjar ó béurer y fumar la pipota......A totas las preguntas que se li feyan sols contestava ab moviments de cap afirmatius ó negatius, y si molt se l'apretava tot lo més ab monosílabos. ¡Pero, Deu meu, quin caminar, als 68 anys! Caminava més que 'l matxo, no era possible seguirlo; al arribar

al vespre després de tant pujar, ab un sol de foch, era natural que l'home estès cansat... pero res d' aixó, 's trobava com al llevarse. Menjava molt poch y bebía poqueta cosa; durant las primeras excursions que feu ab mi, com era molt prudent y li costava empéndrer's la mes petita llibertat, s' passà mes de un any à demostrar alguna confiança y un poquet de 'sans gène'; pero luego que 's convencé de que podia béurer, traguejant ab llibertat, y que jo tenia un gust tot especial en que se li escalfessin un xiquet las orellas, llavors l' home 's corria y no li venia pas de un porró, pero com era tan circunspecte no bebía si no 'l convidava moltas vegadas. Llavors deya:—Vostè 'm fa béurer; à mi m'agrada molt 'l vi, un grà massa, perquè soch pobre y no 'n puch béurer gayre; y vostè m'excita y 's gastarà inútilment 'ls diners; vol riurer à la meva esquena, pero s' en portarà xasco, perquè encare que 'm tiri al cos cinch porrons, no aniré pas de tort.

L' home tenia rahó, cinch anys vingué ab mí y fou lo meu company inseparable d' excursions. ¡Si en férem!... Durant quatre estius seguits no 'm deixà may en los tres mesos de Juliol, Agost y Setembre, y à la veritat, tan sols una vegada 'm recorda que 'l vegí anar de tort. Era pel Setembre de 1883, dinarem à La Rotllada anant de pas cap à Falgars y à Joanetas y per cert que aquell dia no va béurer pas en excés: sols dos porrons va absorbir: digué que no 'l trobava pas gens cristià aquell vi.—Es de matràcula y 'm farà mal. —No 'n vull pas mes. —L'home tenia rahó; era adulterat, y lo cert fou, que al rebassar lo bosch de Pujalriu de Falgars à la hora de la Rotllada, "En Jaume" feya esses; llavors sí que xarrava, va parlar més aquella tarde que en tot lo temps que 'l conegué. Pero no perdé may la serenitat. Veya une aquí una proba. Atravessavam un gran y atapahit bosch de faigs, quant l'home 's posà serio y 'm digué:—Avuy sí que riu de gust; puch anar de tort, pero no estich pas borratxo, y pera donarli una proba de que tinch lo cap clar; (allargant lo bras indicant una abrupta cinglera, tapadas sas escletxas per brollas) —¿veu aquella cinglereta? Allí entre la brolla fa dos anys que hi tinch una destral amagada: puig' are aniré à buscarla y la trobaré. —L' home s'enfilà cingle amunt, buscà, y als 5 minuts lo vegí que baixava ab sa destral y brandintla digué:— Veu cóm estich seré—y s' en tornà à deixar la destral en lo meteix lloch.

L' ensendemà al matí, lo mosso de peu ab lo matxo, sen tornà à En Bas y ma muller y jo per la Font de Sant Bartomeu y Coll de Bracons, acompanyats d'"En Jaume", qui 'ns portava à l'esquena 'I fato, ó sia: ma motxilla ó l''avre-sac', y la minúscula maleteta de ma costella, tot xano xano, anàrem à Cal Ferrer de la Bota y allí 'ns quedàrem fins al matí del dia següent, que pujàrem à Cabrera y Ayats, pera anar à la Rotllada à dinar, y pernoctar à la Salut.

Desde la Salut anàrem al Far y Rupit, Mondoys, Susqueda, Amer, Anglès, Ossor y Sant Hilari; luego cap à Arbucias y Breda, hont prenguérem comiat

d' "En Jaume", que després de caminar més d'un mes ab nosaltres, lo férem quedar un parell de días, pera descansar.

Pera demostrar los sentiments nobles del guia que motiva aquest traball, dech fer constar: que al arribar à Breda, contí que havia estat 32 días ab nosaltres y que à 10 rals per dia, feyan una unsa, que li posí à la ma. Al sentir lo contacte de dos monedas d'or de 25 pessetas, y 6 de plata de 5, l' home saltà com si una vibora l' hagués picat.—¿Qué 'm dona? ¿No ha fet prou de mantenirme? No vull més que un parell de duros pera tornar à casa y un parell d'espardenyas.—Traball, y no poch, me costà que m'aceptés un trajo enter de vellut, dos parells d'espardenyas, una faixa, una camisa, sis mocadors de mocar, un pel coll y cinch duros en diner.

Era tant l'afecte que aquell home sentia per nosaltres, que al despedirse plorava à llàgrima viva... ¡Pobre Jaume!....

No havian transcorregut apenas dos mesos, quan escriguí à "En Jaume" pera que 'm vingués à trobar à Banyoles pera fer excursions per las montanyas de la Garrotxa, Rocacorba, Finestras, Mare de Deu del Mont, de Santa Pau y als volcans de Santa Margarida. Permaneixérem unas duas semanas en aquellas regions y 'ns comprometérem pera l'estiu de 1881. Pel mes d'Agost 'ns trobàrem à Vich y durant un mes y mitj, no 'm correrem pocas de montanyas, desde las Valls del Alt Llobregat à las del Alt Ter, y del Llusanès à las Guillerías y Collsacabra.

Pel mes de Octubre de 1881, ab lo bon amich y consoci En Joseph Canal animat y molt pràctich excursionista, férem una alegre y preciosa excursió à las Serras de la Magdalena y à las de Collsacabra. Escriguí "En Jaume Puig", qui no feu falta à Olot lo dia que se li va indicar..... ¡Quína alegria tingué al veurem!..... ¡Pobre Jaume!

Ja no era 'l mateix, si be parlava poch, era mes expansiu, pero no podia deixar de fer l'andorrà... Ho tenia à la massa de la sanch.

Passàrem un dia à Olot. "En Jaume" ab las suas agudesas, ab llurs ademans y gestos, movent 'l cap y arronsant las espatllas y volent fer l'andorrà, excità 'l bon humor de mon amich Canal.

En Canal, de mos amichs es, sens dubte, qui té mellor, sombra. Es molt xistós, fà las bromas ab molta serietat y gràcia, pero de bon genero, ab una naturalitat sens igual; y com de tan viu se pert de vista, després d'hàverlo posat al corrent de las genialitats de nostre guia, li féren tanta gràcia, que 'l prengué per son compte, y sobre tot, quant després d' endressarli mil preguntas que li eran contestadas per moviments de cap y d'espatllas, tant l'apretà "En Canal" preguntantli respecte de las distancias del itinerari acordat, que no poguent

callar mes "En Jaume", que per tota resposta, com à darrer recurs, se rascava 'l cap, quan En Canal, pera excitarlo li digué:—¿Per qué no 'm voleu contestar? —Perquè sempre só tingut'l costum de fer l'andorrà —digué "En Jaume". Aquí fou Troya. Ja 'n tingué prou En Canal. No 'n volgau mes de tabola; desde aquell moment 'l guía pera En Canal ja no 's digué "En Jaume" sinó l'andorrà. Poden créurer que li posà la paciència à proba.

La excursió durà una setmana escassament. Alló va ésser una broma contínua. Era qüestió de trencarse de riurer. "En Jaume" caminava devant més serio que un mestre de ceremonias, y de tant en tant 's sentia la burlonà veu de En Canal que preguntava: —¿Quàn hi hà, Jaume, fins à tal punt? ¿Hónt som are? "En Jaume" callava, l'altre tornava à preguntar, tornava à calla lo guia, y quan 's veya assediat per En Canal, movent lo cap y las espatllas, tot murmurant entre dents responia: — No ho sé faig l'andorrà. —Llavors esclatava una tempestat de riallas.

En Canal feu un descubriment. El de que en Jaume, era un termòmetre, puig observà al segon àpat que férem, que aixís que "En Jaume" aixecava lo porró pera'l béurer à galet, tot seguit la suhor li corria cara avall, en son quarté superior de ma dreta, aixís es, que mentres la part esquerra del cap y la galta idem estaban secas, en cambi, en las de la dreta l' aygua corria cara avall.

—Dónam'l termòmetre— 'm digué "En Canal", li doní y aplicantlo à la galta dreta de "En Jaume" y luego a la esquerra, trobà que la temperatura de la primera era molt superior à la de la segona. La veritat era que quant bebía de gust, "En Jaume" solia xerricar de valent y sempre li suhava la galta dreta y 'l cap de la mateisa mà. Això es la veritat.. Pero també ho es, que 'l guia, que era home de recursos, no 's desconcertà ab nostra brometa. Aquesta tingué lloch en la casa del Ferrer de La Bola. Estavam sopant, la taula era quadrada y quatre estavam sentats. "En Jaume" tenia la dreta al Nort, y la esquerra al Sud y de repent 'ns digué— Vostès que portan una cosa que'n diuhen la brújula, mirin, donchs, à quin punt cardinal estich sentat—Al Nort, diguérem—Deu ésser à la ma dreta... Veritat?.... puix reparin vostès, que en totas las montanyas que avuy havem recorregut y també en las que'ns rodejan han observat que en las vessants del Nort l'aygua hi corre arreu y estan plenas de fatxedas, mentres en las del Sud que estan pobladas de roures no s'hi troba ni una font y totas estan secas; aixís es que jo só com las montanyas de ma terra. A la dreta hi tinch la fatxeda y la roureda à ma esquerra y per assó també suho per la part de la fatxeda.

Seria difús parlar més de tots los incidents à que donà lloch l' excursió feta ab l'amich Canal. Seria cosa de may acabar. May, may y may en ma vida, só rigut tant.....Va ésser una brometa contínua.

A Vich al péndrer comiat de "En Jaume", 'l vegi tan conmogut, 'm demostrà tanta pena al deixarme, que li digui...—Veniu ab nosaltres—y l' home 'ns seguí à Barcelona y permanesqué uns quinze días en la nostra companyia, habitant ma casa, en la que ell no s'hi trobava prou bé, perquè deya que malgrat la llibertat que li concediam y l'afecte que li demostravam 's trobava cohibit, y que preferia viurer ab sos costums, ab la cistella de marxant corrent las casas de pagès de la montanya. En una paraula, 'ns deya:—Vull ésser aucell de bosch y no de gàbia.

Lo caràcter franch, alegre y animat de "En Canal" que tanta facilitat té en expressarse, sas figuras retóricas tan plenas de xistosas graciositats, y aquella brometa contínua, van modificar algo aquell caràcter tan sornut, y tant fou aixís, que al tercer dia "En Jaume" ja parlava un poquet més, y fins reya alguna vegada, sobre tot, quan de vespre al sopar, al arribar los postres s' animava la broma. Aquesta pujava de diapassó, quan ell veya que de las motxillas 'n sortían los formatxes de Holanda, Gruyére y Roquefort, que tant li agradavan, sobre tot lo de Roquefort. N' hi donavam primer de Holanda, luego de Gruyére, llavors deya: —Aquest si que es bó;— pero quan 's posava 'l de Roquefort à la boca, llavors ab fruició exclamava: —Qué es bó aquest.—Quina picantor més bona.—'m farà béurer un porró més...—Are sí que correrà de valent l'aygua per la fatxeda... Bebém, bebém...

Posem punt à la animada excursió feta ab l'amich Canal, perquè si volgués descríurer totas las brometas, pero de bon género, que tingueren lloch ab "En Jaume", no n' hi hauria pas prou ab un número del Butlletí.

Ab "En Jaume" ja no 'ns tornàrem à véurer fins al mes de Abril de 1882 en que, lo dia 14, 's reuní ab nosaltres. Vingué à trobarnos à Vich lo esmentat dia al matí, y perla tarde ja surtíam de la ciutat d'Ausona ab ma muller, unas senyoras amigas y un jovenet. Las donas que eran tres y'l jove, anavan montats en quatre excelents matxos de sella del Reyet, baix 'l cuydado de "En Patata". Aquest celebrat mosso de peu, que es lo mellor en sa classe de tot Catalunya, com es natural, anava à peu, jo també — com "En Jaume" que'ns guiava, y que en Canal bateixà ab lo sobriquet de l'andorrà

En aquella excursió, que fou un passeig que durà vuyt días, va ocórrer un fet que m'evidencià com ja ho suposava, 'l singular valor personal y la gran serenitat de ma esposa, cosa rara en una dona y que molts homes y molts no ho farían.

Eran las 11 y 45 minuts del dia 17 de Abril de 1882, quan després d'haver deixat en la font de Sant Bartomeu, preparant lo dinar, las duas senyoras amigas de la meva, ab lo jovenet y "En Patata", que no volgueren fer la ascensió al Puigsecalm, tranquilament caminant pujant à pas de home vell,

anant de passeig,'ns dirigíam al Puigsecalm, lo gegant de tota la regno.

Passat y als pochs passos del Collet de Clivellès, que dista uns 10 minuts del cim de Puigsecalm, lo terreno 's deprimeix en termes que sols permet 'l pas de una persona.

Lo camí puja envers al Sud y Sud-Est, à ma esquerra hi hà com una coma ó sia un barranch, ó plan inclinat, encare que poch profon, rublert de bosch atapahit de fatxeda, y à ma dreta lo camí passa per la vora meteix de un esgarrifós cingle ab un precipici de uns 500 metres tallats à pich sobre l'abim, que es lo meteix del Puigsecalm. Lo barranch ó sinuositat de ma esquerra 's trobava com tota la fatxeda cuberta per la neu, una gran congesta congelada de alguns palms l'omplenava. Al aribar à la Congesta, que era allà meteix hont lo camí 's deprimeix per causa del horrorós precipici, es precís passar en filera, puig duas personas no poden passar de costat; per aquesta rahó "Na Manela", ma muller, à peu, apoyada en un bastó, ó vara de freixa, obria la marxa deleitantse mirant al precipici de ma dreta, jo la seguía apoyantme en mon bastó y "En Jaume" seguia darrera, també apoyantse en una vara de freixa.

De repent 's parà ma senyora, y tocant ab lo bastó una cosa estranya que li paregué un gros excrement, dur; envolcallat en pels de llana, exclamà:—¿Qué es això, Jaume? —Aquest s' avansà, s' agupí, y digué: —Qué vol que sía, es un cagarrot encare calent, de un lloparrot que no pot ésser gens lluny d' aquí. —Lo camí en aquell indret descriu un àngu'l de uns 90 graus. Al moment de incorporarse "En Jaume" y posarse en marxa la exigua caravana, al primer pas que donàrem, desembocà en lo camí, en direcció oposada, un colossal llop que caminant al pas, mirantnos de regull al creuharse ab nosaltres, passà à la nostre ma esquerra, casi tocantnos la roba. No'ns donàrem pas compte del llop, fins que hagué passat, y à fé, que era pessa.Tan prompte va passar, instintivament, sens dirnos res, 'ns giràrem y llavors vegérem que 'l llop estava aturat y 'ns mirava ab estupefacció, però aixís que vegé que 'ns aturavam y 'l miravam', va tal volta entrar en por, llavors ab la qua y las orellas baixas 's llensà entre la congesta de neu y alleugerant lo pas se perdé entre las fatxedas.

Sens cambiar nostras impresions seguírem caminant à pas de passeig, com si lo llop hagués sigut un gos falder y als 10 minuts eram ja al cim del Puigsecalm.

Sentats en los enderrochs de la que fou la torre, que serví pera la triungulació, parlàrem de la sorpresa del lloparrot y per indicació de ma muller, al baixar, tot y fent marrada à reunirnos ab las senyoras, jovenet y mosso de peu, que 'ns esperavan en la font de Sant Bartomeu, pera dinar, volguérem passar per

lo sot de la fatxeda fent més de 1/2 hora de marrada, à fí de véurer si tornavam à trobar lo llop. Podeu comptar al arribar à la Font de Sant Bartomeu pera dinar, y al explicar à las amigas de ma muller l' aparició del llop. ¡Quina gatzara, quina por!..... 's dinà més que depressa per la por del llop, las que no 'l vegéren, y à las 5 de la tarde, ja eram à Can Ferrer de la Bola pera seguir lo dia següent cap à Cabrera, La Rotllada, La Salut, Lo Far, Rupit, Susqueda, Amer y Girona.

Aquesta vegada també "En Jaume" 'ns acompanyà à Breda y luego à Barcelona y pel mes de Juny vingué à trobarnos à la casa de Coll de Pruit (Collsacabra) y estigué fins al mes de Octubre en la nostra companyia, fins que 'ns en tornàrem à Barcelona.

En l'any 1883, pel mes de Maig, 'ns donarem cita à la casa de Coll de Pruit en Collsacabra, y allí permaneixerem fins al de Octubre, fent excursions. Al retornar à Barcelona, férem seguir à "En Jaume" ab l' intent de que 's quedés à casa. Ab mil contemplacions y halagos li férem passar los mesos de Novembre y Desembre de 1883, Janer y Febrer de 1884, peró arribà Mars y com las aurenetas pel Juliol "En Jaume" volgué volar cap al Nort.

En l' any 1884 'ns tornàrem à reunir, passàrem tot l'estiu ó la major part d'ell fent excursions; al arribar l'hivern com l'estimavam tant, volíam que 's quedés à casa en calitat de criat, peró com l'any anterior s'en va anar. No va pas esperar lo mes de Mars y l'Abril, com las aurenetas en Àfrica. A mitj hivern de 1885 's va cansar de tenir massa bona vida, com ell deya, y digué:—Vull ésser aucell de bosch y no de gàbia— y l'home s' en va anar à "En Bas" en busca de la cistella. Al péndrer comiat estava com may havia estat més que afectat, commogudíssim. Com si pressentís la proximitat del seu fi, plorava à llàgrima viva y li costava despéndres de nosaltres... ¡'Ns estimava tant lo pobre Jaume!... Al poch temps 'ns arribà la trista nova de la sua mort... Aquell dia va ésser de dol pera ma familia. ¡Que Deu lo perdó!

Ans d'acabar dech fer conèixer los datos biogràfichs del que fou ensemps mon guia y amich, com y conforme ell me referí mes de una vegada sens tràurer ni afegir'hi una coma.

De pares pobres y molt honrats, à mitjans del primer quart d'aquest sigle nasqué en Jaume Puig (a) de Ca'n Valent, en lo poble de En Bas.

En aquella època en que la instrucció era poch menos que desconeguda en los pobles de la montanya, "En Jaume", que era un baylet y tenia que buscar ofici pera guanyarse 'l pa, al esclatar la guerra dels set anys fou per sos pares enviat à Olot y allí 's colocà de mosso traginer en un hostal, puig com careixía d'instrucció y no podia ésser exigent, tingué que aceptar la ocupació que mes

fàcilment li donés honradament los medis de menjar.

Quant lo seti de Olot, ell que no tenia opinió política ni llavors ni may, ni al morir tampoch, per més que sa vida fou molt accidentada, 's vegé molt à pesar seu obligat à empunyar las armas en favor dels lliberals, per més que li eran tan indiferents los carlins com los lliberals. Acabat lo seti, compromès com estava, no tingué altre recurs que seguir fent armas contra los que may havian sigut, ni foren, llurs enemichs, més tan prompte com trovà medi de deixar las armas, guayantse honradament lo pa,'s posà a fer de traginer, ofici que seguí corrent tot Catalunya, fins l'any 1854. Aquest any tingué lloch la guerra d'Orient y l'exèrcit inglés va adquirir un gran nombre de matxos en la nostra terra, y en especial en Vich, Olot y la Cerdanya; foren menester un regular nombre de homes pera la conducció y cuydado dels esmentats matxos durant la guerra; inútil dir que se buscaren los mes inteligents traginers, que foren molt ben pagats.

"En Jaume" assistí à aquella guerra que termenà ab la presa de Sebastopool. Feta la pau, nostre home 's troba ab bastants quartets, perquè no va gastar res, y luego eran molt ben pagats y mantinguts los traginers catalans del exèrcit de Lord Ragland, que foren repatriats pel compte del gobern inglés. "En Jaume" deixantse portar per sa flaca, puig la mania de córrer mon lo va dominar fins al morir, va demanar à la administració militar inglesa, una indemnisació en metàlich pera rellevarla de la obligació que tenia de repatriarlo ab llurs companys, puig digué que volia anarsen à peu cap à Olot. Aixó va fer molta gràcia als inglesos que li varen otorgar esplèndidament lo que demanava, y veus aquí l'home que desde Constantinopla passant per la Rumelia, Bulgària, Rumanía, Hungría, Àustria, Alemania y Alsacià, s'en anà tot passejant à peu, y permaneixent molts días à las principals ciutats, cap à París, hont hi feu una llarga estada. Per tot allí hont passà tot ho va voler véurer y quan vegi que'ls dinerons se li acabavan, desde París s'en anà passant per Lyon cap à Olot à peu, hont arribà ab la bossa buyda, y altre volta à fer de traginer; pero tingué la sort, ja que tant li agradava viatjar, que al molt poch temps d'ésser à Olot vingué al port de Barcelona un vapor d'guerra d'Egipte pera carregar matxos y mulas pera l'artilleria del seu exèrcit. "En Jaume" s'embarcà en lo vapor egipci y 's llogà ab un preu alsat pera acompanyar lo bestiar fins al Cairo y quedarse allí mitj any. Cumplerta sa contracta, havent fet diners, visità Palestina ó sia la Terra Santa, luego tornà à Egipte y en Alexandria s'embarcà cap à Trieste, allí desembarcà y à peu visità la Itàlia, atravessà Suissa y França entrant'hi per Bellegarde y sortintne pel Perthus y cap à Olot ab las mans à las butxacas à fer de traginer altre vegada.

Un dia que li preguntava.—¿Cóm ho féyau pera enténdre la gent extranjera y pera que vos entenguessin à vos?—¿No se fan entendre los muts? Puig jo

feya com ells y tothom m'entenia y quant algú 'm dirigia la paraula, com me quedava en dejú, llavors feya l'andorrà.

Esdevingué la guerra d'Espanya y Marroch y "En Jaume" s' allistà en lo cos de voluntaris catalans y 'm sembla que 'm digué que fou assistent d'"En Sugranyes"."

Acabada la guerra, tornà à fer de traginer, luego paquetaire. També feu de marxant.

En 1872 comensà la darrera guerra civil; llavors servia de guia als quefes de columna. Quant la derrota de Castellfollit, caygué presoner de las tropas carlistas, peró son cautiveri va durar pocas horas mercès à la sua astúcia y serenitat. Escolteulo:

—"La major part de mos amichs eran carlins, molts; havían fet la guerra grossa (la dels set anys), y en 1872 tornaren à pendrer las armas. Era negra nit quant acabà la acció ab la derrota y entrega del general Nouvilas y sa columna, de la qual jo formava part. Lo camp de batalla estava sembrat de cadàvres; entre ells 'm semblà distingir lo de un carlí amich y de ma edat, llavors m' ajupí, encengué un misto y m'atansí al mort, quedant convensut de que lo cadàvre era de mon amich un olotí; llavors 'm vestí ab son trajo, prenguí sa boyna y son armament; com ell no portava com jo pel à la cara, era d'igual alsada y de carns que jo, pensí que'm faria passar pel mort que era amich d' infantesa, y 'l dia següent m'escaparia, me poso l'armament y 'm reuneixo ab los carlins en lo mateix moment que passavan llista; com savía lo batalló y la companyia à que perteneixía lo mort, allí 'm dirigí y 'm posí en fila.

—¿Fulano de tal? Cridà lo sargento, que passava llista que també era company, meu.

—Presente.

—Responguí pel nom del mort. Lo sargento 's girà de repent y 'm clavà la mirada, pero callà. Passada la llista, lo sargento 's quedà sol y se'm dirigí dihentme: Jaume, 't só conegut f..... lo camp aixís que tinguis ocasió ans d'auba, perqué 't coneixeran y seràs fusellat sens remissió per espia. Lo sargento amich 'm facilità la fugida, 'm posí en salvo, y valentme luego de bonas influencias, los carlistas m'indultaren, ab la condició de que may mes prestaria cap servey à las tropas del gobern lliberal y axó vaig cumplirho com home honrat que só, he sigut y seré sempre".

Durant lo temps que va durar encare la darrera guerra l'andorrà, com li deya l'amich Canal, 's va dedicar à fer de marxant, ofici que proseguí fins l'any

1885, què entregà l'ànima à Deu en Sant Esteve d'en Bas, situat à duas horas d' Olot l'esmentat poble, lo mateix en que había nascut lo mellor guía de la terra catalana, qui va ésser mon auxiliar, lo mes poderós, que 'm facilità molt y molt ma tasca excursionista.

Barcelona 15 de Novembre de 1892.

Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya (Octubre-Desembre, 1892).

Excursió oficial a Carme, Santa Cándia, Orpí y Miralles [1894].

(Dies 7, 8, 9 y 10 de Desembre de 1894)

Assistència dels Srs. Pagès, Galbany y l'infrascrit.

A l'hora convenient pera sortir en lo tren correu de Valencia (7'35 del vespre, hora olicial) nos reuniem à l'estació los senyors esmentats, sentint que motius imprevistos fossin causa de que alguns estimats consocis no poguessin acompanyarnos en l'excursió.

Arribats à Sant Sadurní de Noya, nos dirigírem à la Fonda Nova del Porvenir, hont vam pernoctar.

L'endemà, a les 5 del matí, en una tartana de l'esmentada fonda, sortirem per la carretera que, provinent de Ordal, passat Sant Pere de Riudevitlles, s'uneix ab la que de Vilafranca se dirigeix à Capellades y Igualada. En lo kilòmetre 21 's passa per Sant Quintí de Mediona, y 5 kilòmetres després s'arriba al poblet de Sant Pere Sacarrera, situat à mà esquerra y à pochs passos de la carretera.

Despedírem lo carruatge, y, després d'esmorzar de Ies provisions que portàvem, nos vam posar en marxa envers Carme à les 9 del matí.

Deixàrem à mà dreta la carretera, que segueix pujant durant 2 kilòmetres, pera guanyar lo coll de la Mata, son punt culminant, à 890 metres altura aproximada, y prenguérem un camí de ferradura que, en direcció O., atravessa la carena, devallant després al poblet de l'Espoya, que's deixa á la dreta, pera tramomar altres dugués serralades y entrar à la vall de Carme.

La monotonia del paisatge fins are recorregut cambia completament à l'ovirar

la vall de Carme, sens dupte la més bonica de la comarca.

Eren les 11 quan entràvem à la vila de Carme, situada aproximadament à 340 metres d'altitut.

No té res que pugui cridar la menor atenció de l'excursionista. En sa iglesia, qu'és moderna, no s'hi veu res digne d'esment. La població, moderna també, compta 1,210 habitants. Es agrícola y sumament industrial. En ella y en sos voltants hi hà moltes fàbriques de paper, com també de filats y teixits, qual força motriu és l'aygua del riu de Carme, que durant tot l'any ne porta la necessària pera alimentar tanta fàbrica. La riera ò riu de Carme és la Providencia de la regió, convertida en un gran centre industrial.

Si la població no té res que cridi l'atenció, en cambi la vall de Carme, desde la confluència del riu de son nom ab lo riu d'Agost, sota de la Torra, la crida poderosament, sens decaure un moment, fins més enllà de Santa Càndia, Orpí y Can Mont-Serrat, ò, mellor dit, fins à Miralles, per ses múltiples belleses naturals. L'abundància d'aygua, sos richs y regats conreus per les fonts y les déus, que baixen arreu à confondres ab Ies aygues del riu, que, remorejant y saltant de roca en roca, s'obren pas entre les abruptes singleres de formes rares y capritxoses, algunes d'elles afectant garbells de pedra tosca per la munió de forats de forma fantàstica, que són altres tants nius d'aus de rapinya, y per hont ab perill de la vida lo curiós geòlech té de penetrar si per cas vol escudrinyar les entranyes de les coves d'estalactites y estalacmites que tant abunden en les enasprades timberes que formen l'estreta gorja, per la qual ab lo transcurs de sigles y sigles, ab lo treball constant de ses aygues, s'ha franquejat pas lo riu. Tots aquestos accidents de la pròdiga naturalesa, ab l'abundància y lo remoreig de l'aygua tant crestallina qu'arreu corre, l'exuberància de la vegetació, los atapahits y verdosos boscos que cobreixen les vessants de Iese serres, quals ombres se reflecten en les tranquiles y trasparents aygues dels gorchs, la frescor de l'ambient, l'ayre pur y embalsamat ab lo flayre de les flors boscanes, Ies vaporoses ombres y el cant dels aucellets; tanta poesia de la naturalesa constitueix verament un quadro d'un conjunt tant encisador, que deixa impressionat á l'excursionista.

De Carme arrenquen dos camins que van cap a Orpí y Miralles. Lo més alegre és lo que passa pel riu amunt y porta à Santa Càndia, y d'allí puja á Orpí en cosa de set quarts d'hora, no podent esser més encisador, puix va sempre per la vall descrita amunt. L'altre camí va rebassant les vessants de Ies serres, gosant d'un alegre panorama, voltejant totes les ondulacions de les vessants à una regular altura. Vam seguir pel primer dels esmentats camins, y á dos quarts d'una arribàvem á Santa Càndia, ahont vam dinar.

Poch de notable té Santa Càndia pera l'excursionista arqueólech: aixís és que

lo Sr. Pagès sols pogué treure un clixé de l'esbelta creu de terme gòtica que s'aixeca d l'entrada de la població.

A primera hora de la tarde nos vam dirigir á Orpi, situat á la banda oposada del riu de Carme, que domina completament, y à mitja hora de distancia.

Orpí, capitalitat municipal del seu nom, qu'ab lo barri pròxim de Santa Càndia, Les Feixes y altres caserius reuneix 410 habitants, se troba á 500 metres aproximadament d'altitut, se compon de l'iglesia, rectoria y algunes pobres casetes formant un grupo, sobre lo qual descolla al S. un molt grandiós casal de pedra, à quatre vents, ab portal d'arch rodó de pedra picada, vejentse en la part que mira à llevant la típica torra de l'homenatge, molt ben conservada, pera donar fe de que'l grandiós casal fou lo poderós castell senyorial dels senyors d'Orpí. Are està habitat per cinch famílies, entre elles la de Can Claret.

L'iglesia, que fou un dia la del castell, és de fàbrica romànica, de volta de canó; però ha sigut restaurada. L'abside es el primitiu romanich. En l'altar de Sant Roch hi hà tres retaules gòtichs notables, y mes ho és encare son antich y ben conservat pali ò frontal. En la capella gòtica del Roser hi hà uns preciosos retaules. Un d'ells representa, al viu, l'acte de la circuncisió del Jesuset, lo fill de Déu. La Mare de Déu és romànica. En l'altar de Sant Isidro crida l'atenció el pali ò frontal, com també en l'altar dels Dolors un Cristo romànich digne d'esment. Los retaules de l'altar de Sant Joan Evangelista són bastant bons. En la sagristia hi hà un típich y antich canalobre de ferro bastant notable.

Sota de l'iglesia y rectoria, en los horts de la meteixa, hi hà una abundosa y rica font.

Desde la rectoria's gosa d'un esplendent panorama. A vol d'aucell s'ovira als peus, sota meteix de la singlera sobre la qual s'assenta Orpí, l'iglesia, les fàbriques y l'arrabal de Santa Càndia. Se domina tota la deliciosa vall de Carme en sa secció ò part superior.

Vam entornàrnosen al castell, qual interior seguirem, escudrinyant si trobàvem quelcom d'antich. A Ies 4 y mitja tornàvem à posarnos en marxa, y à les 5 traspassàvem ja lo coll d'Orpí (650 metres), que franqueja les serres de Puigpelat y d'Orpí, y és la divisòria de les valls de Carme y de Miralles, y à les 5'15 minuts entràvem à la grandiosa y rica casa Fransola de Miralles, la principal de la regió, en la qual algunes altres vegades nos havia dispensat franca, coral y obsequiosa hospitalitat D. Joseph Alemany, son propietari.

La casa de Fransola de Miralles, hont pernoctàrem, és una d'aquestes grandioses pagesies que són orgull de la nostra pàtria y hont l'estada se fa sempre

agradable gràcies à la proverbial amabilitat del seu propietari y de la seva família, que'ns prodigaren una volta mes ses fines atencions, de lo que'ls en restem verament reconeguts.

Lo dia 9, d les 8 del mati, sortíem de Fransola en direcció à Miralles. A pochs minuts de la casa vam trobar una notable creu de pedra d'estil gòtich florit, qu'el Sr. Pagès va fotografiar.

A tres quarts de nou vam arribar à l'iglesia y enderrocat castell senyorial de Miralles, situat al cim d'un serradet à 600 metres d'altitut aproximadament. Allí vam trobar als nostres consocis delegats à Igualada, los joves y entusiastes excursionistes Srs. Serra, Bas y Baliu, que'ns van acompanyar en lo resto de l'excursió.

Tota l'àrea del pla del serrat hont està sentat Miralles (Santa Maria de), qual superfície es bastant gran, l'ocupava un jorn lo molt grandiós castell senyorial de Miralles, que pertanyia al seu senyor lo Duch de Cardona. La part superior (N.) està tota ella enderrocada, puix se conserven en peu alguns restos de les muralles y de les torres. La part inferior, la del S., ha sigut transformada en sis ò vuit cases, habitades arc per altres tantes famílies.

L'iglesia parroquial de Miralles era la del castell. Fou romànica sa fàbrica primitiva. Lo campanar és d'espadanya y sosté dugués regulars campanes. Lo portal, qu'és petit, és d'arch rodó, coronat per un senzill fris tot llis. La porta està adornada per un bonich dibuix format per grossos claus de ferro forjat afectant quadrats allargats en forma de 'losange', de bastant bon gust. L'iglesia és d'una sola nau y de volta dc canó, ab tres claus, qu'acredita la època del començ de l'istil gòtich. L'altar del Roser té uns preciosos retaules gòtichs molt ben conservats. La Verge és de fusta, té uns 50 centímetres d'alçada y sembla ésser molt antiga. L'altar major de Santa Maria és del renaixement y bastant bo. L'imatge de la Verge Maria, tallada en fusta, de tamany natural y d'una sola peça. Los retaules són també bastant bons. Les rajoles de Valencià que cobreixen les parets inferiors de l'iglesia són de bonich dibuix y produeixen bon efecte.

En un armari obert en la paret lateral de l'iglesia sota el fris de la nau, vam trobar un bon aplech de pergamins, que vam examinar molt à corre-cuyta, notant que tots ells eren perteneixents al castell de Miralles y que tractaven d'assumptos locals. No obstant, bo seria que l'il·lustrat senyor rector, Mossèn Joseph Dachs, los examinés detingudament, puix res d'estrany tindria qu'algun d'ells fos de veritable valor històrich.

Vam dinar à Can Gol, ahont donen aculliment y fan menjar, essent los fills de la casa molt coneixedors de la comarca. Lo reverent Mossèn Dachs tingué la

finesa de convidarnos à pendre el cafè en la seva companyia, lo que li regraciem vivament.

Dominant Miralles se troba l'alterós turó de l'AgulIa Grossa, qual altitut és de 850 metres aproximadament; y tenim d'observar que, més que la forma d'una agulla ò prisma, afecta la forma de la proa d'un vaixell tallant les agitades ones del mar; de manera que, encare que'n petit, té certa reminiscència ab lo single de la Mare de Déu de Rocacorva, sobre de Banyoles.

L'Agulla Grossa, després del Grony, que té 900 metres, és lo punt culminant de l'asinglerada y vetosa serra de Miralles, qu'es de la meteixa època de l'aixecament de les serres, que també en sa superfície descriuen tantes vetes com la de Miralles, com son les de Bellmunt, Torelló, Vidrà, Besora y Puigsccalm.

Les serres de Miralles van del NE. al SO., ò siga de la Conca del Noya à la del Gayà, y del macís se desprenen: al N., lo contrafort de la Tossa de Montbuy; a l'O., Ia serra de Queralt, qual S., pel coll de la Garsa de Bellprat, se lliga ab les serres del S. de Sant Magí, les que després se lliguen ab les de Montagut y Plana d'Ancosa, fins al Montmell. Al SO., per Pontils, lo ramal que del Castell de Queralt baixa cap à Bellprat y Riu de Boix, se lliga ab les serres de Sant Miquel de Montclar y Comavert. Despres la serra de Queralt, per Coll d'Aguiló, s'uneix ab les serres d'Argensola, de la Panadella, de la Segarra, del Pla d'En Magre y Rubió.

Seria difús descriure lo panorama que de l'Agulla Grossa se gosa. Es moltíssim bonich, però no molt dilatat.

Serien les 3 de la tarde quan vam pendre comiat de Mossèn Dachs, dirigintnos seguidament cap a Santa Marguerida de Montbuy e Igualada, ahont arribàrem envers les 7 del vespre.

Lo camí entre Miralles y Santa Marguerida de Montbuy es altament pintoresch, puix passa per la carena de la serra que fineix als peus del Noya, tenint sempre à l'esquerra l'enlayrada Tossa de Montbuy, y à la dreta bonichs boscos que la lliguen ab les vehines serres.

A Igualada vam hostatjarnos en la molt recomenable Fonda de Catalunya.

Lo dia 10 arribàvem à Barcelona ab lo tren de les 9'50 del matí, molt complascuts de l'excursió.

Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya (1895).

De Berga a Bescaran y a Andorra [1897]

Fa bastants anys que vaig a passar lo mes d'Agost en lo soí disant balneari de les Escaldes d'Andorra, ab l'esperança d'aliviarme un poquet de la picor en ses aigües sulfuroses, cosa que logro en part, perquè mentres me banyo y bech l'agradable aigua que brolla en lo balneari de Can Cisco del Prat, o de Can Batalla, a la veritat, me trobo com lo peix a l'aigua; però tant bon punt torno a casa no passen vuit dies que no vingui la picor altra vegada. Aixís és que'l viatge resulta cornpletament inútil; y a no esser perquè les Escaldes estàn situades en la més gemada vall que l'imaginació pugui concebir, voltada de gegantines montanyes, en la confluència de tres rius habitats per saboroses truites salmonades, sense carreteres, y ab un confort molt relatiu, circumstancies que impedeixen als sibarites y partidaris de trobar comoditats d'acudirhi. En cambi, com jo prescindeixo del ditxós confort que informa les costums de la vida moderna, y com allí 'm trobo ab molt escassa, pera no dir cap gent de ciutat, y sí tant sols ab la societat dels senzills celtes habitants de la vall, que si bé atraçats, conserven encara certes costums patriarcals, y ab los quals prescindeixo de tot cumpliment, limitantlos a les pràctiques socials sanes y naturals d'altres temps; y co tant y tant del públich, carregant vuit y deu assientos en l'interior, registrat tant sols per sis, han posat a prova ma paciencia, perquè encara que s'acudeixi a la benemérita 'ls encarregats y cotxers sen riuen y carreguen mentres surtin assientos, convertint l'interior del cotxe en barril de sardines; aixis és que pera evitarme rahons, tement de deixarme portar per mon temperament, fa ja cinch anys ab aquest que, prescindint de la via que segueix tothom, hi adoptat convenir lo viatge en una verdadera excursió, que dura tres, quatre y cinch dies, prenent Berga com punt de partida, puix unida per la via férrea a Barcelona, en cosa de sis a set hores s'hi va. Després, a Berga, que és una bonica població de les més pintoresques de Catalunya, se pot visitar lo santuari de Queralt, lo Pi de Campllonch o de les tres branques, la colonia-fàbrica de filats y teixits y la grandiosa colonia agrícola de Graugés, que pertanyen als senyors Rosal germans, qual colonia agrícola és moltissim digna de visitarse, perquè no té rival en tota la nació catalana, y honra tant als esmentats senyors Rosal, que, encara que tement ferir sa modestia, diré que constitueix pera son nom una gran reputació y una preuada gloria, la qual serà sempre un motiu d'agrahiment pels bergadans, que poden estar molt orgullosos de comptarlos entre llurs més preciats fills, als que deuen tant valiosos elements de prosperitat y riquesa, que han portat a Berga ja ab sa grandiosa colonia-fàbrica de filats y teixits, com ab la colonia agrícola model de Graugés.

Aquest any, com altres, a l'anar a passar ma temporada estiuenca o de villegiature, com diuen los francesos, a les Escaldes d'Andorra, vaig escullir també, com punt de partida, la pintoresca ciutat de Berga, deixant la ciutat comtal lo dia 15 d'Agost, en lo tren de la tarde, envers Manresa y Berga, hont hi arribava a les vuit del vespre, instalantme en la Fonda de Queralt, o de Can Venturós, hont m'hi trobo tant bé com en ma casa, per qual motiu dech recomanarla.

Lo dia següent, lo 16, a les quatre del matí, acompanyat de l'experimental guia en Ramón Presumit, que viu al carrer del Roser, que té un bou matxo de sella, fort y entenimentat, sortiem de Berga. Encara era fosch, los estels començaven a esborrarse, lo cel era blau y no s'ovirava arreu cap núvol ni trenyina, y se sentia una fresca bastant regular, que quasi bé incomodava. Lo dia anterior havia plogui molt en lo Lluçanès, Pla de Bages y Alt Vallès, encara que en la regió de Berga no hi caigué una gota. L'oreig matinal dilatava'ls pulmons, les gegantines, abruptes y emmarletades penyes que coronen les enlairades serres de la Nou y de la Quart, mig envolcallades en tenua y vaporosa boira, afectaven grupos de fantastiques ombres, mentres la rogenca claror que apuntava envers al llevant era ja començament del crepúscol, que'ns prometia un dia esplendent, com diria un poeta, però que jo considerava ab poch entusiasme, perquè tota aquella poesia del crepúscol matinal y aquell cel tant clar me feya presagiar que entrat lo matí'l meu implacable enemich, lo terrible Phoebus, me torraria I'esquena, fent correr per ma pell més suhor que aigua portava'l riu Llobregat.

Com só dit, serien les quatre quan pujava a cavall, al sortir de Berga, seguint la carretera de Sant Quirse de Besora, que's dirigeix envers llevant, tenint constantment a mà dreta'l riu d'Espinalbet, que's seguíx avall sempre, a considerable desnivell sobre sa vorera esquerra fins prop de sa confluencia ab lo Llobregat, al qual se llensa, remorejant y escumejant, bastant més avall del Pont de Miralles.

Serien les cinch y quart quan atravessavem l'esmemat pont, magnífica obra de pedra picada, recentment construit pera salvar lo riu Llobregat.

A un minut molt escàs del pont, a mà esquerra, envers al N., arrenca de la carretera un estret camí de ferradura que puja cap al N., com só dit, per sobtada costa. Es lo camí ral de la Nou, pel qual enfilàrem, atravessant boscos de pins. A la mitja hora de la carretera trobàrem un ample camí de carros de desemboscar que arrenca de la carretera a un quart d'hora envers a l'est del Pont de Miralles, qual camí ha sigut construit pel proprietari de la molina o fàbrica de serrar fusta de Berga, pera l'extracció de la molta que n'extreu de les serres de la Nou, puix estàn molt poblades de grans boscos de corpulents

arbres, que la dita molina o serradora's cuidarà de devastar en breu temps, y després, quan s'accetuaran més encara les grans sequedats, farem rogativas. És inútil predicar als nostres pagesos; puix, salvant dignes y rares excepcions, quan troben comprador venen lo bosch, però quan ve la sequedal, s'aixuguen les déus, los rius baixen y los torrents s'assequen, llavors tot són lamentacions y vinguen pregaries.

En la bifurcació que acabo de fer esment cal deixar lo camí de carros perquè fa més d'un quart d'hora de marrada, y a més d'això, com serpenteja per les vessants de llevant de la serra, completament nues de vegetació, lo trajecte's fa pesat y'l sol apreta de ferm, per quals rahons agafàrem lo camí de ferradura que puja suaument o planejant per entre atapahits y frescals boscos, y als 30 minuts entravem al grandiós bosch de corpulents roures y gegantins pins anomenat de Pla de Clarà, hont lo camí s'ajunta ab lo de carros que haviem deixat. Més d'un mig quart d'hora llarch nos fou menester pera atravessar lo frescal bosch y arribar al Pla de Casadessús, hont deixavem a mà dreta'l camí ral que de La Nou va cap a Vilada; després passàrem per la Font de Casadessús, hont lo camí's divideix en dos braços. Tots dos porten a la Nou, ab lo mateix temps, si fa no fa. Vaig preferir lo de mà esquerra perquè sempre passa pel mig del bosch, mentres que'l de mà dreta segueix entre conreus y part de bosch. A la mitja hora molt llarga de la bifurcació'ns aturavem a Can Torrent, casa que fa d'hostal, hont esmorzàrem. Trobàrem una gent molt amable y honrada, que'ns manifestaren que no careixien de provisions y de llits.

Termenat lo refrigeri, atravessàrem lo torrent que està pròxim a la casa hostal, y tot seguit arribavem a l'iglesia de la Mare de Déu de Lourdes, que'l torrent separa de l'hostal.

L'iglesia de Lourdes, de construcció recent, és un gran temple, relativament, y tot ell és de pedra picada, afecta l'ordre romànich ab certa barreja d'altres istils arquitectònichs, ab tendencia marcada al barroquisme, de tot lo qual ha resultat una fàbrica pesada, molts detalls y poch gust, pera no dir un adefesi. L'interior, d'una sola nau, si mal no recordo, té tres altars per banda, tots ells bastant grans, no oferint pas cap mal aspecte; y, com l'altar major, són d'istil gòtich tots ells, y per cert molt carregats de daurat. Lo director de les obres va prodigarhi un gra massa l'or.

La construcció de Lourdes és deguda a un capellà, fill de la Nou, que estigué algun temps a França y era gran devot de la tant miraculosa Mare de Déu, qui al retornar a Catalunya va emplear tots sos cabals, va iniciar y propagar suscripcions, fins poder reunir una quantitat important pera poder aixecar un temple digne de la Verge que tanta devoció inspira en tot lo món.

Al costat de l'iglesia hi ha una casa també de pedra, bastant gran, hont habita'l capellà guardià o custodi de la Mare de Déu.

Son moltes y freqüents les peregrinacions que tenen lloch al santuari de Lourdes, havent reunit algunes d'elles alguns milers de devots y devotes de totes les regions vehines de Berga, del Luçanes y fins de la de Pobla de Lillet.

Lo santuari esmentat no és pas l'iglesia parroquial del poble de la Nou, la qual està situada uns cinch o sis minuts més amunt, rodejada d'una dotzena de cases, ab la rectoral y la consistorial. Lo poblet de la Nou compta 261 habitants y està situat a uns 900 metres aproximadament d'altitut. La situació no pot esser més pintoresca, puix està voltada per altes serres (qual altitut no baixarà de 1,500 a 1,600 metres), molt accidentades, formant grans aplechs de gegantins penyals d'aspecte montserratí que afecten les formes les més capritxoses y fantàstiques.

De la Nou arrenca un camí accidentat que, passant per la gran casa de Malanyeu, dobla'l Coll de Lavallol (1,380 metres), y passant per sobre del poble de Sardanyola, o Cerdanyola, que compta 419 habitants, va a la celebrada ermita de la Mare de Déu de Falgars, d'hont se baixa a la pobla de Lillet, que dista unes quatre hores y mitja de la Nou. La distancia de Berga a la Nou és de tres hores y quart.

Serien les nou tocades quan deixavem lo poble de la Nou, seguint per un aspre, estret y accidental camí o corriol, que passant pel Molí de la Nou, constantment va baixant envers a l'O. per la vorera dreta del riu de la Nou, a vall sempre, molt enlairat, salvant espedats precipicis per terreno moltissim pedregós, y que per esser lo camí esmental tant estretíssim, puix hi ha sitis en que no té mes de 50 centímetres d'ample, sospès sobre'l riu a considerable altura, constitueix un perill constant fins a uns tres quarts d'hora de la Nou, que s'atravessa'l ríu per un pont de fusta: llavors lo cami és bastant regular, y al quart d'hora's torna a passar lo dit riu prop de sa confluencia ab lo riu Llobregat, sota mateix de la casa y iglesia de Sant Salvador de la Badella, hont se deixa també, a mes de l'esmentat riu, lo camí que porta a Pont de Raventi, passant per l'iglesia esmentada y remontant lo riu Llobregat, quasi a nivell, per sa vorera esquerra y estret camí en cosa d'un quart més; en lo Molí de la Badella atravessavem lo riu Llobregat per una alta palanca o pont de fusta.

En lo molí que fa d'hostal refrescàrem les gorges ab xampany de pobre (gaseosa ab mistela). La calor era asfixiant, no corria gens d'aire y mon enemich lo terrible Phoebus nos tenia mig torrats. Férem una parada pera descansar y abeurar lo matxo en la regalada y copiosa Font de la Badella o de la Consolació, situada en lo camí que de Berga va a Bagà, y després d'havernos desalterat, deixant l'esmentat camí ral y l'ermita de la Consolació a sota, a mà dreta,

nos enfilàrem per un caminet que puja envers al NO. cap a les Mines de carbó de Fígols y Sant Corneli. En cosa d'un gros quart d'hora pujavem a la gran fàbrica de confecció dels pans de carbó, que dóna treball a més de 400 operaris de l'esmentat establiment, atravessant distintes vegades la via de ferro del tranvia, ab una mitja hora pujavem a la colonia de l'establiment, o sia'l barri de Sant Corneli, hont hi ha l'iglesia del mateix nom, tres grans caserius hont habiten los treballadors ab llurs families. Allí hi ha la cantina hont se proveheixen, y també hi ha un restaurant y un cafè.

L'establiment pertany a l'opulent Sr. Olano. L'altitut de Sant Corneli és de 980 metres aproximadament. Tots los diumenges y festes s'hi celebra missa; és sufragania de la vehina parroquia de Figols, que dista una mitja hora curta de Sant Corneli. Figols ab Sant Corneli formen part del districte municipal de Serchs.

Segons me digueren, lo Sr. Olano té'l propòsit d'establir un tranvia elèctrich desde Berga a son establiment, en substhució del que desde fa molts anys funciona per tracció de sanch, y sembla que nostre bon amich y consoci l'enginyer D. Cels Gomis és l'encarregat de l'instalació.

Dinàrem bastant bé en lo restaurant de la colonia, després anàrem a pendre cafè, y a les dotze y mitja pujava a cavall y altra vegada'ns posavem en marxa, salvant lo Collet dels Bous, que està situat a pochs passos de Sant Corneli.

En l'esmentat collet deixavem a mà esquerra'l camí que va al poble de Vallcebre, per hont passí en l'anterior excursió a Gòsol, que vaig fer a darrers d'Octubre de 1896, en la qual esdevingué la primera nevada de l'hivern passat en aquelles regions. Lo primer dia, anant de Saldes a Gòsol, a l'esser a Coll de Trapa, a les sis del vespre, me caigueren los primers borrallons, y a l'arribar a Gòsol, a les vuit, era ja una nevada veritat. Als dos dies repetí; però llavors fou cosa més seria: desde mig camí de Gòsol a Sant Llorens no'n caigué poca de neu, puix arribí al darrer poble convertit en gelat, y'l dia següent, a l'anar a Solsona, durant les tres quartes parts del camí, fins a Lladurs, tinguí de trepitjar molta neu, y molt més d'un pam desde Sant Llorens y Coll de Sóbol a l'Hostal del Cap del Pla.

En lo Collet dels Bous seguírem lo camí que's dirigeix envers al N.NO., rebassant a més o menys altura la Serra de Vallcebre, passant per les cases del Jou, de Soldevila y Riart, pera baixar al Molí de Busons per aspre y pedregós camí. Lo molí de Busons està situat al fondo de la vall, per lo que pot considerarse la gran calor que allí sentírem ab un sol roent y sense un halè d'aire.

En lo molí atravessavem lo riu de Vallcebre, fort afluent del de Saldes. Als pochs passos lo camí's reuneix ab lo camí ral que ve de Bagà per l'Hostal del

Frare y Collet de Guardiola y va a Saldes; desprès pujàrem a la romànica iglesia y grupo de cases de Sant Julià, que trobàrem tancada. Es la sufragania de Vallcebre, a qual districte municipal pertany, com les quatre o sis cases del barri o caseriu de Sant Julià.

Lo cami, per cert molt pedregós, va pujant envers a l'O., a travers de les Serres de Boix, rebassant les singleres, que qual ciclòpees muralles volten arreu l'escampat poble de Vallcebre, y envers les tres y mitja de la tarde serien quan arribavem mig torrats, morts de sed y de calor, al poblet de Massanès, del districte municipal de Saldes, situat a uns 1,200 metres d'altitut. Descançàrem una hora en l'hostal de Can Ribot, hont refrescàrem ab xampany de pobre barrejat ab vi ranci. Lo vi era bo, però la gaseosa resulta estantissa, lo que'ns ocasionà tant a n'en Presumit com a mi uns grans dolors de ventre, que'ns obligaren, a l'arribar a Saldes, a ficarnos al llit sense sopar.

Massanès està situat en una carena, que domina la vall del riu Saldes, a una considerable altura, aixís com també les valls del Grasolet y de Gisclareny, ab llurs respectius riuets afluents del de Saldes, quals tres valls formen vèrtice sota de Massanès, ovirantse en les vessants oposades al N. y NO. los tres poblats, barris o caserius que formen lo poble o municipi de Gisclareny, situats en un territori lo més accidentat, espedat, incult, sech y pobre que's pugui concebir.

Al NO. y N. de Massanès s'oviren les tètriques valls del Grasolet y de Gisclareny, coronades pels Colls de Tancalaporta y de la Vena; al S.y SE., les serres de Vallcebre y del Boix; al SO., lo Turó d'Encija, y a l'O. lo magestuós y imponent Pedraforca, qual etimologia és filla de la capritxosa y fantàstica forma que afecten aquelles dugues gegantines y més que colossals roques, d'uns 700 metres d'altura, soldades per una revolució geològica, que tenen la forma d'una forca, instrument o eina agrícola que serveix pera esventar y aplegar la palla. Crech que en bon català tindriem d'anomenar Forca de Pedra y no Pedraforca, com se diu, seguint l'ordre invers, que s'usa en les llengües alemana, inglesa y basca.

Les quatre y mitja tocades serien quan surtiem de Massanès en direcció a l'O., envers al fantàstich Pedraforca. Lo camí no és gens dolent; a la mitja hora's reuneix ab lo que ve de Vallcebre y va també a Saldes. Desde Massanès fins a Saldes se passa entre conreus y se troben moltes cases; s'atravessen bastants torrents que tots porten aigua constantment al riu Saldes, que remoreja al fons de la vall a gran desnivell, y sota mateix del poble de Saldes s'atravessa per una palanca de fusta'l riu del mateix nom, allí mateix hont lo pren, en lo lloch anomenat Molí de la Palanca, puix sota del molí hi ha la confluència dels dos rius que formen lo de Saldes: lo riu d'Aigua Salada, que té origen en la part

superior de la Serra d'Encija, que és lo riu major, reb tribut del riuet d'Aigua del Pont, que naix en Coll de Trapa, que lliga l'Encija y'l Pedraforca. El Coll de Trapa té 1,460 metres. Atravessàrem lo riu Saldes, que's llença al Llobregat en Guardiola, y en cosa d'un quart escàs d'hora pujàvem al poble de Saldes, que està situat en lo primer terç inferior de la falda, o aspra y abrupta vessant oriental del tant espedat, quasi inaccessible, Pedraforca, qual altitut és de 2,493 metres, y la del Turó d'Encija, que s'ovira enfront, al S., a l'altra banda del riu, és de 2,319, y la del poble de Saldes és de 1,360 metres. De Saldes se puja en tres hores al Turó d'Encija y en tres y mitja al Pedraforca. Los fills de l'hostaler son bons guies.

Poch diré de Saldes y ses valls, tant abruptes com ermes: si fa no fa, quasi's podrien comparar ab Gisclareny, si bé'l terreno no és tant nu ni tant sech y tètrich; però com té escassa vegetació y careix d'arbrat, puix està penjat en la vessant més aspra del Pedraforca, que sembla que amenaça esclafarlo, y situat com està en una estreta vall, no és pas gens alegre. No careix d'aigua, que és potable, bona y abundant, y mercès a ella hi ha alguns prats pera alimentar bestiar, y és quasi l'únich recurs de llurs habitants. Lo poble, junt ab los pobles de l'Aspà y Massanés, reuneix 705 habitants. La capital del districte és Saldes, que està en plena decadència desde fa 50 anys, y res més ho provarà dient que compta 40 cases tancades y abandonades.

Eren les cinc y tres quarts quan ens deturavem a la plaça enfront de l'iglesia (la qual no té res que cridi l'atenció), en l'únich hostal, per cert bastant confortable, relativament, a casa de mon amich de temps en Ramon Llenes, home de 56 anys, d'alguna instrucció, ilustrat propietari y negociant, molt honrat y llest, és de posició molt desahogada, lo factotum de Saldes, té'l correu, y sense esser arcalde ni jutge de pau, ell disposa de tots los vots en les eleccions. En una paraula, és en Pantorrilles de la regió.

Com en sa casa m'hi trobo bé, a l'arribar, trabantme indisposat, prenguí una taça de tila y em fiquí al llit. Lo mateix va fer en Presumit després d'haver arreglat lo matxo.

Lo dia següent me despedí d'en Presumit, que s'en tornà a Berga, desfent lo camí que férem fins a la Font de la Badella, y d'alli anà directament a Berga, que dista unes tres hores curtes.

Jo'm quedi a Saldes pera descançar y passejar per aquelles aspres seres durant aquell dia, y l'ensentdemà dimecres 18, entre sis y set del matí, prenia comiat de mon amich Llenes, y, passant pel barri de Cardina, hont deixava a mà esquerra'l camí ral que va a l'Aspà y Gòsol, pel Coll de Trapa, tot sol, a peu, ab la motxilla, o havre-sac a l'esquena, m'enfilava per aspre y pedregosíssim camí, per molt sobtada costa, cap a Can Ninot y a la Font Pudenta, situada

sota del camí a pochs passos de l'esmentada casa, y que és un abundant manantial d'aigua sulfurosa. Lo camí s'estreny, en tal extrem que a vegades no tindrà més de 50 centímetres d'ample, al revoltar les vessants; y com està molt gastat, no és pla, perqué forma un pla inclinat y després arreu està aixargallat per les pluges, y pera més adobar és sumament pedregós, formant clapices. Aixís és que resulta impracticable pera cavalleries y difícil pera'ls que van a peu. Aquest camí, és una drecera pera anar a Gòsol; se guanya una hora. Lo camí ral passa per Coll de Trapa y lo poblet de l'Aspà.

Serien uns dos quarts de vuit quan franquejava Coll de Jou, que està situat sota mateix del gegantí Pedraforca quasi tocant a la roca meridional del mateix, a 1,700 metres aproximadament d'altitut.

Del Coll de Jou se gosa d'un dilatat y esplendent panorama, ovirantse a vol d'aucell: Coll de Trapa, l'Aspà, Munné, Sorribes y tota la vall del riu d'Aigua de Valls, la font principal del Cardoner.

A Can Bardines saltava al camí ral que ve de l'Aspà y Berga y que vaig seguir envers al N. y NO., y passant per sobre, y a pochs minuts del poble de Sorribes, salvant lo Collet del Cap de la Creu, a un poch més de les vuit y mitja arribava a Gósol. Gósol, que's troba a la respectable altitut de 1,503 metres, està situat al bell centre de la vall del mateix nom, tancada pels més enlairats cims de les abruptes serres del Cadí, sota mateix de la vessant O. del Pedraforca (2,493 metres), que's troba a son E. Al NO. hi té'ls tres cims, de costat tots tres, de les Tres Canaletes (2,475, 2,515 y 2,600 metres). Al N.NO., sobre del pròxim Coll de Josa, que té 1,690 metres, s'ovira lo gegant o cim culminant del Cadí, lo Puig de la Canal Baridana, de 2,638 metres. Al N., lo Coll de Guardia, dominat per un turó de 2,022 metres. Al SO., lo Coll de la Mola (1,845 metres). Al S., lo Puig d'Urdet, lo culminant de la Serra del Gall (2,281 metres), y a l'E. lo Puig del Cap del Llichzel, que és lo culminant de les Serres d'Encija, conegut també per Turó d'Encija, que, com ja he dit, té 2,319 metres.

Sens dupte la vall de Gòsol és de les més gemades y pintoresques de Catalunya. Dificilment se trobaria un poble mellor situat, tant frescal y pintoresch, hont may se coneix l'istiu y és exuberant en vegetació. En sa vall inferior, a uns 15 minuts, al S. del poble, hi ha les dues primeres fonts del riu d'Aigua de Valls, la de Torrentsenta y la de les Set Fonts, que son dels tres braços les principals que formen lo riu Cardoner. Lo Cardoner, com ja és sabut, està format per tres braços o rius. Lo major, que porta doble capdal d'aigua y té més recorregut, és lo de Gòsol o d'Aigua de Valls, lo de les dugues fonts esmentades; desprès en recorregut li segueix lo d'Aigua d'Ora, que naix en la Font del Pi, y desprès segueix l'anomenat Cardoner; però que, malgrat esser

lo de menys recorregut, dóna nom als tres rius; que si bé té més aigua que l'Aigua d'Ora, ne té molta menys que'l de Gòsol y és lo que naix en Pedra y Coma.

A més de les dugues fonts esmentades, hi ha moltes altres riques fonts, limitantme tant sols a citar les següents: del Guall, de la Roca, de la Moneda, del Vert, de la Plata y la dels Abeuradors. Advertint que la ja esmentada de Torrentsenta és medicinal, és la que després se reuneix ab les de les Set Fonts, y abdues formen lo Cardoner.

La població de Gòsol és de 904 habitants, y té dos bons hostals: Can Tampanada y Can Llarch. Jo vaig hostatjarme a Can Tampanada, que és lo mes antich; pero crech que ara'l de Can Llarch és lo més confortable. Com jo só amich del fill Tampanada, secretari del Jutjat y del Municipi, vaig a casa seva, hont m'hi trobo molt bé. S'hi menja bé y hi ha bones cambres y bons llits. Dech recomanar un bon guia, lo mes pràctich de la regió, en Joan Sabrià (a) Planoles, qui m'ha acompanyat algunes vegades. Gòsol és lo punt més indicat pera l'ascensió al Pedraforca, que's guanya en dugues hores y mitja. Al Puig de la Canal Baridana s'hi puja en tres y mitja per Coll de Josa. De Gòsol arrenquen molts camins: pera Bellver, pel Coll de Tancalaporta y pel de Pendis; pera Montellà, pel Coll de Prat d'Aguiló. Després a Tuixent, per dos camins: per Coll de la Mola y pel de Josa, y després pera Sant Llorens. Dech repetir que'l punt més indicat pera les ascencions a Pedraforca y la Canal Baridana és Gòsol.

Vaig arribar a Gòsol lo tercer dia de la festa major, y axís fou que trobí l'hostal ple de gom a gom: hi havia varies families d'americans que estaven estiuejant a Tuixent, que pujaren a Gòsol pera disfrutar de la festa major. Aquesta consistí en ballades a la plaça, enfront de l'iglesia, Casa Consistorial y dels dos hostals. Ballaven tota la tarda y tota la nit, y l'iluminació consistia en fanals y atxes de vent. Les noyes vestien, en general, gipó y faldilles, mocadors grans al coll de color groch ab flors mostrejades, ab lo cap cobert ab mocadors de pita; los minyons, ab trajos de festa, calçant espardenyes. Les parelles dançaven desesperadamet ni al sò d'una copla de nou músichs que vingué de Berga. Era un quadro molt animat.

Me quedí aquell dia y fins a la tarda del següent a Gòsol ab l'objecte de treballar y rectificar uns apuntes d'anteriors excursions pera preparar una nova edició de ma guia del Lluçanés, Cadí y Pireneus. Havia donat cita a n'en Mosca que'l dijous 19 surtís de la Seu ab son cavall, a les tres del matí, pera arribar a les onze a Gòsol, a fi de poder marxar a les quatre de la tarde pera anar a pernoctar a Tuixent. En Mosca no va fer falta'l dijous 19: a tres quarts d'onze arribava a Can Tampanada y em sorprengué treballant, dientme tot

seguit d'arribar, després d'haverme saludat cortesament: «Malgrat que fa un dia serè, veig unes bromes al mig-jorn y al ponent que no m'agraden pas gens, y com que'l sol pica molt y fa calor o xafagor, crech que a la tarda tindrem tempestat». No's va pas equivocar. A les dugues y mitja'ls núvols, d'una negror amenazadora, anaven avançant y prompte ocuparen tot l'horitzó que alcançava la vista. Aixís fou que decidírem avançar la sortida de Gòsol a fi d'arribar a Tuixent abans d'esclatar la tempestat. Havia jo decidit anar a Tuixent salvant lo Coll de la Mola pera guanyar mitja hora; però considerant que durant tot lo camí no's troba cap casa passada la de Santa Margarida, que dista mitja hora de Gòsol, la prudencia'm va aconsellar d'anarhi pel Coll de Josa, perquè'ns podriem aixoplugar al Molí de Josa y també al poblet del mateix nom, hont hi ha dos hostals.

En efecte, a les tres y minuts jo pujava a cavall, y apretàrem de ferm cap a Coll de Josa. Abans d'arribarhi hi havia una gran tronada ab unes descàrregues elèctriques que feyen pahor. La furiosa tempestat nos venia a sobre. Un quart escàs feya que haviem doblat lo Coll de Josa quan començaren a caure unes gotes molt grosses y prompte'l cel obrí les catarates, y ne voléu d'aigua! Per sort erem prop del Molí de Josa, y apretàrem a correr; però no'ns valgué, perquè hi arribaren fets un xop, y tinguerem de fer assecar la roba a l'escó del molí. Sobre d'aquest, a uns cin minuts, naix lo riu Lavansa, celebrat per ses riques truites salmonades.

La pluja va durar una mitja hora, y a les cinc y mitja tornavem a empendre la marxa, passant per sota del poble de Josa, assegut al cim d'un agut serrat, a uns dèu minuts del llit del riu Lavansa, per sobre de quals voreres dreta, y després esquerra, rublertes de la més gemada vegetació, passa'l camí. Lo temps va aclarirse un poquet, però no va asserenarse pas, lo qual nos permeté, encara que baix alguns ruixadets, de poder arribar, relativament sechs, a les set del vespre, a Tuixent (altitut 1,225 metres). Nos hostatjàrem al molt confortable hostal d'en Ferratgetes, molt amich de nostre company lo comte de Saint-Saud, ab qui correspon ab freqüencia. La població de Tuixent és de 508 habitants, edificada dalt d'un serrat, vèrtice de dues valls, per les que corren los dos ríus: lo Lavansa, que ve del Molí de Josa, y lo riu de Mola, que ve de les fonts del Coll del mateix nom. Sobre la confluencia dels esmentats rius, sa situació es immellorable. La vegetació és més que exuberant: és difícil trobar reunides dues valls més gemades, hont l'aigua brolla y salta arreu; y això explica que trobantse tant faltada de comunicacions, separada de Sant Llorens y de la Seu unes sis hores, y dotze de Berga, sia a l'istiu centre d'una colonia forastera composta de families barcelonines y americanes, que acud allí en busca d'oxigen y de fresca, perquè allí l'istiu no's coneix pas. A Can Ferratgetes s'hi troba molt confort, puix és lo mellor hostal de tota la regió;

després hi ha moltes y riques fonts. Les truites dels rius Mola y Lavansa són abundants y salmonades. Tuixent, rodejada d'alts cims, és centre de moltes excursions. A la Canal Baridana, les Tres Canaletes y Coll de Jovell (2,107 metres), situats al N.; a l'O., la Tossa Pelada (2,393 metres), los dos Turons d'Estibella (2,379 Y 2,344 metres), un poquet més al SO.; y al S. lo Turó de Mig-Jorn (1,876 metres), qual etimologia és filla de que al passar lo sol pel meridià al cim del turó son les dotze, y per això la gent de Tuixent lo batejaren ab lo nom de Mig-jorn.

La tempestat que'ns deixà arribar a Tuixent va refermarse; envers les onze va començar a tronar, y de llampechs no'n faltaven pas, puix iluminaven l'espay ab gran freqüencia, com ab la mateixa insistencia's repetien los ruixats. Tota la nit va fer lo mateix, y'l divendres dia 20, quan jo'm despertí y em lleví, a les quatre del matí, en Mosca encara dormia. Lo despertí y em digué que vegent la persistencia del mal temps havia tornat a jeure perquè considerava imprudencia y temeritat empendre una llarga excursió plovent. Lo mateix me digué'l pare d'en Ferratgetes, qui'm pressagià que faria molt mal temps. Jo no ho creya pas axís: pera mi hi havia un gra massa de soroll, molts trons y poca pluja. Tot eren xàfechs que duraven poch, era una pluja intermitent, y no sé per qué'm semblava que no persistiria. En Mosca estava pessimista. Tenia poques ganes de sortir, o por de mullarse, per qual rahó li diguí: «Vos sou jove y porteu una manta o tapa-boques de llana, pera resguardarvos de la pluja, mentres que jo, que só vell, tota la roba que porto va a sobre meu y no tinch cap muda ni abrigall, perquè vaig enviar directament desde casa, per l'agencia (o per l'ordinari), mon equipatge a Andorra, y fins en essent allí no podré cambiarme». L'argument va fer l'efecte que jo esperava: en Mosca s'amoscà, va donar grana, abeurar y arreglar la cavalleria, y a les cinch ja tocades pujava a cavall y sortiem plovent de Tuixent, baixam pel camí ral cap al passeig o salzereda del riu de Mola, que se segueix avall fins a sa confluencia ab lo riu Lavansa, qual riu passàrem per una palanca de fusta, seguint avall per sa vorera dreta. Passat lo riu se trencaren los núvols y parà la pluja. Al cap d'una hora, passat lo Molí de Fórnols y atravessada la riera o riu de Cornellana, sota del poble del mateix nom, a pochs passos de sa junció ab lo riu Lavansa, y a l'iniciarse la forta pujada de Fórnols, lo cel se cobrí y tornà a enjegar-nos una bona ruixada que'ns obligà a caminar més que depressa, puix los tres quarts d'hora que hi ha desde la confluencia dels dos rius esmentats a Fórnols se feren en cosa de mitja. Eren les set ben tocades quan entravem a l'enlairat poble de Fórnols (altitut, 1,288 metres). Població ab Adraent, 516 habitants. Nos aixoplugàrem a l'hostal de Can Ferrer, hont nos secàrem la roba y esmorzàrem, mentres esperavem que parés la pluja y se buscava un bon guia pràctich pera anar a Adraent, Gers y Serchs, que pera mi y pera en Mosca era un nou camí. Poch més o menys eren les vuit quan se deixà de

ploure, y ab l'Isidro Pallarés, que devia guiarnos, nos posavem altra vegada en marxa, seguint lo camí de la Seu. Passàrem pel Collet de Banchs, deixant a mà esquerra'l camí que va a Sisquer en poch més de mitja hora, y als tres quarts d'haver deixat Fórnols trobàrem a mà dreta un camí que va al N., lo qual seguírem, deixant lo de la Seu. És lo camí que va a Adraent. No feya pas molt temps que caminavem molt depressa per por a la pluja, que tornava a amenaçarnos, quan los núvols nos regalaren un fort ruixat, que apretà de ferm al passar per la palanca del riu Adraent, afluent del Lavansa; més en breu temps nos plantàrem al poble (1,200 metres), hont hi arribavem a les nou y quart. En l'hostal de Can Joan nos secarem la roba a la llar, que tenia un gran foch, y després parà la pluja; y seca ja la roba, altra vegada empreniem la marxa, y en cosa de mitja hora llarga, de forta costa, guanyavem lo Call de Guent, qual altitut aproximada serà de 1,500 metres. Haviem doblat les serres del Cadi y erem ja a les vessants del Segre.

Una forta ventada havia escombrat los núvols, y lo sol aparegué, que per cert era fort, lo que'ns permeté de gosar d'un bonich panorama. Prenguerem la direcció NO., passant pel Collet del Prat d'Os, y pel Serrat de Rabaldó baixàrem ràpidament al poblet de Gers, que forma part del municipi d'Ortedó, y a les 11 y mitja'ns deturavem a l'hostal de Can Nofre, sols pera fer un trago, pochs minuts. Alli'ns deixà'l guia Pallarés, que s'entornà a Fórnols. En lo sot hi feya molta calor, y com més baixavem més ne sentíem. Lo camí passa per una gran casa, dita de Can Coll, qual finca pertany al Sr. Zulueta, de Barcelona. Atravessàrem la Riera de Serchs, que sempre porta aigua, y a les 12 y quart passavem pel poble de Serchs, que també forma part del districte municipal d'Ortedó, y després passavem per la gran casa de Belloch, y abans de la una de la tarde, asfixiats de calor, arribavem al poble d'Alàs, que té 375 habitants ab los del poblet de las Torras, situat a més de mitja hora, a la vorera oposada del Segre. Altitut d'Alas, espléndidament situat en la vorera esquerra del Segre, 800 metres. Es de lo més rich que's pugui concebir per l'exuberancia de vegetació, en ses hortes esplèndides, ab fruiterars que poden competir ab los del Baix Llobregat, y per tot corre l'aigua a vessar, puix arreu hi ha canals y rechs.

Dinàrem a l'Hostal de Can Quera, ya dos quarts de tres nos posavem en marxa. Passàrem lo riu Segre per dos ponts de fusta, pera pujar tot seguit a la carretera que va de la Seu a Bellver y Puigcerdà, que sols està acabada fins prop dels banys de Sant Vicens. Seguírem carretera amunt envers al NE., uns 10 minuts, fins que per un pont de pedra passàrem sobre del riuet d'Estimariu, hont deixavem la carretera per un camí de ferradura, que puja sobtadament per entre vinyes y oliveres, envers al N.NE., pera girar després al N., a l'ovirar la vall inferior del riu Bescaràn, sobre de qual vorera esquerra, en son

extrem inferior, se veu edificat dalt d'un serrat lo poblet de les Torres d'AIàs, sobre del Bascaràn, al O.; y del Segre al S.; que contempla abdós a vol d'aucell. Lo camí és costarut, encara que és ample; però és moltíssim pedregós, y per continuo zig-zag puja a Estimariu. Eren les 4 y minuts quan hi arribavem, per cert morts de calor, impropia d'una altitut de 1,085 metres, en un poble ventilat, que està edifícat dalt d'un promontori o cap que separa dues fondes valls regades per dos rius: l'Estimariu a l'O., y lo Bescaràn al S.,aquest darrer molt copiós, hont l'aigua salta arreu, per tots costats, formant cascates les més capritxoses, les quals fertilisen sos camps y horts rublerts de vegetació tant esplendent, que converteix lo poble d'Estimariu en un dels llochs més deliciosos y gemats de la nostra terra. La vall del riu Estimariu és abrupta, ficada entre una estretíssima y alta gorja, formant feixes escalonades rublertes de vegetació, ab prats regalats arreu y arbres; y lo poble que la domina està assegut dalt de la singlera, sospès sebre el riu que devalla remorejant pel fondo de l'enasprada gorja, en la qual se llencen també rechs més o menys forts afectant capritxoses cascates. La població és de 188 habitants. Nos deturàrem al hostal molt primitiu de Can Bel, pera descansar y refrescar ab aiguardent, sucre y aigua.

Serien les 5 quan deixavem l'encantador poblet d'Estimariu y empreniem la pujada per entre conreus, arreu regats, en zig-zag, envers al NO., durant bastant temps; després lo camí s'inclina al N.NE., desviantse després, pujant suaument cap al N., per entre grans conreus de blat, que ab lo bestiar, que troba riques pastures, constitueix lo benestar del poble de Bescaràn, que cull moltíssim blat de superior qualitat; y si no fos per les fortes y freqüents pedregades que devasten sos conreus, seria una de les regions de més prosperitat de la provincia de Lleyda.

Lo camí baixa envers al N., endinzantse en la vall, que sensiblement se va estrenyent. A l'internarnos cap al fons de la mateixa experimentárem un cambi repentí de temperatura, puix allí per la tarde no hi entra may lo sol. Sentírem fret, però fret de debò, en termes que jo tinguí de baixar de cavall pera entrar en calor y caminar molt depressa. Aixís fon que, mitj reaccionats, a les 6 y qurt arribavem al vèrtice del sol, vall o gorja més ben dit, atravessant per un pont de fusta, que salva l'estreta gorja, lo riu Bescaràn, que vertiginosament, arreplegant les cascates que salten per entre'ls prats grahonats entre les roques de les singleres d'abdues voreres, devalla remorejant y saltant ab estrèpit entre les apretades roques que li disputen lo pas, perdentse de la vista en les ombres que afecten les roques dels extrems inferiors de l'apretada gorja.

Als pochs minuts, o, mellor dit, al quart escàs de passat lo pont, arribavem a la darrera casa del poble de Bescaràn, Can Arbós, que és la principal, hont nos hostatjàrem y nos reberen molt bé, puix hi anava recomanat pel senyor

oncle de l'amo de la casa, lo rector de les Escaldes d'Andorra, que és amich meu. L'altitut de Bescaràn és de 1,360 metres y sa població de 361 habitants.

Si encantat sortí d'Estimariu, molt més impressionat me deixà Bescaràn per l'alta nota pintoresca que hi domina. No's pot demanar res més pictòrich que la gemada vall o gorja, pel fons del qual se precipita'l riu Bescaràn escumejant per continues cascates, afectant formes fantàstiques les dels rechs y fonts que aflueixen al riu d'abdós voreres de la gorja. Les truites salmonades que crien al riu són riques y abundants. L'estreta y tant gemada vall de Bescaràn seria, si la gent de ciutat la conegués, sens exageració, una de les més delicioses estacions d'estiu. Dista de la Seu quatre hores, una de bona carretera y tres de regular camí de matxo.

L'iglesia de Bescaràn, la parroquial, és moderna y no té cap mèrit. L'arruinada iglesia parroquial de Sant Martí sols conserva en peu, en regular bon estat, una preciosa torra romànica de tres pisos, la qual és objecte d'un divertir conte, pera no dir tradició, la qual fa incomodar als bescaranesos explicarla.

Conten la gent de bon humor que volent los bescaranesos transportar la romànica torra del lloch que ocupa al de l'iglesia nova, feren construir unes llargues, groixudes y fortíssimes cordas, de la llana de llurs remats, que lligaren a la vella torra o campanar, y tota la gent del poble, homes, dones, noys, noyes y vells, tothom, tirà de les cordes fins que's romperen, sens poder arrastar ni tant sols fer sorollar la ditxosa torra. Me digueren que'ls restos de les cordes trencades se conserven encara dins d'una caixa de pedra adossada a l'iglesia. Però jo no les hi vistes pas. Relata refero.

Lo dissapte dia 21, guiats pel tercer fill de la casa Arbós, sortiem de la mateixa a les 6 del matí, seguint la direcció general N., pujant sempre; a les 7 y mitja arribavem a la Font del Premi (1,840 metres), hont esmorzàrem; a les 8 menys alguns minuts tornavem a empendre la marxa, y per fortíssima costa, salvant un gran desnivell, guanyavem l'enlairada Coma d'Orri (altitut, 2,664 metres, en sa part superior), per hont passavem a les 9 tocades; y seguint sempre la direcció general N. y NE., serien les 11 y quart quan arribavem al bell cim del gegant de la regió, lo turó de Monturull o Puig del Port Negre de Bescaràn, qual altilut és de 2,753 metres.

L'encisador panorama que d'aquell enlairat cim s'admira és tant dilatat, que seria massa difus descrírel: me limitaré, donchs, a dirhi que desde'l Canigó, Puigmal, Puigcarlit y Pica d'Estats, s'ovira tota la gran cadena pirenenca fins al Montseny del Pallars, a la Maladetta y al Nethou.

Com tenia vehement desitj de fer lo camí de Bescaràn a Sant Julià de Loria pel Coll de Pedrerol, que pera mi seria una excursió inèdita, després d'haver-

nos refrigerat en un rases prop del cim, en vers la una de la tarde era ja quan, de retorn al poble de Bescaràn, emprenguerem la marxa, desfent lo camí fet, y envers les 5 y mitja serien quan arribavem a Can Arbós de Bescaràn.

A no esser lo ferm propòsit que tenia de creuar lo Coll de Pedrerol pera anar a Andorra, al trobarme a dalt del Monturull hauria baixat al Port Negre de Bescaràn en cosa de tres quarts d'hora, y en una hora a l'Estany de la Nou, d'hont en tres hores y quart baixava a les Escaldes, hont feya 12 dies que s'hi trobava ma esposa, y aquella mateixa tarde o vespre podia reunirme ab ma costella, puix podia, sense fer lo més petit esforç, baixarhi en cinch hores, y a les fi trobarme ja al balneari o Can Pla, ovirant com pescaven les truytes; però com l'excursió no hauria sigut nova pera mi, perquè desde la Costa Negra, prop del Port Negre, les Basses Rojes, Planell de Claró y l'Estany de la Nou, fins a les Escaldes, la férem en 1895 ab en Castellanos, preferí retraçar un dia y fer una excursió inèdita, la del Coll de Pedrerol, que per cert resultà una de les més fatigoses que só fet en ma vida.

A l'arribar a Bescaràn férem activar lo sopar, que efectuàrem a les 7; a les 10 ja roncavem; y al dia següent, diumenge 22, á les 5 y quart del matí, nos posavem en marxa ab en Mosca y servint de guia'l fill tercer de Can Arbós, qui'ns acompanyà fins al poblet d'Aubinyà. Sortírem de Bescaràn envers al N.NO., després al N., remontant lo copiós y tant poètich Riu Bescaràn per sa vorera esquerra, que s'ovirava al fons de la gorja, y que atravessàrem després pel pont de fusta del Pontiró, pujant per aspre, sobtat y molt pedregós camí de ferradura, en zig-zag, seguint la direcció general envers a l'O., deixant a una mitja hora del poblet lo camí que va als Cortals de Patubern y pujant envers al O. y NO.; després atravessàrem lo riuet de Torrent Gran, que té origen en la Font dels Andorrans, en lo Coll de Pedrerol, y és fort aftuent del Bescaràn; pera pujar en zig-zag cap als Cortals de Bargó, d'hont, anant en direcció general O., envers les 6 y 45 minuts passavem per la copiosa Font dels Andorrans, situada en la Coma de Patubern, de hont pujàrem al Coll o Port de Pedrerol (altitut, 2,010 metres). Eren les 7 quan hi arribavem. Alli hi ha partió d'aigües. Les de les vessants E. van al Torrent Gran, o sia al Bescaràn (Segre), y les de l'O., al Runer, que en la Farga de Moles se reuneix al Balira. Del Coll se gosa d'un panorama dilatat y esplendent sobre la vall del Balira.

Del Coll arrenca un camí de ferradura envers al S., que en cinch hores va a la Seu. Los matxos de la Seu van a buscarhi llenya. Del Coll de Pedrerol lo camí va envers al NO., cap a la Pleta del Vaquer, després s'atravessa'l torrent del mateix nom, afluent del Runer, que forma la divisoria entre Espanya y Andorra, y s'entra en la minúscula y feliç República d' Andorra.

Passat lo torrent se pot dir que acaba'l camí, que's converteix en un estret corrióI abandonat, y tant esborrat que en molts punts no hi ha pas ni ombra d'haverhi hagut may camí. Aixís és que sense guia, y encara aquest essent molt pràctich, és impossible aventurarse per hont no més hi passa, y encara de quan en quan, algun pastor ab son remat d'ovelles, puix hi ha perill d'estimbarse en algun precipici, perqué moltes vegades lo corriol passa per enlairats espedats, quasi a plom sobre del Balira, que s'ovira a vol d'aucell ab verdader y esfereidor vèrtich, escumejant a més de 1,000 metres de desnivell, ohintse perfectament la remor de l'aigua.

Lo camí passa quasi constantment per entre'ls atapahits y grans boscos de la Rabassa, que afortunadament nos dissimulaven lo buyt dels precipicis, puix a no esser per la muralla moral que representava en ma nerviosa imaginació l'espessor dels grossos arbres y brolla, jo no podia seguir: tenia de recular, si podia, perquè lo més segur hauria sigut, per l'atracció del buyt, estimbarme en algun abim de la vall del Balira.

Lo camí passa per una claricia que hi ha entre'l grandiós bosch de la Rabassa, que té per nom la Bohiga del Escolà. Com son nom prou ho indica, allí's conreava blat o sègol. Allí fou hont passí la més forta crisis: no hi ha pas gens de brosses ni arbres que tapin l'esfereidor buyt. Lo robust y vigorós jove de Can Arbós y en Mosca, que portava la brida del cavall del braç y que prou feyna tenia pera ell, tement que no se li estimbés son guanya-pa, lo cavall, tingueren de sostenirme. Lo jove y atlètích guia, ab fèrrea mà, m'aguantava pel braç esquerre ab sa dreta, y en Mosca, que seguia darrera, m'aguantava ab sa mà esquerra y ab la dreta sostenia la brida del cavall. Lo precipici és a l'esquerra. Aquell calvari fou cosa de minuts, que'm van semblar sigles. Lo camí tornà a endinzarse entre l'espès bosch, hont se troben profusió de corriols que fan los remats. Aixís és que'l guia's perdé, y anàrem perduts, vagant d'ací d'allà més de mitja hora, fins orientarnos y trobar lo verdader camí, que sempre segueix al NO., que és la direcció general.

Com lo camí desde'l Coll de Pedrerol baixa poch, resulta que quan vos trobeu sobre d'Aubinyà, que s'ovira als peus, a vol d'aucell, desprès de caminar dues hores, vos trobeu encara à 1,800 metres d'altitut; y com sota d'Aubinyà hi ha Sant Julià de Loria, que's troba a 950, resulta que pera baixarhi's té de deixar lo bosch y baixar envers a l'O., cap als conreus d'Aubinyà y al poble, tirant de dret, en múltiples y vertiginosos zig-zags, quasi a plom sobre'l Balira; y com és impossible que per tant exagerat desnivell pugui baixar suament, se dóna'l cas que, impulsat per la vertiginosa baixada, en cosa de tres quarts d'hora haveu fet 850 metres, per un camí molt pedregós, cosa més que anormal y que sembla exagerada, però hi es. Jo may hi vist cosa semblant. Eren les 9 y 30 minuts quant arribàvem a Sant Julià ab les carnes trencades y ab lo cavall

desferrat. Creyeu que tant en Mosca com jo no podiem pas aguantarnos drets. Lo jove de Can Arbós, al deixar lo bosch a les envistes d'Aubinyà, prengué comiat y s'entornà a Bescaràn.

A Sant Julià descançàrem ab gust, se ferrà'l cavall, se cumplí ab lo precepte dominical, visití mos amichs, nos desalteràrem ab un refresch, y a les 11 tocades pujava a cavall, y en Mosca, que tenia encara les cames arronsades de la vertiginosa baixada, trobantse ben disposat a caminar pera estirarles, per lo que anàrem molt depressa, remontant lo curs del Balira per sa vorera esquerra fins a les Escaldes, que disten una hora y tres quarts de Sant Julià, però que férem ab una y quart; de manera que a les 12 y 20 minuts descavalgava en lo Balneari Pla, hont m'esperava ma senyora. Tot seguít prenguí un bany, y a la una'ns posavem a taula.

Per la tarde aní a visitar Mossèn Isidro Arbós, lo senyor rector, a donarli mercès de l'hospitalitat que'm dispensà sa familia a Bescaràn, y parlarli també de l'esgarrifós camí que acabava de fer, y que ell l'any passat m'indicà com molt dolent y pera mi impracticable; perquè deya que quan ell era pastor de sa casa, quan era noy, s'hi havia perdut o extraviat alguna vegada, y que ara que és vell, quan va a la seva casa, va a voltar cap a la Seu, fent tres hores de marrada, y lo mateix fan dos nevots seus, joves capellans, fills de Can Arbós també, que llavors se trobaven a les Escaldes, quan d'alli va a Bescaràn. Jo no volguí creure a Mossèn Isidro, y sens considerar que pateixo de vèrtich, vaig voler actuar de valent; però creyeu que no m'han quedat pas gens de ganes de tornar a franquejar més lo Coll de Pedrerol pera anar a Andorra.

Barcelona, 14 octubre 1897.

Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya (1898)

En Patata, biografia d'un guia català [1898]

Bé saben tots los excursionistes lo profitós que és pera nostres tasques l'anar acompanyat en les excursions d'un bon guia: a n'ells devem quasi bé tots los coneixements pràctichs que tenim de la topografia, orografia y hidrologia de les nostres planes y montanyes; de justicia és, donchs, que'l Centre Excursionista s'honri avuy recordant l'existencia d'un dels millors guies de la nostra terra, mort desgraciadament en ple exercici de ses funcions, com s'acostuma dir.

Ens referim a n'en Joan Farró (a) Patata, guia prou conegut de tothom, no sols en la Plana de Vich, sinó en les serres de Collsacabra, Puigsacalm, Montseny, Cadí, Bescaran, en les comarques d'Olot, lo Moyanès, Alt Llobregat, Solsona, Conques del Segre y en tota la regió pirenenca desde'l Pallars a La Junquera.

Per l'any 1841 devia esser quan en Joan Farró nasqué a Sant Bartomeu del Grau, poble proper a Vich, d'una gent de l'art de la terra. Era encara petitot quan va anarsen cap a Vich. Ja més gran se dedicà a comprar patates per les masies d'aquella Plana per compte d'un negociant de Sant Andreu de Palomar, que era conegut ab lo nom de la mercaderia ab que trafiquejava. A n'en Farró va quedarli desde allavors lo mateix motiu: quasi tothom l'anomenava per en Patata. No puch precisar quan va començar a fer de moço de peu, però sí que he pogut saber que ja feya d'aquest ofici quan se construía'l trajecte de ferro-carril de Manresa a Calaf, en quin temps servia als enginyers, ab grans consi-deracions per part d'ells y comoditat seva. Desde molts anys enrera hi havia a Vich una casa de matxos de lloguer nomenada cal noy Met o Mitja-camisa, de quina n'és successora l'actual tant acreditada del Reyet, y en ella ha servit sempre en Patata desde molt abans d'acabarse la darrera guerra dels carlins.

Era en Patata un home alt, molt alt, y prim, cama-llarch, de pèl castany y de cara guapa, llarga, fina y ben afeitada sempre. Net fins a l'exageració, may s'asseya a taula sense rentarse les mans y descobrirse: Sabia cuinar y servia a taula ab molta diligencia y solicitut. Sabia llegir, escriure y comptes. Llegia tots los diaris que podia, seguint ab molt d'interès les actuals guerres d'Espa-nya ab un criteri molt discret, sense deixarse portar d'exageracions. Sostenia ab molta amenitat y respecte les converses que començaven les persones a qui acompanyava; era tranzigent ab les idees que defensaven, y fins s'avenia ab los gustos o aficions que demostraven los que acompanyava, desde la persona més distingida a la més humil. Però si alguna vegada topava ab algu-na persona mal educada, mal parlada o massa de la mànega-ampla, feya'l mut y seguia'l camí sense obrir boca, perquè ab son caràcter, distingit per natura-lesa, no s'avenia ab aitals grosseries.

Sa constitució física y una gran resistencia natural l'afavorien extremadament pera cumplir satisfactoriament son ofici de moço d'a peu, ja que corria com una daina y en casos necessaris doblava'l camí, això és, lo feya en la meitat del temps que s'acostumés a estarhí. Recordo que en lo mes de Desembre de 1885, fent jo una excursió ab un bon amich, ens convenia arribar a l'iglesia y rectoria de Pruit abans de les 12 del mig-dia. Allavors lo primer tren de Bar-celona arribava a Vich a les 8 del matí. En Patata'ns esperava a l'estació, allí mateix pujàrem a cavall de dos briosos matxos de sella, los millors que tenia lo Reyet, y ab un trot llarch los matxos s'encaminaren cap a Pruit. En Patata's posà davant dels matxos, y a salt de ca, y sense que may l'encalsiguessim, a

tres quarts de 12 arribavem a Pruit, havent fet lo camí en 3 hores y 35 minuts, ja que'ns aturàrem 10 minuts a Tonigrós pera fer una mica de beguda. De Vich a Pruit s'hi compten 7 hores de caminar.

Quan l'actual proprietari de La Reula, en 1887, anà a pendre , possessió d'aquella hermosa finca de la conca del Segre, va volguer que'l guiés en Patata. Anà a Vich, allí pujà a dalt d'un matxo de cal Reyet, y acompanyat del nostre guia's dirigiren cap a La Seu d'Urgell, passant per Ripoll, Ribes, Escadars y Bellver. En dugues jornades se plantáren a La Seu, ahont se'ls hi juntà'l tribunal que havia de donar possessió de La Reula al nou proprietari. Los de la comitiva judicial montaven bons cavalls que, ben descançats com estaven, emprengueren lo camí ab molt de dalit. Los moços de peu o guies de La Seu, també ben descançats, considerant que, venint de Vich en dos dies, tant en Patata com lo seu matxo no podrien seguirlos, començaren a fer brometa, que mortificà tant al vigatà que, picat en son amor propri, se passà la vara per l'espatlla, sota de la brusa, se posà davant del matxo, que esperonà de valent, fentlo trotejar, y en una hora y mitja's presentaren a La Reula (prop de Fígols d'Organyà), quina ordinaria distancia de camí són 3 hores y mitja.

De fets com aquest se'n podrien esmentar a dotzenes, perquè's complavia en casos d'urgencia o d'amor propri en satisfer los desitjos de son acompanyat, ben diferentment de molts altres guies, que tot sovint s'estaquen pel camí, fent arribar tart a l'excursionista en los punts assenyalats previament en l'itinerari.

Com he dit, fer una excursió en companyia d'en Patata era molt entretingut: lo temps passava que un no s'en adonava: sa discreta conversació sobre qualsevol punt era amenisada per ell, indicant a l'excursionista la disposició general de les serres y de les valls, les fonts que s'amaguen pels recons de montanya, los noms dels rius y rieres, turons, puigs, casals, ermites y castells, que ell coneixia perfectament; y entremig d'aqueixes explicacions hi entatxonava les llegendes o fets històrichs de les guerres civils de la nostra terra; de manera que, sense ell saberho, feya la verdadera acta de l'excursió. Ab tota lleialtat tinch de confessar que la major part dels coneixements topogràfichs y orogràfichs que jo tinch de l'alta montanya catalana'ls dech a n'en Patata y a n'en Jaume de cal Valent.

Després de lo que acabo d'explicar, bé's comprèn que l'excursionista guiat per en Patata deixava sa companya extremadament complagut de sos serveys, prometentse utilisarlos en totes ses excursions. Jo, particularment, I'estimava com a un bon amich, y al rebre la nova de sa mort vaig tenirne un gran sentiment. ¡Qui li havia de dir a n'el pobre Joan quan l'any 1880 ens acompanyava constantment per Les Guilleries a l'Enrich Miró y Bonnin y a mi, que

tindria de morir estimbat en lo precipici de la Roqueta de Carós, quan nosaltres a cavall hi passavem esporuguits y ell ens deya: "Això no és res; no mirin al fons del precipici y no tinquen gens de por, que'ls matxos, pel compte que'ls té, jámay ensopeguen en un mal pas". Qui li havia de dir que ell y l'euga que montava s'hi estimbarien allí mateix al cap de 17 anys y 8 mesos!

Pobre y inolvidable amich meu, com un bon record a ta memoria avuy conto a mos companys d'excursionisme tant estimables prendes personals y una relació del funest incident que va acabar ta existencia en la terra !

Veus-aquí com m'han contat aquesta desgracia a Vich, a Sant Hilari y a Carós:

Lo dia 16 de Febrer prop-passat D. Jaume Rulet, proprietari de la casa Cominal de Carós, que viu a Torelló, y un jove de Montesquiu, comerciant de fusta, comprador de boscos, comprometeren a n'en Patata pera que'ls acompanyés a l'esmentada casa Cominal de Carós. Lo dia 17, dia de l'excursió, en Patata va llevarse frisós a causa de la malaltia que patia una criatura d'una filla seva. Com estáva a poques portes de sa casa (carrer de Sant Francesch), abans de marxar se'n anà a veure si havia passat bona nit, y com sa muller li retragués sa tristesa, ell contestà que ja li havia passat, pus a més de la bona impressió del nen malalt, que ja 's sentia més aliviat, li portava la bona noticia d'haver d'acompanyar tot seguit uns viatgers a Carós. Tal noticia era per ell més falaguera en quant feya dies que no havia treballat de l'ofici, del qual cada dia 'n mancava més feina. Ho preparà tot y no se'n sapigué anar sense repetir la visita a son petit net, a qui va dir que si prenia totes les medecines que Ii dessin li portaria de Carós un porc singlar. Se l'estimava ab deliri!

A tres quarts de 9 sortien de Vich los viatgers montats y guiats per en Patata. Passaren per Folgaroles, Collsameda,. Salt de la Minyona, pont de la Malafogassa, Sant Andreu de Balcells y Vallclara, arribant a la casa del Cominal, ahont hi dinaren. En acabat de dinar anaren a veure'l bosch que s'havia de vendre, soparen junts ab la natural expansió, y dormiren en la mateixa casa.

Lo dia següent, divendres 18 de Febrer, a les 7 del matí, partiren del Cominal, y al cap de tres quarts, a I'esser prop del molí de Carós, en Patata se separà de sos companys, que continuaren per millor camí cap al pont ahont devien trobarse. Ell tirà per la drecera montat en l'euga molt bona que menava, y a l'escaures al lloch dit la Roqueta, que té al costat un avench de més de 100 metres, posà sa cabalgadura un peu en fals, estimbantse tots dos pel precipici fins a parar al fons.

L'animal arribà a baix mort ja, però no en Patata, que tingué encara esma per aixecarse y cridar socors. Bon xich li va costar lo ferse veure, si no sentir, de sos companys, als qui havia deixat feya poch y que ja l'esperaven al cap del

camí, estranyantse de que, havent de serhi abans, trigués més que no pas ells. Se'n adonaren per últim, del pobre estimbat, y com pugueren hi baixaren tot seguit. Ajudat per ells pogué donar uns quants passos per anar cap al molí, però aviat lo prengué un tapament de cor y ab prou treballs lo portaren a la casa. Son estat era llastimós, y de sa cara, feta una carniceria, no se li veya més que un ull sencer. Ab tot, conservava absoluta claretat de potencies, de manera que al parlarli primer d'anar a cercar lo metge a Sant Hilari, digué que era endebades, perquè ab tres hores que hi havia desde allí, quan s'hauria fet y fet, ell ja seria mort; que ab lo que s'havien d'afanyar era ab los Sants Sagraments. Se procurà pera tot, y rebé aquests fervorosament, administrats pel rector de Sant Andreu de Baucells, que fou lo primer que pogué acudirhi.

Aquest capellà feya un mes (la vigilia de Sant Antoni), que, poch o molt malalt, havia sigut acompanyat per en Patata, qui en son desesperat estat aixís li recordava: "¡Qui ho hagués hagut de dir, mossèn Joseph, aquell dia que tant mal concepte vaig formar de V., pensantme que n'hi hauria per poch temps, que jo me n'havia d'anar abans!" També's dolia de no poderse despedir de cap de sa familia, pus deya: "Ells, per depressa que vagin, no poden arribar fins a la una de la nit, y jo ja estaré llest". Aixís fou: a la una entrava a la porta son fill gran, ja un home fet, y son pare havia donat sa ànima a Déu, ab tota resignació, minuts abans de les vuyt del vespre. Com ell havia dit, ni'l metge hi arribà a temps. Fou enterrat en lo cementiri de Carós. Tenia 57 anys al deixar a sa muller viuda y a sos dos fills y una filla òrfens.

Que Déu lo tinga al cel.

A Vich era molt estimat, y tots los periòdichs relataren ab greu dolor sa desgraciada mort; y jo, com he dit, tant personalment com en nom de tots els excursionistes, li dedico un bon record a ses estimables qualitats personals y als molts serveys que ab sos coneixements havia fet a l'excursionisme català.

Barcelona, 2 Maig 1898.

Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya (1898).